ئەلىشىر ناۋايى

سۇھبەتۇل لۇغەتەين

(ئىككى تىل مۇنازىرىسى)

مىللەتلەر نەشرىياتى

191904
H215.3
U-2
ئەلىشىر ناۋايى

سوۇھاكەمتەسۇل لوغەتسىين

(ئىككى تىل مۇنازىرىسى)

نەشرگە تەييارلىغۇچى: خەمىت تۆمۇر
ئابدۇرۇپ پولات

755000011

شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسىنىڭ كىتابى
新疆大学图书馆藏书

مىللەتلەر نەشرىياتى

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن

«مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» رىسالىسىنىڭ بۇ نەشرىنى تەييارلاشتا ئەسەرنىڭ 1315ـ ھىجرىيىدە تۇركىيىدىكى "ئەقدام كىتابخانىسى" نەشرى قىلىغان نۇسخىسىدا بېرىلگەن مەتنىنى ئاساس قىلدۇق. ئەسەرنىڭ بۇ نەشرى مەتننىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقىدىكى تەلەپپۇزلۇق يېزىلىشى بىلەن ئۇنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسىنى ئىشلەشتە ئاپتورنىڭ ئۇسلۇبىنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ساقلاپ قېلىشقا تىرىشتۇق. ئەسەردە ئۇچرايدىغان خاس ئىسىملارغا ۋە بەزى سۆزـ ئىبارىلەرگە ھاشىيىدە ئىزاھات بەردۇق. مەتندىكى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا قوللىنىلمايدىغان ياكى باشقىچە ئېيتىلىدىغان سۆزلەر ئۈچۈن ئايرىم لۇغەت بەردۇق. مەتندىكى ھىند تىلى توغرۇلۇق يېزىلغان بىرنەچچە جۈملىنى يەشمىدە بەرمەسلىكنى لازىم تاپتۇق.

ئەسەردىكى پارسچە شېئىرلارنى ئىزاھلاشتا يولداش مىرسۇلتان ئوسمانوۋنىڭ زور ياردىمىگە ئىگە بولدۇق. شۇڭا بۇ يەردە ئالاھىدە مىننەتدارلىق بىلدۈرىمىز. ئىش جەريانىدا مۇشۇ ئەسەرنىڭ ئىسھاق رەفەت ئىشتىمان تەرىپىدىن ئىشلىنىپ، 1941ـ يىلى ئەنقەرەدە نەشىر قىلىنغان تۈركچە نۇسخىسىدىن ھەم ئۈتكۈر ئەپەندىم «بۇلاق» ژۇرنىلىنىڭ 1980ـ يىل 1ـ سانىدا ئېلان

قىلغان پارچىلىرىدىن پايدىلاندۇق. بۇ يەردە بۇ ئاپتورلارغىمۇ رەھمەت ئېيتىمىز.

سەۋىيەمىز چەكلىك بولغانلىقتىن، ئىشىمىزنىڭ نۇقسانسىز بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. كىتابخانىلارنىڭ تۈزىتىش ۋە تەنقىدلىرىنى سەمىمىي قارشى ئالىمىز.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مۇندەرىجە

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن 1

كىرىش سۆز 1

ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمىسى 1

مەتننىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقى بويىچە تەلەپپۇزلۇق
يېزىلىشى 55

لۇغەت 104

كىرىش سۆز

ئۇلۇغ شائىر ۋە مۇتەپەككۇر ئەلىشىر ناۋائىينىڭ مىلادى 1499-يىلى يېزىلغان «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» (ئىككى تىل توغرۇلۇق مۇھاكىمە) ناملىق رىسالىسى شۇ دەۋردىكى تۈركىي ئەدەبىي تىل (چاغاتاي تىلى)نىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە شۇ ئارقىلىق چاغاتاي ئەدەبىياتىنى قوغداش مەقسىتى بىلەن يېزىلغان بولۇپ، شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ئۆزبېك خەلقلىرىنىڭ تىل ۋە ئەدەبىيات تارىخىدا ئىنتايىن مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ناۋائى ئۆز ئەسىرىدە "تۈرك تىلى" دەپ ئاتىغان ئەدەبىي تىل شۇ دەۋردە شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر ۋە ئۆزبېك خەلقلىرى ئورتاق قوللانغان يازما ئەدەبىي تىل بولۇپ، قاراخانىلار دەۋرىدە "خاقانىيە تۈركلىرىنىڭ تىلى" ياكى "كاشغەر تىلى" دەپ ئاتىلىپ، تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئورتاق ئەدەبىي تىلى سۈپىتىدە قوللىنىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىنىڭ 14-ئەسىردىن كېيىنكى داۋامى ئىدى. بۇ ئەدەبىي تىل چاغاتاي ئەۋلادلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا ئورناتقان "چاغاتاي خانلىقى" قاتارلىق ھاكىمىيەتلەرنىڭ ھۆكۈمەت تىلى قىلىپ قوللىنىلغانلىقى ئۈچۈن "چاغاتاي تىلى" دەپمۇ ئاتىلاتتى. ئۇلۇم ساھەسىدە بۇ ئەدەبىي تىلنى ئاساسەن "چاغاتاي تىلى" دېگەن

ئەۋلاد كورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

مۇشۇ نامى بىلەن ئاتايدۇ، چۈنكى بۇ ئاتالغۇ بۇ ئەدەبىي تىلنى زامان ۋە ماكان جەھەتتىن بىرقەدەر ئېنىق پەرقلەندۇرۇپ بېرەلەيدۇ. شۇ سەۋەبتىن بۇ ئەدەبىي تىلدا مەيدانغا كەلگەن ئەدەبىياتمۇ "چاغاتاي ئەدەبىياتى" دەپ ئاتىلىدۇ.

ناۋايى بۇ ئەسىرنىڭ ئاساسىي قىسمىدا چاغاتاي تىلنى پارس تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، چاغاتاي تىلىدىكى ئەۋزەللىكلەرنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ، چاغاتاي تىلدا ئۇقۇمنى نازۇك جەھەتلەردىن پەرقلەندۈرۈپ بېرەلەيدىغان سۆزلەرنىڭ كۆپلۈكىنى، بەزى ساھەلەرگە خاس بولغان سۆز-ئاتالغۇلارنىڭ مول-لۇقىنى، تۈيۇق يېزىش، قاپىيە كەلتۈرۈش قاتارلىق بەدىئىي ماھارەت ۋە سۆز تۈرلەش، سۆز ياساش ئىمكانىيەتلىرىنىڭ كەڭلىكىنى نۇرغۇنلىغان مىساللار بىلەن ئىسپاتلايدۇ؛ چاغاتاي تىلى مۇشۇنداق ئەۋزەللىكلەرگە ئىگە بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاققىچە بىركىم تەرىپىدىن ئىسپاتلاپ كۆرسىتىپ بېرىلمىگەنلىكى ئۈچۈن، بۇ ئەۋزەللىكلەر يوشۇرۇن ھالەتتە قالغانلىقىنى، تۈركىي تىللىق شائىرلار، بولۇپمۇ ياش شائىرلار ياخشى مۇلاھىزە قىلمايلا پارس تىلىنى ئەۋزەل بىلىپ، شېئىرنى پارس تىلى بىلەن يېزىشقا بېرىلىپ كەتكەنلىكىنى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە تۈركىي تىللىق شائىرلار بارغانسېرى ئۆز ئانا تىلىنى ياخشى بىلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قېلىۋاتقانلىقىنى زور ئېچىنىش بىلەن كۆرسىتىپ ئۆتىدۇ ھەم ئۆزىنىڭ مانا مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا نەتىجىسىدە بۇ تىلنىڭ مول بايلىقىدىن خەۋەردار بولۇپ چەكسىز ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىپ، ئۆزىنىڭ ئەڭ يۈكسەك پەللىنى

ئىگىلىگەن ئەسەرلىرىنى يارىتىشقا مۇۋاپىق بولغانلىقىنى، ئاخىردا ئۆز ئىشىنىڭ خۇلاسىسى سۈپىتىدە بۇ ئەسەرنى يازغانلىقىنى ئىزھار قىلىدۇ.

ناۋايىنىڭ بۇ ئەسىرىنى ئەسەر بېزىلغان دەۋر شارائىتى، ناۋايى ئەسەرلىرىنىڭ چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتى تەرەققىياتى-تىدىكى رولى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ مۇھاكىمە قىلساق، ناۋايىنىڭ چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشقان ئۆچمەس تۆھپىسىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز، شۇنداقلا ناۋايىنىڭ يۈكسەك مىللىي غۇرۇرىدىن، ئۆز ئانا تىلىغا بولغان قايناق مۇھەببىتىدىن، ئۆز ئانا تىلىنىڭ بايلىقىنى نامايان قىلىپ، ئۇنىڭ ئابرويىنى ئۆستۈرۈش يولىدىكى قەيسەرلىكىدىن قاتتىق تەسىرلىنىمىز.

خۇددى ناۋايى مۇشۇ رىسالىسىدە كۆرسىتىپ ئۆتكىنىدەك، ناۋايى دەۋرىدە شېئىرنى پارس تىلى بىلەن يېزىش تۈركىي تىللىق شائىرلار ئىچىدە تەبىئىي بىر ئىشقا ئايلىنىپ قالغانىدى، بۇ ئەھۋال ناۋايى ياشىغان ھەم تۈركىي تىللىق شائىرلار ئەك كۆپ توپلانغان مەدەنىيەت مەركىزى ھىراتتا بولۇپمۇ ئېغىر ئىدى. بۇ شائىرلانىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى پارس تىلىنى ئۆز ئانا تىلىدىن ئەۋزەل كۆرەتتى، شېئىرنى پەقەت شۇ تىل بىلەنلا يازغىلى بولىدۇ، دەپ بىلەتتى، ئۆز ئانا تىلىنى بولسا، شېئىر يازغىلى بولمايدىغان تىل دەپ ياراتمايتتى، ئەمەلىيەتتە بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى ئۆز ئانا تىلىنى ياخشى بىلمەيدىغان، ئۆز ئانا تىلى بىلەن يازمەن دېسىمۇ يازالمايدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغانىدى. تۈركىي تىللىق شائىرلار ئىچىدە مۇنداق غەيرىي نورمال ئەھۋالنىڭ پەيدا بولۇشى تاسادىپىي بىر ئىش بولماستىن، بەلكى تۈركىي تىللىق خەلقىدە مائارىپ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىشلرىنىڭ پۈتۈنلەي ئىسلام مائارىپى ئىزىغا چۈشۈرۈلۈشى
نەتىجىسىدە ئەرەب، پارس تىللىرىنىڭ زىيالىلار ئىچىدىكى تەسىرىنىڭ
كۈنسايىپ بېرىشى، بەزى تۈركىي خانلىقلارنىڭ،
مەسىلەن، ئىراندا قۇرۇلغان سەلجۇقلار سۇلالىسىنىڭ پارس تىلىنى
دۆلەت تىلى ۋە ئەدەبىي تىل قىلىپ قوللىنىشى، بۇ رايونلاردىكى
پارسىي مەدەنىيەتكە تۆمۈرىيەر سۇلالىسىنىڭ ۋارىسلىق
قىلىشى، شۇ مۇناسىۋەتلەر بىلەن فىردەۋسى، سەلمان، نىزامى،
سەئىدى، ئەنۋەرى، خۇسراۋ دېھلىۋى، ھافىز شىرازى،
كاتىبى، جامى قاتارلىق كاتتا شائىرلار ۋەكىللىكىدىكى يۇقىرى
سەۋىيىلىك پارسىي ئەدەبىياتنىڭ تۈركىي تىللىق زىيالىلار،
بولۇپمۇ شائىرلار ئىچىدە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ، ئۇلارنى
ئۆزىگە مەھلىيا قىلىۋالغانلىقى، ئۇنىڭ ئەكسىچە تۈركىي ئەدەبىي
تىل ۋە تۈركىي ئەدەبىيات بويىچە تەتقىقات ۋە ئوقۇتۇش ئىشلىرىنىڭ
بارغانسېرى ئاجىزلاپ بېرىشى، چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتى
ۋارىسلىق قىلغان ئەنئەنىلەرنىڭ ئۈزۈلۈشقا باشلىغانلىقىدەك تارىخىي
ۋە ئىجتىمائىي سەۋەبلەر بىلەن مۇناسىۋەتلىك ئىدى. گەرچە ئاتايى،
سەككاكى، لۇتفى، خارەزمى قاتارلىق شائىرلار قەدىمكى تۈركىي
ئەدەبىيات ۋە ئەدەبىي تىل ئاساسىدا ياخشى ئەسەرلەرنى يېزىپ،
چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىي شەكلىنى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى
شەكىللەندۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن خۇددى ناۋايى ئېيتقاندەك،
بۇ تۈركىيگوي① شائىرلارنىڭ لۇتفىدىن باشقىسى يۇقىرىدا ئېيتىلغان
پارسىي ئەدەبىياتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تەڭلىشەلمەيتتى. شۇڭا

---

① تۈركىيگوي — ئەسەرنى تۈركىي تىل بىلەن يازغۇچى.

ئۇلار هه ده‌پ كۆچيۈاتقان پارسيگويلۇق① ئېقىمىغا چوڭ ته‌سىر كۆرسته‌لمىگه‌نىدى. ئه‌هۋال ئىنتايىن ئېغىر ئىدى. ئه‌گه‌ر ئىش شۇ يوسۇندا داۋاملاشسا، شانلىق ئه‌نئه‌نىله‌رگه ۋارىسلىق قىلغان چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيه‌تىنى ئورنىدىن مه‌هرۇم بولۇشى، شه‌كىللىنىشكه باشلىغان چاغاتاي ئه‌ده‌بىياتىنىڭ نابۇت بولۇشى تۇرغان گه‌پ ئىدى.

چاغاتاي تىلى بىله‌ن چاغاتاي ئه‌ده‌بىياتى دۇچ كه‌لگه‌ن بۇ ئېغىر خه‌ۋپنى ئه‌لىشىر ناۋايى هه‌ممىدىن چوڭقۇر هېس قىلدى. خۇددى ئۇنىڭ "شۇ ئېهتىمالغا هه‌رگىز يول قويغىلى بولمايدۇكى، تۈركىي خه‌لقىله‌رنىڭ تالانت ئىگىلىرى پۈتۈنله‌ي پارس تىلى بىله‌ن شېئىر يازسۇن- ده، تۈركىي تىل بىله‌ن يازمىسۇن، به‌لكى كۆپچىلىكى يازالمىسۇن" دېگىنىده‌ك، ئۇنىڭ مىللىي غۇرۇرى ئۆز ئانا تىلىنىڭ بۇ ته‌قدىرىگه سۈكۈت قىلىپ تۇرۇشىغا يول قويمىدى. ناۋايى چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيه‌تىكى ئورنىنى ۋه شۇ ئارقىلىق چاغاتاي ئه‌ده‌بىياتىنى قوغداش ئۈچۈن به‌ل باغلىدى. ناۋايىنىڭ قارىشىچه، بۇ مه‌قسه‌تكه يېتىش ئۈچۈن، بىر ته‌ره‌پتىن چاغاتاي تىلىدا هه‌مه جه‌هه‌تتىن يۇقىرىدىكى پارسىي ئه‌ده‌بىياتىنىڭ ۋه‌كىللىرى بىله‌ن ته‌ڭلىشه‌لەيدىغان، هه‌تتا ئۇلارنى بېسىپ چۈشىدىغان شېئىرىي ئه‌سه‌رله‌رنى يارىتىپ، چاغاتاي تىلىنىڭ هه‌رقانداق چوڭقۇر مه‌زمۇن ۋه نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادىله‌شكه، هه‌رقانداق به‌دىئىي ماهارىتله‌رنى كۆرسىتىشكه ۋه هه‌رقانداق يېرىك شېئىرىي ئه‌سه‌ر- له‌رنى يارىتىشقا يارايدىغان مۇكه‌مه‌ل بىر ئه‌ده‌بىي تىل ئىكه‌نلىكىنى

---

① پارسيگويلۇق — ئه‌سه‌رنى پارس تىلى بىله‌ن يېزىش.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تىلىنى پارس ئەدەبىياتىدىن چاغاتاي تىلىنى ئەدەبىياتىغا كۆرسىتىش، يەنە بىر تەرەپتىن چاغاتاي تىلىنى ئۆگىنىشنىڭ ئەۋزەللىكلەرنى ئىلمىي تىلى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىكى ئەۋزەللىكلەرنى كۆرسىتىپ بېرىش كېرەك ئىدى. ناۋايى شۇنى يوسۇندا خۇلاسىلەپ كۆرسىتىپ بېرىش مۇشكۇل بىر ۋەزىپە بولۇپ، چوڭقۇر چۈشىنەتتىكى، بۇ ئىنتايىن مۇشكۇل بىر ۋەزىپە بولۇپ، بۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىي ئەدەبىي تىلنىڭ ئۇنتۇلۇشقا باشلىغان ئەنئەنىلىرىنى ۋە خەلق تىلىنى پۇختا تەتقىق قىلىپ، ئۇنىڭ ئىمكانىيەتلىرىنى تولۇق بايلىقىنى، ئۇنىڭدىكى بەدىئىي ماھارەت ئىجادىيەت جەھەتتە جاپالىق ئەمگەك قىلىش ئېچىش ھەم بەدىئىي زۆرۈر ئىدى. لېكىن ناۋايى ئۆزىنىڭ يۈكسەك مىللىي غۇرۇرىغا، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئىتىگە تايىنىپ، كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلەيدىغانلىقىغا ئىشىنەتتى.

ناۋايى تۈركىي ئەدەبىي تىلىنىڭ ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا توپلانغان، يۇسۇپ خاس ھاجىپ، ئەخمەت يۈكنەكى، ئاتايى، سەككاكى، لۇتفى، خارەزمى قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدە نەزمىي ئىپادىسىنى تاپقان ئەنئەنىلىرى ۋە خەلق تىلى ئۈستىدە قېتىرقىنىپ ئىزدەندى ھەم ئىزدەنگەنسېرى تېخىمۇ غۇرۇرلىنىپ، ئۆز ئىرادىسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇردى. ناۋايى ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تەسراتىنى مۇنداق يازىدۇ: "ئەقىل يېشىغا قەدەم قويغىنىمدىن كېيىن ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تائالا تەبىئىتىمگە بەخشەندە قىلغان غارايىپچانلىق، ئەستايىدىللىق ۋە مۇشكۈلاتچىلىق روھىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن تۈركىي تىل ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشنى لازىم تاپتىم. مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگىنىمدىن كېيىن، مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىن ئارتۇق بىر ئالەم نامايان بولدى، مەن ئۇ يەردە توققۇز پەلەكتىن ئېشىپ چۈشكەن بىر زىبۇزىنەت ئاسمىنىنى كۆردۈم،

دۇرلىرى يۇلتۇزلاردىنمۇ جۇلالىق بىر يۇكسەكلىك ۋە بۈيۈكلۈك خەزىنىسىنى ئۇچراتتىم. ئۇنىڭ يۇلتۇزلاردىنمۇ گۈزەل گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن گۈلشەنگە يولۇقتۇم. ئۇنىڭ ھەرىسى ئەترابىغا ئادەم ئايىغى يەتمىگەن، غارايىباتلىرىغا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەنىدى. ئەمما خەزىنىسىنىڭ ئېلانلىرى دەھشەتلىك، گۈلشەنىنىڭ تىكەنلىرى سانسىز ئىدى. مەن سەنئەت ئەھلىنىڭ دانالىرى مۇشۇ ئىلانلارنىڭ ئۆتكۈر نەشتىرىدىن قورقۇپ، بۇ خەزىنىلەردىن بەھرىمەن بولالماي ئۆتۈپىتۇ، نەزم قوشۇنىنىڭ گۈلدەستىچىلىرى مۇشۇ تىكەنلەردىن ئېھتىيات قىلىپ، بەزمىگە لايىق گۈل ئۈزەلمەي كېتىپىتۇ، دەپ ئويلىدىم. مېنىڭ يۈكسەك ئىرادەم، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقىتىن خالىي تەبىئىتىم بۇ يەردىن ئۆتۈپ كېتىشىمگە يول قويمىدى، مەن بۇ يەرنى تاماشا قىلىپ تويمىدىم، تالانتىم لەشكەر بولۇپ، بۇ ئالەم مەيدانىدا ئات ئويناتتى، خىيالىم قۇش بولۇپ، بۇ ئالەم ئاسمىنىدا ئېگىز پەرۋاز قىلدى، دىلىم سەرراپ بولۇپ، بۇ جەۋھەرلەر خەزىنىسىدىن ھېسابسىز قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى، كۆڭلۈم گۈل تەرگۈچى بولۇپ، بۇ گۈلشەن رەيھانزارىدىن چەكسىز خۇش پۇراق گۈللەرنى يىغدى".

شۇنداق قىلىپ، ئەلشىر ناۋايى چاغاتاي تىلىنىڭ مول لېكسىكىلىق بايلىقىنى، فونېتىكىلىق، گراماتىكىلىق قائىدىلىرىنى ۋە ئۇنىڭدىكى بەدىئىي ماھارەت ئىمكانىيەتلىرىنى پۇختا ئىگىلەپ، بۇ تىل بىلەن شۇ دەۋرنىڭ شاھ ئەسەرلىرى بولغان «خەزائىنۇل-مەئانى» (چاردىۋان)، «خەمسە» قاتارلىق بەدىئىي ئەسەرلىرىنى مەيدانغا كەلتۈرۈشكە مۇۋەپپەق بولدى ھەم «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» ناملىق بۇ تىلشۇناسلىق ئەسىرىنى يېزىپ چىقتى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ناۋايىنىڭ تۈركي تىللىق خەلقلەرگە چەكسىز ئىپتىخار بېغىشلاپ، ناۋايىنىڭ تۈركي تىللىق خەلقلەر ئىچىدە يالغۇز پارسىيگويلارنىلا ئەمەس، بەلكى پۈتۈن شەرق، پۈتۈن دۇنيانى قايىل قىلغان بۇ ئەسەرلىرى چاغاتاي تىلىنىڭ شېئىرىيەتتىكى ئورنىنى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى قوغداپ قېلىش بىلەنلا قالماستىن ئۇرنىنى ۋە بۇ تىل بىلەن بۇ ئەدەبىياتنى يۈكسەك بىر پەللىگە چىقىرىپ، بەلكى بۇ تىل بىلەن بۇ ئەدەبىياتنى ئالدىدا يۈقىرى پۈتۈن تۈركي تىللىق خەلقلەر ۋە پۈتۈن دۇنيا ئالدىدا يۈقىرى ئىناۋەتكە ئىگە قىلدى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، ناۋايى ئەسەرلىرى شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى مەدرىسە، مەكتەپلەرنىڭ مۇھىم بىر دەرسلىكىگە ئايلىنىپ، چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ئۆزلۈكسىز داۋاملىشىشى ۋە راۋاجلىنىشى كۈچلۈك كاپالەتكە ئىگە بولدى. شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركي تىللىق خەلقلەر، بولۇپمۇ ئۇيغۇر، ئۆزبېك خەلقلىرى ئىچىدىن چىققان شائىرلار ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ناۋايى ئىزىدىن مېڭىپ، چاغاتاي تىلى ۋە چاغاتاي ئەدەبىياتىنى تاكى 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىغىچە داۋاملاشتۇردى. غەربىي تۈركي تىل ۋە شىمالىي تۈركي تىلىنى ئەدەبىي تىل قىلغان تۈركي تىللىق خەلقلەر، شۇنىڭدەك شەرقتىكى باشقا خەلق زىيالىلىرىمۇ ناۋايى ۋەكىللىكىدىكى بۇ تىل بىلەن بۇ ئەدەبىياتنى سۆيۈپ ئۆگەندى ۋە مۇشۇ ئېھتىياج ئۈچۈن چاغاتاي تىلىغا، بولۇپمۇ ناۋايى ئەسەرلىرىگە بېغىشلانغان نۇرغۇن لۇغەت ۋە گرامماتىكا قوللانمىلىرى بارلىققا كەلدى، مەسىلەن، 15-ئەسىرنىڭ ئاخىرىدا تۈزۈلگەن «بەدايىئۇل لۇغەت» نامىلىق چاغاتايچە-پارسچە لۇغەت، 16-ئەسىردە تۈزۈلۈپ، كېيىن «ئابۇشقا» دەپ ئاتالغان چاغاتايچە-ئوسمانلىچە لۇغەت ۋە باشقىلار.

ناۋايى قوغدىغان ۋە يۈكسەلدۈرگەن چاغاتاي تىلى نۇرغۇن

جەھەتلەردە هازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىغا ئاساس بولۇپ ئۇنى قەدىمكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلى بىلەن زىچ باغلاپ تۇرماقتا؛ بىزنىڭ كلاسسىك ئەدەبىياتىمىزنىڭ ناۋايىدىن كېيىنكى ۋەكىللىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ناۋايىنى پىر-ئۇستاز قىلىپ ئەدەبىياتتۇ، چاغاتاي ئەدەبىياتىنى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتۇتۇپ، چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر غىچە ئېلىپ كەلدى؛ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ مەشھۇر ۋەكىللىرىدىن بولغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، لۇتپۇللا مۇتەللىپ، نىم شېھىد، تېيپىجان ئېلىيېۋ، ئابدۇرەھىم ئۆتكۈر قاتارلىق شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرى بۇ شائىرلارنىڭ ناۋايى ۋەكىللىكىدىكى چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ئېسىل ئەنئەنىلىرىگە بۇۋاستە ۋارىسلىق قىلىپ پېتىلگەنلىكىدىن دالالەت بېرىدۇ؛ بىزنىڭ كلاسسىك مۇزىكا بايلىقىمىز بولغان ئون ئىككى مۇقام ناخشىلىرىنىڭ تولىسى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيان ناۋايى غەزەللىرى بىلەن ياڭراپ كەلدى. مانا بۇلارنى ئويلىساق، ناۋايى تۆھپىسىنىڭ بىز ئۇچۇن تېخىمۇ بۇۋاستە، تېخىمۇ قەدىرلىك ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىمىز.

ناۋايىنىڭ بۇ رىسالىسى بىزگە چاغاتاي تىلى تەتقىقاتى ئۇچۇن زۆرۈر بولغان نۇرغۇن قىممەتلىك ماتېرىياللارنى يەتكۈزۈپ بەرگەنلىكى بىلەنمۇ زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بولۇپمۇ ناۋايىنىڭ بۇ ئەسەرىدە چاغاتاي تىلىدىكى قاپىيە ئىمكانىيەتلىرىنى بايان قىلىپ، چاغاتاي يېزىقىدىكى "ۋاۋ" (و) ھەرپىنىڭ "ئوت" (كۆيدۈرگان ئوت)، "ئۆت" ("ئۆتمەك" پېئىلىنىڭ بۇيرۇق شەكلى)، "ئۇت" ("ئۇتماق" پېئىلىنىڭ بۇيرۇق شەكلى)، "ئۈت"("ئۈتلىمەك" پېئىلىنىڭ يىلتىزى) سۆزلىرىنىڭ تەركىبىدە كەلگەندەك تۆت خىل لەۋزىشكەن سوزۇق تاۋۇشقا ۋەكىللىك قىلىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بەرگەنلىكى چاغاتاي

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تىلىدىمۇ خۇددى ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىي تىلىدەكىگە ئوخشاشلا تۆت خىل لەۋلەشكەن سوزۇق تاۋۇش بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئىنتايىن ئېنىق ھەم بىردىنبىر پاكىت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش كېرەككى، ناۋايى ئۆز رىسالىسىدە چاغاتاي تىلىنى پارس تىلى بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئىككى تىلنىڭ ھەممە تەرەپلىرىنى ئەمەس، بەلكى چاغاتاي تىلىنىڭ پارس تىلىغا قارىغاندا ئەۋزەللىكە ئىگە بولغان نۇقتىلىرىنىلا نەزەردە تۇتىدۇ. مۇنداق قىلىش ئانچە مۇۋاپىق بولمىسىمۇ، لېكىن بۇ رىسالە پارس تىلى تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل دەپ تونۇلۇپ كەتكەن شارائىتتا شۇ خىل تونۇشقا رەددىيە بېرىش نۇقتىسىدىن يېزىلغانلىقى ئۈچۈن بۇنى چۈشىنىشكە بولىدۇ. لېكىن ناۋايى كۆرسەتكەن شۇ نۇقتىلارغا ئاساسلانىپ تۈركىي تىل پارس تىلىدىن ئەۋزەل دېگەن خۇلاسىنى چىقىرىشقا بولمايدۇ، چۈنكى ئەتراپلىق سېلىشتۇرۇلسا، پارس تىلىنىڭ تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل جايلىرىمۇ تېپىلىدۇ. خالىس مەيداندا تۇرۇپ ئېيتقاندا، تۈركىي تىل بىلەن پارس تىلى بىر-بىرىدىن قالىدىغان تىللار ئەمەس. ناۋايىنىڭ تۆھپىسى دەل تۈركىي تىلنىڭ پارس تىلىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلاپ، پارس تىلى تۈركىي تىلىدىن ئەۋزەل دېگەن تونۇشقا كۆچلۈك رەددىيە بەرگەنلىكىدە.

ناۋايىنىڭ بۇ رىسالىسىگە ھازىرقى كۆز بىلەن نەزەر سالساق، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ دەۋر چەكلىمىلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بەزى نۇقسان، ھەتتا خاتا كۆز قاراشلارنىڭ بارلىقىنىمۇ كۆرىمىز. مەسىلەن، بولمىغان دىنىي رىۋايەتلەر بويىچە چۈشەندۈرۈلىدۇ. تىللارغا

دەرىجە بېرىلىپ، ئەرەب تىلى مۇقەددەس تىلغا، پارس تىلى بىلەن
تۈركىي تىل ئادەتتىكى تىلغا، ھىند تىلى بولسا ئەڭ تۆۋەن
دەرىجىلىك تىلغا ئاجرىتىلىدۇ ۋە ھىند تىلىغا قارىتا بىرمۇنچە
كەمسىتىش، مەسخىرە قىلىش خاراكتېرىدىكى باھالار بېرىلىدۇ.
ئەسىرنى ئوقۇغاندا مۇنداق نۇقتىلارغا تەنقىدىي مۇئامىلىدە
بولۇشنى ئەستىن چىقارماسلىق كېرەك.

خەمىت تۆمۈر
ئابدۇرۇۋۇپ پولات

1988-يىل 15-ئاپرىل.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەسەرنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى يەشمەسى

ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن

ئىنسانىنى ھەممە مەخلۇقاتتىن تىل شەرىپى بىلەن ئۇستۇن ۋە سۆزلىشىش لەززىتى بىلەن يۈكسەك قىلغان ئاللاتائالاغا سانسىز تەشەككۇر ۋە تۈگىمەس ھەمدۇسانالار بولسۇن.

رۇبائى

ئەي سۆز بىلەن قىلغان ئافەرىنىش ئاغاز،
ئىنسانىنى ئارادا ئەيلەگەن مەھرەمى راز.
چۈن كۈنفەيەكۈن سەفھەسىغە بولدى تىراز،
قىلغان ئانى نۇتقىلە باربدىن مۇمتاز①.

سۇبھانى ئاللا، بۇ نېمىدېگەن ئۇلۇغ قۇدرەت: ئۇ ئىنسانغا "ئادەمنىڭ لېيىنى قىرىق سەھەر ئۆز قولۇم بىلەن يۇغۇردۇم" سۆزىنىڭ مەزمۇنى بويىچە "ھەممە سۆزنى ئۆگىنىۋېلىش" قابىلىيىتىنى بەردى ۋە ئۇنى "سۆزلىگۈچى" نامىغا ئىگە قىلدى. ئىنسان بۇ

---

① ئەي تىلى بىلەن يارىلىشقا باشلىغان ئىنسانىنى بىر-بىرىگە سىرداش قىلغان خۇدا، ئۇ شۇنىڭ ئۈچۈن يارالمىشنىڭ زىننىتى بولدىكى، سەن ئۇنى نۇتقى بىلەن ھەممىسىدىن سەرخىل قىلدىڭ.

ئۇنۇق ئارلىشىدىن ھەسەھەخلۇقاتتىن ئۈستۈن تۇردى ۋە ئۇ
ھۇناسىۋەت بىلەن ھەمىدىن ئەمتىيازلىق بولدى.

رۇبائىي

بەشىكى چۇ ئالەمنى ياراتتى مەئبۇد،
ئالەم ئىلىكە قۇدرەت ئىلە بېردى ۋۇجۇد.
ئىنسان ئىدى مەقسۇد بولدى مەۋجۇد،
ئىنساندىن ھەم ھەببى ئېردى مەقسۇد①.

شۇنداق بىر سۆزلىگۈچى بولغانكى، ئەرەب خۇش تىللىرى②
پىشكىلىك ساداسىنى دۇنيا گۈلشەنىدىن ئاشۇرغاندا، ئۇنىڭ
بۇلبۇلۇار تىلى "مەن ھەمكىلاردىن خۇش تىل" دېگەن كۆينى
ياكرىتىپ ئۇلارنى تىلدىن قالدۇرۇپ، ۋاراڭ-چۇرۇكىنى باستى.

رۇبائىي

ئۇل ۋەقتكى نى ئالەم ئىدى نى ئادەم،
قىلمايدۇر ئىدى بۇلارنى سۆزنىڭ ئىلكى رەقەم.
چۇن ئول ئۆزنىڭ خىلقەتىدىن ئۇردى دەم،
مەنتۇقى ئىدى "كۆنتۇ نە بىيەن" فەفھەم③.

---

① خۇدا بۇ ئالەمنى ياراتقاندا، ئۆز قۇدرىتى بىلەن ھەممىگە كەۋدە
بەردى. كۆزلەنگىنى ئىنسان ئىدى، ئۇ پەيدا بولدى. ئىنساندىن
ھەم پەيغەمبىرى كۆتۈلگەن ئىدى.

② بۇ يەردىكى "خۇش تىل" ئاتالغۇسى "سۆز ئۇستىسى" دېگەن
مەنىدە ئەرەب تىلىدىكى "فۇسھا" سۆزىگە تەڭكەش قىلىندى.

③ ئۇ چاغدا ئالەمۇ، ئادەمۇ يوقىدى، قۇدرەت قولى ئۇلارنى
تېخى بارلىققا كەلتۈرمىگەنىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ يارالغانلىقىنى
جاكالاپ "مەن پەيغەمبەرمەن" دېدى، بۇنى چۇشەن.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئاللا ئۇ ياخشىلارنىڭ ياخشىسى، پاكلارنىڭ دوستىغا بەخت ئاتا قىلـ
سۇن، ئۇنى ئامان-ئېسەن قىلسۇن، ئۇنىڭغا چەكسىز سالام ۋە ئېھتىرام.
سۆز ئۇنىڭ ئەھلى ئورمىسىنىڭ باش تەرگۈچىسى، سۆز ئۇنىڭ خەزىنىسىنىڭ ئىشەنچلىك قوغدىغۇچىسى، نەزم گۈلىستانىنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى يەنى ناۋايى تەخەللۇسلۇق ئەلىشىر (خۇدا ئۇنىڭ گۇناھلىرىنى كەچۈرسۇن ۋە يېتىشسىزلىكلىرىنى تولۇقلىسۇن) مۇنداق دەيدۇ:

سۆز ئۇنىڭدۇر، ئۇنىڭ دېگىزى كۆڭۈلدۇر. كۆڭۈل پۈتۈن مەنىلەرنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغۇچىدۇر. گۆھەر دېگىزدىن غەۋۋاس ۋاستىسى بىلەن چىقىپ ئۆز جىلۋىسىنى نامايىش قىلدۇ ۋە گۆھەرشۇناسلار ئىچىدە ئۆز قىممىتىنى تاپىدۇ. خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش، كۆڭۈلدىكى سۆز ئۇنىڭدىمۇ نۇتۇق شەرىپىگە شۇ ئىشنىڭ ماھىرلىرى ۋاستىسى بىلەن ئېرىشىپ ئۆز كۆركىنى تاپىدۇ ۋە ئۆز قىممىتى ھەم مەرتىۋىسىگە قاراپ يېيىلىدۇ ۋە شۆھرەت قازىنىدۇ. گۆھەرنىڭ قىممىتى دەرىجىسى بەك كۆپتۇر، ھەتتا بىر تەڭگىدىن يۇز تۇمەن تەڭگىچە دېسىمۇ بولىدۇ.

قىتئە

ئىنجۇنى ئالسەلەر مۇفەررەھ ئۇچۇن،
مىڭ بولۇر بىر دىرەمگە بىر مىسقال.
بىر بولۇر ھەمكى شەھ قۇلاققا سالۇر،
قىيمىتى مۇلك ئەبرەسى ئەمۋال①.

① ئۇنچىنى دورىلىق ئۇچۇن ئالسا، مىسقىلى بىر دىرەمدىن مىڭلاپ بولىدۇ. ئەگەر ئۇنى شاھ قۇلاقىغا ئاسسا بىرلا بولىدۇكى، ئۇنىڭ قىممىتى مەملىكەت مۇلكى بىلەن باراۋەر بولىدۇ.

سۆز ئۇنچىلىرىنىڭ دەرىجە پەرقى بۇنىڭدىنمۇ زور بولىدۇ.
سۆز ئۇنچىلىرىنىڭ شاراپىتىدىن بۇ پەرق شۇ دەرىجىگە يېتىدۇكى، ياخشىلىرىنىڭ تەرىكە تەگكە ئۆلۈك تەگكە جان كىرىدۇ، يامانلىرىنىڭ كاساپىتىدىن تىرىك ھالاكەت زەھرى يېتىدۇ.

قىتئە

سۆز گەۋھەرىدۇر كى، رۇتبەسىنىڭ
شەرھىدەدۇر ئەھلى نۇتق ئاجىز.
ئاندىنكى ئېرور خەسىس مۇھلىك،
كۆرگۈزگىچەدۇر مەسىھى مۇئجىز①.

سۆزنىڭ تۈرلىرىنى چۈشىنىش ۋە تەسەۋۋۇر قىلىشمۇ تەس. مۇبالىغە قىلماي، قىسقىچە بايان قىلغاندىمۇ يەتمىش ئىككى قىسىمغا بۆلۈنىدۇ ۋە ھەر قىسمى يەتمىش ئىككى پىرقىنىڭ تىلىدىن دالالەت بېرىدۇ. پەقەت شۇنىلا ئېيتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇكى، دۇنيانىڭ يەتتە ئىقلىمىنىڭ ھەر ئىقلىمىدا قانچىلىغان مەملىكەتلەر بار ۋە ھەر مەملىكەتتە قانچىلىغان شەھەرلەر، شەھەرچىلەر، كەنتلەر بار ۋە ھەر دالىدا قانچىلىغان سەھرالىق خەلقلەر، ھەر تاغدا قانچىلىغان قەبىلىلەر بار. ھەر جامائەتنىڭ تىلى ئۆزگىلەرنىڭكىدىن، ھەر گۇرۇھنىڭ گېپى باشقىلارنىڭكىدىن باشقىچە بولىدۇ ۋە ھەربىرى ئۆزىگە خاس خۇسۇسىيەتلەر بىلەن ئۆزگىلەردىن پەرقلىنىدۇ، خۇددى ئۇچار قۇشلارنىڭ، ھايۋاناتلارنىڭ ۋە

---

① سۆز گۆھەرلىرىنىڭ دەرىجە پەرقىنى شەرھلەشكە نۇتۇق ئىگىلىرى ئاجىزلىق قىلىدۇ، ئۇنىڭ يامىنىدىن ھالاكەت كەلسە، ياخشى نەسىھەت مۇجىزىسىنى كۆرسىتىدۇ (ئۇلۇغ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بىر تقۇچلارنىڭ ھەر خىلىنىڭ ئۆزىگە خاس ۋارقىراش، ئۇندەش، سايراشلىرى بولغىنىغا ئوخشاش.

بىراق، تىلدىن كۆتۈلگىنى مەندۇر. شۇڭا مەخلۇقات ئىچىدە مەنىلەر مەنبەسى بولغان ئىنسان كۆزدە تۇتۇلۇپ، سۆز ئۇنىڭ سۆزى ئۇستىدە، گەپ ئۇنىڭ گېپى توغرۇلۇق بولىدۇ.

ئەمدى سۆز بايانىغا ۋە گەپ داستانىغا كېلەيلى: يۇقىرىدا ئېيتىلغان خىلمۇخىل شەھەر، يېزا، تاغ، سەھرا، ئورمان ۋە ئارالىلاردا ياشىغۇچى خەلقلەرنىڭ ھەممىسى مەنىنى سۆز بىلەن ئىپادىلەيدۇ، تىل ئارقىلىق پىكىرلىشىدۇ. ئەرەب تىلى گۈزەللىك ۋە پېتىكلىك جەھەتتە ھەممە تىللاردىن ئىلگىرى تۇرىدۇ. بۇ نۇقتىدا سۆز ئەھمىدىن ھېچقايسىسىنىڭ داۋاسى يوق، ھەممىسى بۇنى توغرا دەيدۇ ھەم ئۇنىڭغا قايىل بولىدۇ، چۈنكى ئاللانىڭ كالامى بۇ تىل بىلەن نازىل بولغان، پەيغەمبىرىمىزنىڭ ھەدىسلىرىمۇ بۇ تىل بىلەن سۆزلەنگەن. كاتتا ئەۋلىيالار ۋە ئالىي مەرتىۋىلىك ماشايىخلار ئىلگىرى سۈرگەن ھەقىقەت، تەلىماتلار ۋە قىممەتلىك چۈشەنچىلەرمۇ شۇ قۇتلۇق سۆز، شۇ مۇبارەك تىل بىلەن مەيدانغا كەلگەن. ئاللا، ئاللا، ئۇ ھاياتبەخش باغدا شۇنداق گۈزەل بىكلەر، ئۇ ئارامبەخش گۈلشەندە شۇنداق نازاكەتلەر بارىكى، ئۇنىڭ باغۋەنى "گىيالارنى، زىرائەتلەرنى ئۆستۈرمەك ۋە قات-قات جەننەتلەر بىنا قىلماق ئۈچۈن بۇلۇتلاردىن ئۇلۇغ سۇلارنى چۈشۈردۇق" دېگەن ئايەت بىلەن بايان قىلىدۇ. ئۇنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى نەبىلىك بايانى ۋە پەيغەمبەرلىك نەغمىسىنى ياڭرىتىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان قۇشلارنىڭ بەزىلىرى "يوپۇقلار ئېچىۋېتىلگەن ھالەتتىمۇ ئىشەنچىم مۇندىن ئاشمايدۇ" دەپ سايرايدۇ، باشقىلىرى يېقىملىق كۈيلىرى بىلەن

توغرىلىق، ھەققانىيەت، پېتىلىش، تولۇش يوللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

بېيىت

كى تا بولغاي جەھان باغى بۇ گۈلشەن مېۋىدار ئولسۇن،
ھەرىمىدە بۇ بۇلبۇللارغە بۇ گۈلباڭ بار ئولسۇن①.

بۇنىڭدىن كېيىن تۇرىدىغان مۇھىم ئۇچ خىل تىل بار. بۇلارنىڭ شاخلىرى ۋە تارماقلىرى ئىنتايىن كۆپ. ئاساسلىق تىللارنىڭ مەنبەسى مۇشۇ ئۇچ تىل يەنى تۈرك، پارس ۋە ھىندى تىللىرىدۇر. بۇ تىللارنىڭ مەنبەسى نۇھ ئەلەيھىسسەلامنىڭ ئوغۇللىرى بولغان ياپەس، سام ۋە ھاملارغا بېرىپ تاقىلىدۇ، بۇنىڭ قىسقىچە بايانى مۇنداق:

نۇھ ئەلەيھىسسەلام توپان ئاپىتىدىن نىجات تېپىپ قۇرۇقلۇققا چىققاندا، بۇ ئالەمدە ئىنسان جىنسىدىن ئەسەر قالمىغان ئىدى. نۇھ ئەلەيھىسسەلام تارىخچىلار تەرىپىدىن "ئەبۇتتۈرك" دەپ ئاتالغان ياپەسنى خەتا مەملىكىتىگە ئەۋەتتى، "ئەبۇلفارس" دەپ ئاتالغان سامنى ئىران ۋە تۇران مەملىكەتلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ھاكىم قىلدى، "ئەبۇلھىند" دەپ ئاتالغان ھامنى بولسا، ھىند يۇرتىغا ئەۋەتتى. بۇ ئۇچ پەيغەمبەرزادىنىڭ بالىلىرى ۋە نەۋرىلىرى شۇ يەرلەردە ئاينىپ كۆپەيدى، ياپەسنىڭ ئوغلى تۈركلەرنىڭ بوۋىسىدۇر. ئۇنى تارىخچىلارنىڭ ھەممىسى پەيغەمبەرلىك تاجى بىلەن ھەمىدىن يۈكسەك بولدى، رىسالەت مەنسىۋى بىلەن قېرىنداشلىرىدىن ئۈستۈن تۇردى دەيدۇ. دېمەك تۈرك، پارس ۋە

---

① جاھان بېغى مۇشۇنداق مېۋىلىك گۈلشەن بولۇپ تۇرىۋەرسۇن، ئۇنىڭغا قوينىدا بۇلبۇللار مۇشۇنداق سايراۋەرسۇن.

ئەۋلاد كۇتۇپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

هندی تللری یافەسنىڭ، سامنىڭ ۋە هامنىڭ باللىرى، نەۋرىلەرى ۋە نەۋرىلەرنىڭ نەۋرىلەرى ئارىسىدا مانا شۇ يوسۇندا پەيىلدى... بۇيەردە ئەرەب تىلى بەك يۇقىرى شەرەپ ۋە ئالىي مەرتىۋىگە ئىگە بولغانلىقى، هندى تىلى بولسا تولىمۇ تۆۋەن دەرىجىلىك بولغانلىقى سەۋەبلىك ئارىدىن چىقىرىلىپ، پەقەت تۈركىي تىل بىلەن پارس تىللا مۇھاكىمىگە قويۇلىدۇ.

شۇ نەرسە مەلۇمكى، تۈركلەر سارتلارغا① قارىغاندا ئۆتكۈر ۋە ئىدراكلىق، يارىتىلىش جەھەتتىن ساپ خەلقتۇر. سارتلار بولسا، چۈشەنچە، ئىلىم ۋە پىكىر قىلىشتا تۈركلەرگە قارىغاندا مۇپەسسەل ۋە چوڭقۇردۇر. بۇ هال تۈركىلەرنىڭ توغرىلىقى ۋە تۈز كۆڭۈل-لىكىدىن، سارتلارنىڭ ئىلىم ۋە هۈنەرلىرىدىن ئېنىق كۆرۈنىدۇ. ئەمما تىللىرىدا ئۈستۈنلۈك ۋە ئۆكسۈكلۈك جەھەتتىن پەرق بەك چوڭ. سۆز-ئىبارە يارىتىشتا تۈركلەر سارتلاردىن ئىلگىرى تۇرىدۇ. ئۇلار ئۆز تىلىدا مەنىلەرنى پەرقلەندۈرىدىغان سۆزلەر جەھەتتىن شۇ قەدەر ئۈستۈنلۈككە ئىگە بولغانكى، خۇدا خالىسا، ئۆز مۆرىتىدە بايان قىلىنىدۇ. تۈركلەرنىڭ ئۇيغۇنلىشىش ئىقتىدارىنىڭ سارتلارنىڭكىدىن ئارتۇقلىقىغا دەلىل-ئىسپات بۇنىڭدىن لايىق بولمايدۇكى، تۈركلەر بىلەن سارتلاردا ياشىلارنىڭ، قېرىلارنىڭ، چوڭلارنىڭ، كىچىكلەرنىڭ ئۆزئارا مۇناسىۋىتى ئوخشاش دەرىجىدە بولۇپ، ئۇلار ئۆزئارا ئالاقىلىشىدۇ، گەپلىشىدۇ، يەنە كېلىپ، سارتلاردا بىلىم ۋە زېھىن ئەھلى كۆپرەك، تۈركىلەردە بولسا بىلىمسىز ۋە

① بۇ ئەسەردە تۈركىي تىلىنىڭ خەلقىدە "تۈرك" دەپ، پارسىي تىللىق خەلقىدە "سارت" دەپ ئاتالغان.

ساددا كشىلەر سارتىلارغا قارىغاندا كۆپرەك. شۇنداق بولۇشىغا
قارىماي، تۈركىلەرنىڭ چوڭىدىن كىچىكىگىچە، پۈقراسىدىن بېگىگىچە
دېگۈدەك پارس تىلىدىن بەھرىمەن بولالايدۇ. ھەممىسى ئۆز
ئەھۋالىغا يارىشا سۆزلىيەلەيدۇ، بەزىلىرى ئىنتايىن كېلىشتۇرۇپ
سۆزلەيدۇ. ھەتتا تۈرك شائىرلىرى پارس تىلىدا گۈزەل شېئىر ۋە
شېرىن ماقالىلەرنىمۇ يازالايدۇ. لېكىن سارت ئۇلۇسىنىڭ ئەڭ تۆۋەن-
دىن ئەڭ يۇقىرىسىغىچە، ئاممىسىدىن دانىشمەنگىچە ھېچقايسىسى
تۈركچە سۆزلىيەلمەيدۇ ھەم تۈركچە سۆزنى چۈشىنەلمەيدۇ. يۇزدىن
بەلكى مىڭدىن بىرى تۈركچە ئۆگىنىپ سۆزلىسىمۇ، ئاڭلىغان ئادەم
ئۇنىڭ سارت ئىكەنلىكىنى بىلەلمەيدۇ، نەتىجىدە سۆزلىگۈچى ئۆز سۆزى
بىلەن ئۆزىنى مەسخىرە قىلغاندەك بولىدۇ. تۈركىلەرنىڭ سارتلارغا
قارىغاندا ماسلىشىچان ئىكەنلىگە بۇنىڭدىن كۈچلۈك دەلىل
يوقكى، سارتلارنىڭ ھېچقايسىسى بۇنى ئىنكار قىلىشقا پېتىنالمايدۇ.
تۈركىي تىلدا پىكىرنى مۇبالىغە يولى بىلەن ئىپادىلەش ئۇچۇن
قوللىنىلىدىغان بىرمۇنچە نازۇك ئۇقۇملۇق سۆزلەر يارىتىلغانكى،
بۇنى شۇ تىلنىڭ ئالىملىرى چۈشەندۈرۈپ بەرمىگىچە، باشقىلار
ئۇنىڭ تېگىگە يېتەلمەيدۇ. مەسىلەن، قورۇقشاماق (قۇرۇشماق)،
ئۆڭدەيمەك (ئوڭلانماق)، چېكرىمەك (ئۇيقۇسىزلانماق)، دوم-
سايماق، ئۇمۇنماق (تەمە قىلماق)، ئوسانماق (بەزمەك)، ئىگىرمەك،
ئالداماق، ئارغاداماق (ھىيلە بىلەن يەڭمەك)، ئىشەنمەك، ئىگىلەنمەك
(يارىلانماق)، ئايلانماق، ئىگرەنمەك (ئىگرىماق)، ئاۋۇنماق،
قىستاماق (قىستاق)، قىينامىاق (ئەيىبلىمەك)، قوزغالماق، ساۋرۇل-
ماق (سورۇلماق)، چاپقالماق، قىزغانماق، نىكەمەك (تەڭلىمەك)،

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

سیلانماق (ئىززەتلەنمەك)، تانلاماق (تاللىماق)، قىمىرداماق (قىمىرلىماق)، سېرپىمەك (سەپمەك، چاچماق)، سىرمەمەك (سېرىپ ئالماق، يۇلۇپ ئالماق)، سىغىرتقماق (سىغماق)، سىغىنماق (پاناھ قىلماق)، قىلماق (قىلماق)، يالىنماق (يېلىنماق، يېلىنجىماق)، مۇڭلانماق، ئىندەمەك (ئۇندىمەك)، تېرگەمەك (تەرگىمەك، سۈرۈش-تۈرمەك)، تېۋرەمەك (سانجىماق، تىكمەك)، قىڭغايماق، سىكرەمەك (يۇمۇلداپ يىغلىماق)، ياشقاماق (ياشماق)، ئېسقارماق (خىيال قىلماق)، كۆكرەنمەك (ئۆزىچە غەزەپلىنىپ سۆزلىمەك)، سىپاماق (سىپىماق)، قارالاماق (قارىلىماق)، سۈركەنمەك، كۆيمەنمەك (باھانە قىلماق)، ئىڭرانماق (ئىڭرىماق)، تۆشەلمەك (يېيىلماق)، مۇنغايماق (مۇڭلانماق)، كۆرۈكسەمەك (كۆرگۈسى كەلمەك، سېغىنماق)، بۇشۇرغانماق (ئىچى پۇشماق، ئازابلانماق)، بۇخساماق (نالە قىلماق، بوغۇلماق)، كىركىنمەك (چايقالماق، پۇلاڭلىماق)، بۇسماق (مۆكمەك)، بۇرمەك (پۈرمەك)، تۈرمەك، تامشىماق، سىپقارماق (شورىماق، سۈمەرمەك)، چۆركەنمەك (كۆيمەك)، ئۆرتەنمەك، سىزغۇرماق (سىزلاتماق)، چوپرۇتماق (تۈزلىمەك)، جىرغاماق (زوقلانماق)، بېچىماق (پىچماق، كەسمەك)، سىڭۈرمەك (سىڭىرمەك)، كۆندەلەتمەك (ئەگمەك)، كۆمۈرمەك (غاجىماق)، بېكىرمەك (چىڭماق)، گۈڭۈردەمەك (گۇدۇڭلىمەك، تۆۋەن ئاۋازدا سۆزلىمەك)، كېنەرگەمەك (يېيىلماق)، گېزەرمەك (ئۆڭمەك)، دوپتولماق (توپلانماق)، چىداماق (چىدىماق)، تۈزمەك، قازغانماق (قازانماق)، قىچىغلاماق (قىچىغلاماق)، كەڭىرەمەك (كېڭەيمەك)، يادىماق (يادىماق، ئۇرۇقلىماق)، قادىماق (قادىماق)، چىقانماق (يانماق، شوخشىماق)، كۆندۈرمەك، سۆنىدۈرمەك (ئۆچۈرمەك)، سۇقلاتماق (شەيدا قىلماق) — بۇ يۈز

سۆزنىڭ① ھېچقايسىسىغا پارس تىلىدىن لايىق سۆز تېپىلمايدۇ. سارتلار ھەتتا بۇ سۆزلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىڭ مەنىسىنى چۈشىنەلمەيدۇ. ئۇلار بۇ ئۇقۇملارنىڭ بەزىلىرىنى ئىپادىلىمەكچى بولسا بىرنەچچە سۆزدىن تەركىب تاپقان ئىبارىلەرنى تۇزۇشكە مەجبۇر بولىدۇ، شۇنىڭدىمۇ ئەرەبچە سۆزلەرنىڭ يارىدىمىگە تايىنىدۇ. تۈركىي تىلدا بۇ خىلدىكى سۆزلەر ناھايىتى كۆپ، بىز قارشى پىكىرده بولغۇچىلارنى قايىل قىلىش ئۈچۈن يۇقىرىدا ئېيتىلغان يۈز سۆزدىن بىرنەچچىسىنىڭ قانداق ئىشلىنىشىنى مىسال تەرىقىسىده كۆرسىتىپ ئۆتەيلى:

كاتتا شائىرلارنىڭ مەي تەسۋىرىده مۇبالىغه قىلىشنى بىر ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان دېسەمۇ بولىدۇ. ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىدا مەي ئىچىشنىڭ ئۈسۈلىنى نازۇك جەھەتلەردىن پەرقلەندۈرۈپ ئىپادىلەيدىغان سۆزلەر ئىنتايىن كۆپ قوللىنىلغان. بۇ سۆزلەرنىڭ بىرى "سېپ. قارماق" بولۇپ، بۇنىڭدىن ئارتۇق مۇبالىغىنى تېپىش تەس. تۈركىي شېئىردا مۇنداق بىر باشلانما بېيىت بار:

بېيىت

ساقىيا تۇت باده كىم بىرلەھزه ئۆزۈمدىن باراي،
شەرت بۇكىم، ھەر نېچه تۇتساڭ لەبا لەب سېپقاراي②.

بۇ "سېپقاراي" سۆزى ئىپادىلىگەن ئۇقۇمنى پارسچه شېئىردا

---

① بىز ئاساسلانغان مەتنده توقسان سەككىز سۆز بېرىلگەن. ئۇنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم سۆزلەرنى ھازىرچه ئېنىقلاپ چىقالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن بۇ يەرگه كىرگۈزمىدۇق.

② ئەي ساقى، ماڭا مەي ئۇزات، مەن ئۇنى ئىچىپ بىرەم ئۆز خۇدۇمنى يوقىتاي. شۇنى شەرت قىلىمەنكى، ھەرقانچه تولدۇرۇپ قۇيساڭمۇ بىراقلا سۈمۈرىمەن.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئىپادىلەشكە توغرا كەلسە، نېمە ئىلاج قىلغىلى بولسۇن. تۈركىي تىلدىكى شۇ خىل سۆزلەرنىڭ يەنە بىرى "تامشىماق" بولۇپ، بۇ سۆز مەينى بىراقلا ئىچىۋەتمەي، ئاز-ئازدىن ئىچىپ لەززەتلىنىش مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ نازۇك ئۇقۇمنىڭ تۈركىي شېئىردا قانداق ئىپادىلەنگەنلىكىنى مۇنۇ باشلانما بېيىتتىن كۆرۈشكە بولىدۇ:

ساقى چۇ ئىچىپ مەڭا تۇتار قوش،
تامشى-تامشى ئانى قىلاي نوش①.

"بۇخىساماق" سۆزى بىر تۈركىي شېئىرنىڭ باشلانما بېيىتىدا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

ھىجرئەندۇھىدە بۇخسابمېن بىلە ئالمان نىتەي،
مەي ئىلاجىمدۇر قوپۇپ دەيرىغەناغە ئەزم ئىتەي②

پارسىيگوي تۈرك بەگلەر ۋە بەگزادىلەر "بۇخىساماق" ئۇقۇمىنى پارس تىلى بىلەن ئىپادىلىمەكچى بولسا، قايسى سۆزنى قوللىنار؟ شېئىرنىڭ ئاساسى ۋە مەركىزى ئىشقا باغلىنىدۇ. ئاشىقلىقتا يىغلاشتىن تولاراق يۇز بېرىپ تۇرىدىغان ھالەت يوق، لېكىن يىغلاش ھەر خىل بولىدۇ. "يىغلامسىنماق" سۆزى تۈركىي شېئىردا مانا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① ساقى ئۆزى ئىچىپ، ماڭا قوش قەدەھ تۇتتى. مەن ئۇنى تامشىپ-تامشىپ ئىچىمەن.

② جۇدالىق دەردىدە تۇنجۇقۇپ نېمە قىلارىمنى بىلەلمىدىم، قوپۇپ مەيخانىغا ماڭماقتىن باشقا نېمە ئىلاجىم بولسۇن.

بېيىت

زاهىد ئىشقىن دېسەكى قىلغاي فاش،
يىغلامسىنۇرۇ كۆزىگە كېلمەس ياش①.

"ئىگراماق" بىلەن "سىگرەمەك" دەرت بىلەن يوشۇرۇنچە ئاستا يىغلاش مەنسىدە بولۇپ، ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا چوڭ پەرق يوق. تۇركچىدە مانا مۇنداق بىر باشلانما بېيىت بار:

بېيىت

ئىستەسەم دەۋر ئەھلىدىن ئىشقىنى پىنھان ئەيلەمەك،
كېچىلەر گاھ ئىگراماقدۇر ئادەتىم گاھ سىگرەمەك②.

پارس تىلىدا بۇ سۆزلەرگە لايىق سۆز يوق. ئۇ ھالدا شائىر نېمە قىلالىسۇن؟ "سىقتاماق" سۆزى "يىغلاماق"نىڭ مۇبالىغە بىلەن ئېيتىلىشى بولۇپ، تۇركىي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

ئول ئايكى كۈلە-كۈلە قىراغلاتتى مېنى،
يىغلاتتى مېنى دەمبەدەم سىقتاتتى مېنى③.

ئۇنىڭ سىلىپ يىغلاش مەنىسىنى بىلدۈرىدىغان "ئۆكۈرمەك" سۆزى بىر تۇركىي شېئىرنىڭ باشلانمىسىدا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① زاھىد ئىشقىنى ئاشكارا قىلماقچى بولسا، كۆزىدىن ياش چىقارمايلا يىغلامسىرايدۇ.

② ئىشقىنى خەقتىن يوشۇرماقچى بولسام، ئادىتىم كېچىچە گايى ئىگراپ، گاھى ئۆكسۈپ يىغلاشتۇر.

③ ئۇ گۈزەل كۈلە-كۈلە مېنى چەتلەتتى، مېنى مۇنداقلا يىغلاتمىدى، بەلكى زار-زار يىغلاتتى.

ئەۋلادگۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بەيت

ئىشىم تاغ ئۆزرە ھەر يان ئەشك سەيلابىنى سۈرمەكدۇر،
ھىراق ئاشۇبىدىن ھەر دەم بۇلۇت ياغلىغ ئۆكۈرمەكدۇر①.

پارس تىلىدا "ئۆكۈرمەك" بىلەن باراۋەر كېلىدىغان سۆز بولمىغاچ، ئۇچۇن، پارسىيگوي شائىر مانا مۇشۇنداق بىر نازۇك ئۇقۇمنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇم قالىدۇ. يەنە "يىغلاماق" تىلىك "ئۆكۈرمەك" تۇرى بىلەن قاتارداش "ئىنچىكىرمەك" تۇرىمۇ بولۇپ، ئىنچىكە ئاۋازدا يىغلاشقا قارىتىلىدۇ. بۇ سۆز تۇركىي تىلدا مانا مۇنداق قۇرۇلمىلىق تەركىبتە كەلگەن:

بەيت

چەرخ زۇلمىداكىم بوغزۇمنى قىرىپ يىغلار مېن،
ئىگىرۇر چەرخ ئۆرۈر ئىنچىكىرىپ يىغلارمېن②.

"يىغلاماق" تىلىك يەنە بىر خىلىنى بىلدۈرىدىغان "ھاي-ھاي" سۆزىنى ئىشلىتىشتە پارسىيگويلار ئۆزلىرىنى تۇركىيگويلارغا شېرىك قىلىدۇ. بىراق بۇ سۆزمۇ تۇركىيدۇر. پېقىرنىڭ مۇنۇ چۈشۈرگە بەيتى ھەممىگە مەلۇم:

بەيت

ھاۋايى تۇل گۈل ئۈچۈن ھاي-ھاي يىغلاما كۆپ.
كى ھەي دېگۈنچە نى گۈلبۇن، نى غۇنچە، نى گۈل بار③.

---

① بىنىڭ ئىشىم تاغلاردا كۆز يېشىمنى ھەر يانغا سەلدەك ئاققۇزۇشۇم، بىراق ھەر داۋىم بۇلۇتتەك ھۆكۈرەپ يىغلاش بولۇپ قالدى

② بىلەك زۇلمىدىن بوغۇزۇمنى قىرىپ يىغلايمەن. ئىگىرىلىگەن چاق ئاۋازدەك چىرقىراق ئۈن بىلەن يىغلايمەن.

③ ئەي ھاۋايى. تۇ گۈل ئۈچۈن ئانچە بەك يىغلاپ كەتمە. چۈنكى، گۈلنىڭ ئۆزى بولسۇن، غۇنچە بولسۇن، گۈلىنىڭ ئۆزى ھەممىسى ئۆكەيدۇ.

تۈركي تىلدا نازۇك مەنىلىك سۆزلەردىن "قىسانماق" بىلەن
"قىزغانماق" تۆۋەندىكى بەيىتتا مۇندىق قوللىنىلغان:

بەيىت

ئىزارىڭنى ئاچارغا قىسانمۇرمەن،
ۋەلى ئېل كۆرمەكىگە قىزغانمۇرمەن①.

پارسىيگوي شائىرلار مۇنداق نازۇك مەنىلەرنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىدىن مەھرۇمدۇر.

ئاشىق ئايىغىغا تىكەن سانجىلماقنى ئىپادىلەشتە پارسىيگويلار "خار" سۆزى بىلەن ئاۋارە بولىدۇ. جانىنى بەك قاقشىتىدىغان "چۆكۈر" سۆزىگە لايىق كېلىدىغان سۆز ئۇلاردا يوق. بۇ سۆز تۈركي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

چۆكۈرلەركىم سېنىڭ يولۇڭدا تۈيۈرۈلمىش ئاياغىمغا،
چېكىپ ئول كوي گەردىن سۈرمە تارتارمېن قاراغىمغا②.

ئىشق يولىدا ئۆز مەھبۇبىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغان ئاشىقنىڭ ئۇنىڭ يۈزىگە ئۇمىد بىلەن تەلمۈرۈشى ناھايىتى تەبىئى بىر ئەھۋال. لېكىن سارتلاردا بۇ ئۇقۇمنى ئىپادىلەيدىغان سۆز يوق، ھەتتا شۇنىڭغا يېقىن كېلىدىغان سۆزمۇ يوق. بۇ سۆز تۈركي تىلدا مۇنداق قوللىنىلغان:

---

① يۈزۈڭنى ئېچىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن، لېكىن باشقىلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن قىزغىنىمەن.

② سېنىڭ يولۇڭدا پۇتۇمغا سانجىلغان چېقىر تىكەنلەرنى چېقىپ، ئۇنىڭغا شۇ يەرنىڭ توپىسىنى يېقىپ، كۆزۈمگە سۈرمە قىلىپ سۈرمەن.

ئەۋلاد ئۇيغۇرتور بېكىتى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

بېيىت

تۆكەدۇر قانىمنى ھەر دەم كۆزلەرنىڭ باقسپ تۇرۇپ،
كىم نېچە يۈزۈمگە باققايسېن يىراقتىن تەلمۈرۈپ①.

تۈركىي تىلدىكى "ياسانماق" سۆزى پارس تىلىدا "ئارەستە" ياكى "ئارايىش" سۆزى بىلەن ئىپادىلىنىدۇ، لېكىن "ياسانماق" سۆزىنىڭ مۇبالىغە تۈرى بولغان "بېزەنمەك" سۆزى ئۇچۇن ئۇلاردا سۆز يوق. بۇ سۆز تۈركىي تىلدا مۇنداق كېلىدۇ:

بېيىت

ئېرۇر بەس چۇ ھۇسنۇ مەلاھەت سەڭا
ياسانماق، بېزەنمەك نى ھاجەت سەڭا②.

تۈركىي تىلدا كۆز بىلەن قاشنىڭ ئارىلىقى "قاباغ" دېيىلىدۇ. لېكىن سارتلاردا بۇ ئەزانىڭ نامى يوق. گۈزەللەر تەسۋىرلەنگەن بىر مەسنەۋىدە بۇ سۆز مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

مەگىزلەرى گۈل، گۈل، مۇژەلەرى خار③.
قاباغلارى كېڭ-كېڭ ئاغىزلارى تار.

ئاشقلارنىڭ يىغلاپ ياش تۆكۈشلىرى ئاھ ئۇرۇش ۋە ئۇلۇغ-كىچىك تىنىش ئاساسىدا روي بېرىدۇ. تۈركىي شائىرلار ئۇلۇغ كىچىك تىنىشنى چېقىنىغا، ئاھ ئۇرۇشنى ئىلدىرىم ("گۈلدۈرماما" ھەسسىدە) غا ئوخشىتىدۇ:

---

① "ئاجايىپ ماڭا بىراقتىن تەلمۈرسەن" دەپ تىكىلگەن كۆزلىرىڭنى بىلگۈم قېنىمنى تۆكىدۇ.
② گۈزەللىكىڭ بىتەرلىك تۈرسا، ماڭا ياسىنىش، بېزىنىشىڭ نېمە ھاجىتى بار؟
③ مەگىزلىرى خار-كىرپىكلىرى خۇددى تىكەن.

بېيىت

فىراقىڭ ئىچىده ئۇلۇس ئۆرتەمەككە ئەي ماھىم،
ئاقىندۇرۇر دەمسۇ ئىلدىرىمدۇرۇر ئاھىم①.

چاقىندۇرۇر دەمسۇ ئىلدىرىمدەك ئېنىق ۋە گەۋدىلىك ئىككى پارس تىلىدا چېقىن ۋە ئىلدىرىمدەك ئېنىق ۋە گەۋدىلىك ئىككى نەرسىگە ئات قويۇلغان بولۇپ، بۇ ئۇقۇملار "بەرق" ۋە "سائىقە" دېگەن ئەرەبچە سۆزلەر بىلەن ئىپادىلىنىدۇ.

گۈزەللەرنىڭ ھۆسنى تەسۋىرلەنگەندە، تۈركىي شائىرلار چوڭراق خالىنى "مېڭ" دەپ ئاتايدۇ. ئەمما پارس تىلىدا بۇنىڭ ئېتى يوق. بۇ سۆز تۈركىي شېئىردا مۇنداق قوللىنىلغان:

بېيىت

ئانىڭكىم ئال ئېڭىنده مېڭ ياراتتى،
بويى بىرله ساچىنى تېڭ ياراتتى②.

پارس تىلىدا سۆز يېتىشمەسلىك ئەھۋالى ناھايىتى كۆپ بولۇپ، بۇلارنى بىر-بىردىن ئېيتىشقا توغرا كەلسە، گەپ بەك ئۇزىرىپ كېتىدۇ.

"تەجنىس"③ ۋە "ئىيھام"دىن④ پايدىلىنىش شائىر-ئەدىبلەر

---

① پىراق ئوتى بىلەن كىشىلەرنى كۆيدۈرۈشتە، دىمىم چېقىن، ئاھىم گۇلدۇرماما دۇر.

②ئۇنىڭ قىزىل مەڭزىدە مەڭ ياراتتى. ئۇنىڭ بويى بىلەن چېچىنى تەڭ ياراتتى.

③تەجنىس — ئاھاڭداش سۆزلەردىن پايدىلىنىش سەنئىتى.

④ ئىيھام — ئىككى بىسلىق سۆزلەردىن پايدىلىنىش سەنئىتى.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، فەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىچىدە ناھايىتى ئومۇمى بىر ئەھۋال. شېئىرگە ئالاھىدە رەڭ بېرىدىغان بۇ خىل سۆز سەنئىتى ئۇچۇن پارس تىلىغا قارىغاندا تۈركىي تىلدا ئىمكانىيەت تېخىمۇ كۆپ. مەسىلەن، "ئات" سۆزىنى بىرنەچچە خىل "نام" مەنىسىدە، ئىككىنچىدىن "مىندىغان ئات" مەنىسىدە، ئۇچىنچىدىن تاشنى ياكى ئوقنى ئېتىشقا بۇيرۇغاندىكى "ئات" مەنىسىدە قوللىنىشقا بولىدۇ. بۇ سۆز شېئىردا مانا مۇنداق قوللىنىلغان:

نەزم

چۈن پەرىيۇ ھۈردۇر ئاتىڭ بېگىم،
سۈرئەت ئىچرە دىۋ ئېرۇر ئاتىڭ بېگىم.
ھەر خەدەنگىڭ ئۇلۇس ئاندىن قاچار،
ناتەۋان جانىم ساڕى ئاتىڭ بېگىم①.

بۇ ئىككى بېيىت تولۇق تەجنىس بولۇپ، بۇنى پەقەت تۈركىي شائىرلارلا يازالايدۇكى، سارتلار يازالمايدۇ. بۇ خىل شېئىر شەكلى "تۇيۇغ" دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ ھەقتە ئاروز توغرىسىدىكى «مىزانۇل ئەۋزان» ناملىق كىتابتا چۈشەنچە بېرىلگەن.

جۈملىدىن "ئىت" سۆزىمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئۇچ خىل مەنىدە كېلىدۇ. مەسىلەن:

ئەي رەقىب، ئۆزۈڭنى ئاڭا تۇتساڭ ھەم ئىت،
بىزگە رەھىم ئەيلەپ ئانىڭ كويىدىن ئىت.

---

① خېنىم، سېنىڭ ئېتىڭ ھۈر - پەرىدۇر، سېنىڭ ئېتىڭ سۈرئەتتە دىۋىگە ئوخشايدۇ، سەن كىشىلەر ئۆزۈڭنى قاچۇرىدىغان ئوقلىرىڭنى مېنىڭ زەئىپ جېنىمغا قارىتىپ ئاتىۋەرگىن.

ئەڭ چەكلىك شولىسى.

ھەرقانداق بار ھەۋزەلىك ئىشقىلىق شولىسى①.

بىزنى تۆۋەندىكى بىلەن ئول ساري ئىت.

"تۆش"، "يان"، "ياق" سۆزلىرىنىڭ شۇنداق تۈچ خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدىغان قوللانغىلى بولىدۇ. مۇنداق تۈچ خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدىغان سۆزلەر تولىمۇ كۆپ. بىر مۇنچە سۆزلەرنى تۆت خىل مەنىدە قوللانغىلى بولىدۇ، مەسىلەن، "بار" سۆزىنى بىر مۇنچىدىن مەۋجۇتلۇق مەنىسىدە، ئىگىلىنىدىغان بارلىققا قىلىنغان بۇيرۇق مەنىسىدە، تۇرمۇشچانلىق مەنىسىدە قوللانغىلى بولىدۇ. "يوق" مەنىسىدە، تۆتىنچىدىن "مېۋە" مەنىسىدە قوللانغىلى بولىدۇ. بەزى سۆزلەر ھەتتا بەش خىل مەنىدە قوللىنىلىشىمۇ مۇمكىن. مەسىلەن، "ساقىن" سۆزى بىر يەردە ياد قىلىنغان بۇيرۇقنى بىلدۈرسە، بىر يەردە "سۈتلۈك قوي" مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ، شۇنىڭدەك بۇ سۆزنى ئىشلىتىلىدىكى مەس، مەجنۇن ۋە بىمار سۆزلىرىنىڭ ھەربىرى ئورنىدا قوللىنىشقا بولىدۇ. بەزى سۆزلەرگە ئۇنىڭدىن كۆپ مەنىلەرنى يۈكلەشكىمۇ بولىدۇ. مەسىلەن، "تۈز" سۆزى بىلەن ئوق ياكى نەيزىگە ئوخشاش تۈز نەرسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، تۈپتۈز دالا مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، "تۈز كىشى" دېگەن "تۈز" مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، سازنى تۈزمەككە قىلىنغان بۇيرۇقنى ئىپادىلەشكىمۇ، ئىنگلىز كىشىنى يارىشتۇرۇش مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ، بىر ئولتۇرۇشنىڭ لازىمەتلىكلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش مەنىسىنى ئىپادىلەشكىمۇ بولىدۇ. "كۆك" سۆزىمۇ شۇنداق كۆپ مەنىدە

① مەي رەقىبى، سەن ئۆزەڭنى ئۇنىڭ ئېتى ھېسابلىساڭمۇ، ماڭا رەھىم قىلىپ ئۇنىڭ كوچىسىدىن ئىت (بىت، يوقال)، ئىشىق ئوتى دوزاخ ئۇنىدەك بولسىمۇ مېنى ئۆز قولۇڭغا بىلەن شۇ تەرەپكە ئىت (ئىتەر).

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىستېمال قىلىنىدىغان سۆزلەردىن بولۇپ، "ئاسمان" مەنىسىدە، "ئاھالا" مەنىسىدە، تىككەن نەرسىنىڭ كۆكلىشى مەنىسىدە، "قاداق" مەنىسىدە، "كۆك ئوت" مەنىسىدە قوللىنىلىشى مۇمكىن. مۇنداق ئۇچ خىل، تۆت خىل ۋە ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق مەنىلەردە قوللىنىشقا بولىدىغان سۆزلەر ئىنتايىن كۆپ بولۇپ، مۇنداق ئەھۋالنى پارس تىلىدا ئۇچرىتىشلى بولمايدۇ.

"ۋاۋ" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنى①، "يا" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنى② بىر-بىرىگە قاپىيە قىلىش پارسچە شېئىرلاردىمۇ كۆرۈلىدۇ، لېكىن ئىككى خىلدىن ئاشمايدۇ، "ۋاۋ" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار "خود" — "دۇد"، "زور" — "نۇر" شەكىلدە، "يا" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار "بىر" — "شىر" شەكىلدە قاپىيىلىشىدۇ. تۈركىي شېئىرلاردا بۇ خىل قاپىيە تۆت خىلغا يېتىپ بارىدۇ. مەسىلەن:

"ئوت" — كۆيدۈرگۈچ ئوت.

"ئۆت" — ئۆتمەكنىڭ بۇيرۇق شەكلى.

"ئوت" — ئوتماقنىڭ بۇيرۇق شەكلى.

"ئوت" — تەلەپپۇزى ھەمدىن تار بولۇپ، ئوتلىمەك (قۇيقىلماق) تىكى "ئوت" مەنىسىنى بىلدۈرىدۇ.

يەنە مەسىلەن:

"تور" — "تورغا چۈشمەك" تىكى تور.

---

① "ۋاۋ" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار — "و" ھەرپى بىلەن ئىپادىلەنگەن تاۋۇشلار.

② "يا" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلار — "ى" ھەرپى بىلەن ئىپادىلەنگەن تاۋۇشلار.

"تۆر" — تەلەپپۇزى يۇقىرىقىدىن تارىراق بولۇپ، ئۇش تۇلىتۇرۇ-
دىغان باغاچنى بىلدۈرىدۇ.
"تۆر" — تەلەپپۇزى يۇقىرىقىدىن تارىراق بولۇپ، ئۆيىنىڭ تۆرى
دېگەن ئۇقۇمنى بىلدۈرىدۇ.
"تۆر" — تەلەپپۇزى ھەممىدىن تار بولۇپ، تۆرمەكتىك بۇيرۇق
شەكلى ھېسابلىنىدۇ.
"يا" گۇرۇپپىسىدىكى تاۋۇشلارنىڭ قاپىيىلىشىشىگە كەلسەك، بۇلار
ئۇچ خىلدىن ئاشمايدۇ، مەسىلەن:
"بىز" — بۇنى سارتلار "قۇدۇد" (بەز) دەيدۇ.
"بىز" — "ما" ياكى "نەھنۇ" (I شەخس كۆپلۈك ئالماش)
مەنىسىدە.
"بىز" — "دەرەفش" (بىگىز) دەيدۇ.
يەنە مەسىلەن:
"تىر" — تەرمەك مەنىسىدە.
"تىر" — تەلەپپۇزى يۇقىرقىدىن تارىراق بولۇپ، سارتلار ئۇنى
"ئەرەق" ياكى "خوي" (تەر) دەيدۇ.
"تىر" — تەلەپپۇزى ھەممىدىن تار بولۇپ، ئوق مەنىسىنى
بىلدۈرىدۇ.

سۆز تاللاشقا كەڭ ئىمكانىيەت يارىتىش ۋە قاپىيىگە ئاسانلىق
تۇغدۇرۇش ئۈچۈن، بىرقانچە ھەرپنى بىر-بىرىگە جورلاشتۇرۇشقا
يول قويۇلىدۇ. جۈملىدىن ئېلىپ (ا) بىلەن ھا(ە) بىر-بىرىگە
قاپىيە بولالايدۇ، مەسىلەن، "ئەرا" سۆزىنى "سەرا" ۋە "دەرا" بىلەن
قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ، "سەرە"، "دەرە" بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بولىدۇ. "يەدا" سۆزىنى "سەدا" بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. بولىدۇ. "يەدا" سۆزىنى "سەدا" بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "بادە" بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ۋاۋ(و) بىلەن زەممە (ـُ) بىر-بىرىگە جور بولالايدۇ. مەسىلەن، "ئىرۇر" سۆزىنى "ھۇر"، "دۇر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "غۇرۇر"، "زۆرۇر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىسمۇ بولىدۇ. يا(ى) بىلەن كەسرە (زىر بەلگىسى) مۇ بىر-بىرىگە جور بولالايدۇ. مەسىلەن، "ئاغىر"، "باغىر" سۆزلىرىنى "سادىر"، "قادىر" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقا بولىدۇ. "تەئىخىر"، "تەغىير" سۆزلىرى بىلەن قاپىيە قىلىشقىمۇ بولىدۇ. ھالبۇكى، پارس تىلىدا بۇنىڭغا ئىمكانىيەت يوق.

بۇ تىلنىڭ (تۈركىي تىلنىڭ) ياسىغۇچىلىرى كۆپ نەرسىلەردە ئۇششاق تەرەپلەرنى نەزەردە تۇتۇپ، نازۇك مەزمۇن ۋە مەنىلەر ئۈچۈن سۆزلەرنى ياسىغانكى، بۇنىڭ ئىسپاتلىرى بىرمۇنچە مىساللاردا كۆرسىتىلدى.

تۈركىلەر غىزا ۋە يېگىلى بولىدىغان ھەر خىل نەرسىلەرنى "يېگۈلۈك" دەيدۇ، سارتلارنىڭ كۆپچىلىكى ھەتتا ھەممىسى يېمەكنىمۇ، ئىچمەكنىمۇ "خوردەنى" سۆزى بىلەنلا ئىپادىلەيدۇ. سارتلار چوڭ قېرىندىشى بىلەن كىچىك قېرىندىشىنىڭ ئىككىلىسىنى "بەرادەر" دەيدۇ، تۈركلەر بولسا چوڭىنى "ئاغا"، كىچىكىنى "ئىنى" دەيدۇ. سارتلار چوڭ، كىچىك قىز قېرىنداشلىرىنى ئوخشاشلا "خاھەر" دەيدۇ. تۈركلەر بولسا، چوڭىنى "ئىگىچە"، كىچىكىنى "سىڭىل" دەيدۇ. تۈركلەر ئاتىسىنىڭ ئاغا-ئىنىلىرىنى "ئاپاغا" دەيدۇ، ئانىسىنىڭ ئاغا-ئىنىلىرىنى "تاغايى" دەيدۇ. سارتلار بۇلارنىڭ ھېچقايسىغا ئات قويمىغان بولۇپ، ئەرەبچە "ئەمم" ۋە "خال" سۆزلىرىنى ئىشلىتىدۇ، شۇنىڭدەك "كۈكۈلتاش"، "ئەتەكە"،

تىنىڭ ئەرنى تۈركچە سۆز بىلەن ئېيتىدۇ. ئۇلار ھەممىگە ئايان
بولغان "ئاق ئۆي"گە "خەرگاھ" دەپ ئات قويغان بولسىمۇ، لېكىن
ئۇنىڭ ھەرقايسى قىسىملىرىنىڭ كۆپچىلىكىنى، مەسىلەن، "ئوقلۇق"،
"ئوزۇك"، "تورلۇق"، "ياسۇق"، "چىغ"، "قانات"، "كۆزنەك"،
"قوڭلاقچى" دەيدۇ، مۇيىقۇنىنىڭ ئەركىنى "بۇغۇ"، چىشىنى
"مارال" دەيدۇ، سارتلاردا بولسا، "ئاھۇ" ۋە "گەۋەزەن" دىن باشقا
ئام يوق. ئەۋغانلىق ۋە جاپالىق تۇرمۇشلارنىڭ بىرى تۈگكۈز تۇرۇى بولۇپ،
تۈركىلەر ئۇنىڭ ئەركىنى "قابان"، چىشىنى "مىكجىن"،
كۆچۈكىنى "چۇرپە" دەيدۇ. سارتلار بولسا ھەممىنى "خوك" ياكى
"گوراز" سۆزى بىلەن ئاتايدۇ. ئەمدى قۇشقا كەلسەك، ئۇنىڭدا
ئاساسلىقى ئىلباسۇن يەنى ئۇردەكتۇر. لېكىن سارتلار "ئىلباسۇن"نى
بىلمەيدۇ. تۈركىلەر ئۇردەكنىڭ خورىزىنى "سۇنە"، مىكىنىنى
"بۇرچىن" دەيدۇ، سارتلار بولسا بۇنىڭغىمۇ ئات قويمىغان بولۇپ،
ھەممىنى "مۇرغابى" دەيدۇ. ئۇردەكنىڭ ھەر خىل تۈرىنى
بىلدۈغان قۇشچىلار ئۇلارنى "چۇرکە"، "ئىركەسوقتۇر"، "ئالە
باش"، "چاقىرقانات"، "تېمۇرقانات"، "ئالەدغە"، "ئالەپەكە"،
"باغچال" قاتارلىق يەتمىش خىلغا يەتكۈزىدۇ. سارتلار بولسا
ھەممىنى "مۇرغابى" دەپلا تۇگىشىدۇ. ئەگەر ئايرىش زۆرۈر
بولسا، تۈركچە ئېتنى بىلەن ئاتايدۇ. ئاتنىڭ تۈرىنى بىلدۈرىدىغان

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

"توبۇچاق"، "ئارغۇماق"، "يەكە"، "يابۇ"، "تاتۇ" قاتارلىقلارنىمۇ تۈركچە دەيدۇ. ئاتنىڭ يېشىنى بىلدۈرىدىغان سۆزلەرنىڭ كۆپچىلىكىنىمۇ تۈركچە ئېيتىدۇ، بۇلاردىن بىرلا "قۇلۇن"نى "كۇررە" دەيدۇ، قالغان "تاي"، "غونان"، "دۆنەن"، "تولان"، "چىرغا"، "لاغە" قاتارلىقلارنى سۆزگە ئۇستاراقلىرى تۈركچە دەيدۇ، كۆپچىلىكى بولسا بۇلارنىمۇ بىلمەيدۇ. ئاتنىڭ ئېگىرىنى "زىن" دېسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ "جىبىلكەر"، "ھەنا"، "توقۇم"، "جارلىغ"، "ئۇلارچاغ"، "غانجۇغە"، "چىلبۇر"، "قۇشقۇن"، "قانتار"، "تۆۋەك"، "توقا" قاتارلىق قىسىملىرىنىڭ كۆپچىلىكىنى تۈركچە ئېيتىدۇ. قامچىنى "تازيانە" دېسىمۇ، لېكىن "بۆلدۈرگە"، "چوپچۇرغە"لىرىنى تۈركچە دەيدۇ. "چىبە"، "جەۋشەن"، "كۆھە"، "قالقاندۇرۇق"، "قاربىچى"، "كىجىم"، "ئاھە" قاتارلىق ئۇرۇش قوراللىرىنىمۇ تۈرك تىلى بىلەن ئېيتىدۇ. ئادەتتىكى كىيىم-كېچەكلەردىن "دەستار"، "قالپاق"، "نەۋرۇزى"، "تۆپى"، "شىرداغ"، "دەكلە"، "يىلەك"، ياغلىغ"، "تېرلىك"، "قۇر" قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىنى تۈركچە ئېيتىدۇ. يېمەكلىكلەردىن قوينىڭ بەزى ئەزالىرىغا ئات قويغان بولسىمۇ، لېكىن "ئارقە"، "ئاشۇغلۇغ ئىلىك"، "يان سۆڭەك"، "قابۇرغا"، "ئىگىك"، "ئورتا ئىلىك"، "بوغۇزلاغۇ" قاتارلىق ئەزالىرىنى تۈركچە ئاتايدۇ. شۇنىڭدەك "قايماغ"، "قاتلامە"، "بۇلاماغ"، "قۇرۇت"، "ئولابە"، "مانتۇ"، "قۇيماغ"، "ئۆركەمەچ"، "قىمىز"، "سۈرمە"، "باخسۇم"، "بوزە"، "تۇتماچ"، "ئۇماچ"، "كۆمەچ"، "تالقان" قاتارلىق يېمەك-ئىچمەكنامىلىرىنىمۇ تۈركچە ئاتايدۇ. مۇنداق ئۇششاق-چۈششەك تەرەپلەرنى كۆرسەتكىلى تۇرساق بەك كۆپ.

ئەمدى سۆزلەردىكى قانۇنىيەتلەر ئۇستىدە توختىلايلى. ئەرەب تىلى سەرفىدە "مۇئارەزە"، "مۇقابىلە"، "مۇشائىرە"، "مۇكالەمە" دېگەنگە ئوخشاش ئۆزى بىر سۆز سۇپىتىدە تۇرۇپ ئىككى كىشى ئوتتۇرىسىدىكى ھەرىكەتنى بىلدۈرىدىغان كىرگۈزۈش ئارقىلىق شۇ خىل ئىمكانىيەتكە ئېرىشكەن. بۇ ئۇسۇل شۇنداق جايىدا بولغانكى، ئۇنىڭ ئىجادچىلىرىغا قايىل بولۇش ۋە ئاپىرىن ئوقۇش كېرەك. دېمەك، تۈركلەر ئۆزىنىڭ بۇ ئۇستىلىغى بىلەن يەنە پارس تىلى ئۇستىلىرىدىن ئېشىپ چۈشكەن.

بۇندىن باشقا، سارتلار ئەرەب تىلىنىڭ سەرفى بويىچە ياسىلىدىغان ئىككى مەئنۇللۇق پېئىللار ئىپادىلىگەندەك مەنىنى ئىپادىلەش ئىمكانىيىتىدىنمۇ مەھرۇم قالغان. تۈركلەر بولسا ئىنتايىن ئەپچىل ئۇسۇل بىلەن شۇنىڭغا تەڭ پېئىل شەكىلنى ياسىيالايدۇ. ئەرەبچىدە "ئەئتەيتۇ زەيىدەن دىرھەمەن" (زەيدكە پۇل بەردىم) دېگەن جۈملە ئۆچ سۆزدىن تەركىب تاپقان. تۈركلەر ناھايىتى ئىخچام ۋە ئۇنۇملۇك ئۇسۇلدا پېئىلغا بىر تاۋۇشنى قوشۇپ، ئۇنى "يۈگۈرت"، "قىلدۇرت"، "ياشۇرت"، "چىقارت" قا ئوخشاش شەكىلگە كىرگۈزۈش ئارقىلىقلا بۇ مەنىنى ئىپادىلىيەلەيدۇ.

تۈركلەر يەنە بەزى سۆزلەرگە "چى" قوشۇمچىسىنى قوشۇش ئارقىلىق "قۇرۇچى"، "سۇچى"، "خەزىنەچى"، "كىرەك يۇاقچى"،

ئەۋلاد گۈزىدىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

"چۆكەنچى"، "نەيزەچى"، "شۆكۈرچى"، "يۇرتچى"، "شەيلانچى"، "ئاختاچى"، قاتارلىق مەنسەپ ناملىرىنى ۋە "قۇشچى"، "بارسچى"، "قۇرۇقچى"، "تامغاچى"، "جىبەچى"، "يورغەچى"، "ھەلۋاچى"، "كېمەچى"، "قويچى" قاتارلىق ھۈنەر-كەسىپ ناملىرىنى ئىپادە-لىيەلەيدۇ. قۇشچىلىق ھۈنىرىدە يەنە "قازچى"، "قۇچى"، "تۇرناچى"، كېيىكچى"، "توشقانچى" قاتارلىق سۆزلەرنى ياسىيالايدۇ، لېكىن سارتلاردا بۇ خىل ئىپادىلەش ئىمكانىيىتى يوق. ئۇلار بۇ خىل مەنسەپ، ھۈنەر ئىسىملىرىنىڭ كۆپىنى تۈركچە ئېيتىدۇ.

يەنە تۈركىي تىلدا بىر ئىشنى تەھقىلەشتۈرۈپ ئەمەس، بەلكى گۇمان بىلەن بىر كىشىگە باغلايدىغان "بارغۇدېك"، "يارغۇدېك"، "كېلگۈدېك"، "بىلگۈدېك"، "ئايتقۇدېك"، "قايتقۇدېك"، "ئۇرغۇدېك"، "سورغۇدېك" شەكىلدىكى ئىنتايىن نازۇك بىر خىل ئىپادىلەش شەكلى باركى، بۇمۇ پارس تىلىدا يوق.

يەنە تۈركىي تىلدا بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "چ" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، "يەتكەچ"، "ئېتكەچ"، "بارغاچ"، "يارغاچ"، "تاپقاچ"، "ساتقاچ" قاتارلىق شەكىللەر ھاسىل قىلىنىپ سۈرئەت تېپىدىكى بىر خىل مەنە ئىپادىلىنىدۇ. بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "ر" تاۋۇشى قوشۇلۇپ "بىلەكۆر"، "قىلاكۆر"، "كېتەكۆر"، "يېتەكۆر" قاتارلىق شەكىللەر ھاسىل قىلىنىپ مۇبالىغە ۋە تىرىشىش مەنىسى ئىپادىلىنىدۇ[1]. يەنە رەڭ ۋە سۈپەتنىڭ دەرىجىسىنى ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئونىڭ ئالدىنقى تاۋۇشىغا بىر "پ" ياكى "م" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، "ئاپئاق"، "قاپ-قارا"، "قىپ-قىزىل"، "ساپ-سارىغ"، "يوپ-يومۇلاق"،

---

① بۇ يەردە ئازراق ئېنىقسىزلىق بار.

"يەپ-يەسى"، "ئاپ-ئاچۇغ"، "چوپ-چوقۇر"، "كوم-كوك"، "پاتاۋۇل"، "كىتپاۋۇل"، "ياساۋۇل"، "بەكاۋۇل"، "شىغاۋۇل"، "داقاۋۇل" دېگەنگە ئوخشاش. لېكىن سارتلار بۇنىڭدىن مەھرۇم. تۈركىي تىلدا يەنە بەزى سۆزلەرنىڭ ئاخىرىغا بىر "ل" تاۋۇشى قوشۇلۇپ، شەيئىنىڭ مەلۇم سۈپەتتە تۇراقلىشىنى بىلدۈرىدىغان "قاھال"، "ياسال"، "قابال"، "تونقال"، "بۇ قال"، "توسقال"، "سۈيۈرغال" قاتارلىق سۆزلەر ياسىلىدۇ.

شۇ قەدەر مول نازۇك ئۇقۇملارنى ئىپادىلەيدىغان بۇ سۆز-ئىبارىلەر بىرەر كىشى تەرىپىدىن مۇلاھىزە قىلىنىپ، ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ھالىتى كۆرسىتىپ بېرىلمىگەنلىكتىن، ھازىرغىچە يوشۇرۇن ھالەتتە تۇرۇپ كەلدى. بىلىمسىز ھەم بىلى بوش تۈرك يىگىتلىرى ئاسان دەپ پارس تىلى بىلەن شېئىر يېزىشقا بېرىلىپ كەتتى. ۋەھالەنكى، ئەگەر ئۇلار ياخشى مۇلاھىزە قىلىپ كۆرگەن بولسا، ئۆز تىلدىكى شۇ قەدەر كەڭ ئىمكانىيەتنى تاپقان ۋە بۇ تىلدا ھەر خىل پىكىرنى ئىپادىلەش، خۇش سۆزلۈك، شائىرانىلىق ۋە داستانچىلىق سەنئەتلىرىنى كۆرسىتىش تېخىمۇ ئاسان بولىدىغانلىقىنى چۈشەنگەن بولاتتى ۋە ئەمەلىيەتتىمۇ ئاسان ئىدى. يۇقىرىدا تۈركىي تىلنىڭ ئومۇمىيىتى شۇنىچە دەلىلەر بىلەن ئىسپاتلاپ كۆرسىتىلدى. روشەنكى، بۇ خەلق ئىچىدىن چىققان تالانت ئىگىلىرى ئۆزلىرىنىڭ سالاھىيەت ۋە تالانتلىرىنى ئۆز تىلى تۇرغان يەردە

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

باشقا تىل بىلەن نامايان قىلماسلىقى كېرەك ئىدى ۋە مۇنداق ئىشقا كىرىشمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئەگەر ھەر ئىككى تىلدا يېزىش قابىلىيىتى بولسا، ئۆز تىلىدا كۆپرەك يېزىپ، باشقا تىلدا ئازراق يېزىش كېرەك ئىدى. بەك ئېشىپ كەتكەندىمۇ ئىككى تىل بىلەن ئوخشاش يېزىشى كېرەك ئىدى. شۇ ئېھتىمالغا ھەرگىز يول قويغىلى بولمايدۇكى، تۈركىي خەلقىلەرنىڭ تالانت ئىگىلىرى پۈتۈنلەي پارس تىلى بىلەن شېئىر يازسۇن - دە، تۈركىي تىل بىلەن يازمىسۇن، بەلكى كۆپچىلىكى يازالمىسۇن، يازسىمۇ، خۇددى سارتلار تۈركىي تىل بىلەن يازغان شېئىردەك خۇش سۆز تۈركلەر قېشىدا ئوقۇيالمىسۇن ۋە ئۆتكۈزەلمىسۇن، ئوقۇسىمۇ ھەر سۆزىدىن يۈز ئەيىب تېپىلىپ، ھەر جۈملىسى يۈز ئېتىرازغا ئۇچرىسۇن.

يۇقىرىدا ئېيتىلغانلاردىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، تۈركىي تىلدا نازۇك مەنىلىك سۆز ۋە ۋاستىلەر ناھايىتى كۆپ بولسىمۇ، لېكىن بۇلارنى ئۆز لايىقىدا قوللىنىپ جەزبىيلىك جۈملىلەرنى ھاسىل قىلىش قېيىن بىر ئىش ئىدى. ئەدەبىيات مەيدانىغا يېڭى قەدەم قويغانلار ئەنە شۇ قېيىنچىلىقتىن قېچىپ، ئاسانراق تەرەپكە يۈزلىنىپ كەتكەن ۋە بۇ ھال تەكرارلىنىش نەتىجىسىدە ئۇلارنىڭ ئادىتىگە ئايلىنىپ قالغان. ئۇلار بۇنى ئادەت قىلىۋالغاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ بۇ ئادىتىدىن كېچىپ، مۇشكۈلرەك بولغان يەنە بىر ئىشنى ئادەت قىلىشى تېخىمۇ قېيىن بولۇپ قالغان. ئۇنىڭدىن كېيىن ئەدەبىيات مەيدانىغا قەدەم قويغانلار بولسا، ئۆزلىرىدىن بۇرۇنقىلارنىڭ پارسچە شېئىر يېزىش ئادىتىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئۇلاردىن باشقىچە يول تۇتۇشنى مۇناسىپ كۆرمەي، ئۇلارمۇ شۇ بويىچە ئىش كۆرگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، يېڭى ئۆگەنچىلەردە

ئۇلار ئۆز تالانتىنىڭ دەسـ
ھامان شۇنداق بىر ئادەت بولىدۇ. ئۇ
لەپكى نەتىجىسىنى ئۆزىگە مەھبۇب ھېسابلاپ، ئۇنى شۇ پەن
ئەھلىنىڭ ئالدىدا جىلۋىلەندۈرۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ھالبۇكى، بۇ
پەن ئەھلى تۈركىي تىلدىن بەھرىمەن بولالمايدىغان پارسىيگويلار-
دۇر. شۇڭا يېڭى ئۆگەنچىلەرمۇ تۈركىي تىلنى قوللانماي، شۇ پەن
ئاساسىدا نامايان بولمىغان ئىدى. بەلكى مەخپىيەتخانىغا تاشلىنىپ
ئۇنتۇلۇشقا يېقىنلاشقان ئىدى.

ياشلىقىمنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئاغزىم جەۋھەردانىدىن
بەزى گۆھەرلەر كۆرۈلۈشكە باشلىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ گۆھەرلەر
تېخى نەزىم يېپىغا ئۆتكۈزۈلمىگەنىدى، پەقەتلا كۆڭلۈم دېگىزىدىن
نەزىم يېپىغا يۈزلەنگەن گۆھەرلەر تەبىئىتىم غەۋۋاسىنىڭ ئىجتىھادى
بىلەن ئېغىز ساھىلىغا چىقىشقا باشلىغانىدى. دەل شۇ چاغدا مەنمۇ
يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەنئەنە بويىچە پارس تىلى بىلەن يېزىشقا
يۈزلەنگەنىدىم. بىراق، ئەقىل پىشىغا قەدەم قويغىنىمدىن كېيىن،
ھەق سۇبھانەھۇ ۋە تائالا تەبىئىتىمگە بەخشەندە قىلغان غارايىپچاڭ-
لىق، ئەستايىدىللىق ۋە مۇشكۈلاتچىلىق روھىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن
تۈركىي تىل ئۈستىدە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈشنى لازىم تاپتىم. مۇلاھىزە
قىلىپ كۆرگىنىمدىن كېيىن، مېنىڭ كۆز ئالدىمدا ئون سەككىز مىڭ
ئالەمدىن ئارتۇق بىر ئالەم نامايان بولدى. مەن ئۇ يەردە توققۇز

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

پەلەكتىن ئېشىپ چۈشكەن بىر زىبۇزىننەت ئاسمىنىنى كۆردۈم، دۇرلىرى يۇلتۇزلاردىنمۇ جۇلالىق بىر يۈكسەكلىك ۋە بۈيۈكلۈك خەزىنىسىنى ئۇچراتتىم. ئۇنىڭ يۇلتۇزلاردىنمۇ گۈزەل گۈللەر بىلەن پۈركەنگەن گۈلشەنگە يولۇقتۇم. ئۇنىڭ ھەر بىر ئەتراپىغا ئادەم ئايىغى يەتمىگەن، غارايىباتلىرىغا ھېچكىمنىڭ قولى تەگمىگەنىدى. ئەمما خەزىنىسىنىڭ ئىلانلىرى دەھشەتلىك، گۈلشەنىنىڭ تىكەنلىرى سانسىز ئىدى. مەن "سەنئەت ئەھلىنىڭ دانالىرى مۇشۇ ئىلانلارنىڭ ئۆتكۈر نەشتىرىدىن قورقۇپ، بۇ خەزىنىلەردىن بەھرىمەن بولالمايۋاتىدۇ، ئۇلارنىڭ قوشۇنىنىڭ گۈلدەستىچىلىرى مۇشۇ تىكەنلەردىن ئېھتىيات قىلىپ، بەزىگە لايىق گۈل ئۈزەلمەي كېتىپتۇ" دەپ ئويلىدىم. مېنىڭ يۈكسەك ئىرادەم، قورقۇش ۋە بىپەرۋالىقتىن خالىي تەبىئىتىم بۇ يەردىن ئۇلۇپ كېتىشىمگە يول قويمىدى، مەن بۇ يەرنى تاماشا قىلىپ تويمىدىم، تالانتىم لەشكەر بولۇپ، بۇ ئالەم مەيدانىدا ئات ئوينىتاتتى، خىيالىم قۇش بولۇپ بۇ ئالەم ئاسمىنىدا ئېگىز پەرۋاز قىلدى، دىلىم سەررام بولۇپ، بۇ جەۋھەرلەر خەزىنىسىدىن ھېسابسىز قىممەتلىك ياقۇت ۋە دۇرلارنى ئالدى، كۆڭلۈم گۈل تەرگۈچى بولۇپ، بۇ گۈلشەن رەيھانزارلىدىن چەكسىز خۇش پۇراق گۈللەرنى يىغدى. بۇ ئۇتۇق ۋە بايلىقلارغا، بۇ پايدا ۋە غەنىمەتلەرگە ئىگە بولغىنىمدىن كېيىن، ئۇنىڭ نەتىجە گۈللىرى دەۋر ئەھلى ئۈچۈن بىمالال ئېچىلىشقا ۋە ئۇلارنىڭ باشلىرىغا ئىختىيارسىز چېچىلىشقا باشلىدى.

شۇ جۈملىدىن بىرى «غەرايىبئۇس سىغەر» (باللىق غارايىپلىرى) دىۋانىدۇر. كىچىك پېشىمدا تۇزۈلگەن بۇ دىۋاندا غارايىپ مەنزىلەرگە غارايىپ تىل لىباسىنى كىيدۈرۈپ، خەلق كۆڭلىنى غارايىبستان

ئەھلىنىڭ ئوتى بىلەن كۆيدۈردۈم.

يەنە بىرى «نەۋادىرۇش شەباب» (يىگىتلىك نادىرلىقلىرى) دېگەن كىتابنىڭ دەسلىۋىدە تەسۋىرى قەلەمگە بىلەن ئانىدۇر. يىگىتلىكىمنىڭ دەسلىۋىدە نادىرلار نامايىش دېۋانى ۋە زىننەت بوستانىغا كىرگەن بۇ دېۋانىدا نادىرلار تاماشاسى بىلەن يىگىتلىك مەملىكىتىگە غەۋغا سېلىپ، يىگىتلەر كۆڭلىدىكى جەمجىتلىقنى بۇزدۇم.

يەنە بىرى «بەدايىئۇل ۋەسەت» (ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى) دېگەن كىتابنىڭ ئۆتتۇرىسىدا تەسۋۋۇر قەلەمىنىڭ ئۈمرۈمنىڭ ئوتتۇرىسىدا ناھايىتى بىلەن بېزەلگەن بۇ دېۋانىدا نەققاشلىقى ۋە يۈكسەك ماھارىتى بىلەن گۈزەللىك ۋاستىلىرى ئارقىلىق شەيدا كۆڭۈللەر ئىشكىنى ئىشتىق تېشى بىلەن قېقىپ، ئۇ ئۆيلەرگە جەمەل ۋە ئاپەت ئوتلىرىنى ياقتىم.

يەنە بىرى «فەۋائىدۇل كىبەر» (قېرىلىق پايدىلىرى) دېگەن كىتابنىڭ ئۆمرۈمنىڭ ئاخىرىدا غايىۋى قەلەمگە چىن رەسسامخانىسىنىڭ رەشكىنى ۋە جەننەتنىڭ ھەسىتىنى قوزغايدىغان ھالەتكە كىرگۈزگەن بۇ دېۋانىدا چوڭلارغا پايدىلىق زىلال سۇ يەتكۈزۈپ، ئۇلارنىڭ ھەۋەسلىرى ئەلەنگىسىگە ئۇگۈتلەر بۇلقىدىن سۇ چاچتىم.

بۇ تۆت دېۋان ساداسىنى دۇنياغا ياڭرىتىش بىلەن بىللە «خەمسە» (بەش داستان)نى قولغا ئالدىم:

«ھەيرەتۇل ئەبرار» (ياخشىلار ھەيرانلىقى) بېغىدا تالانتىم گۈللىرى ئېچىلدى. شەيخ نىزامى① روھى «مەخزەنۇل ئەسرار»

---

① 12 ـ ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئازەربەيجان شائىرى نىزامى گەنجەۋى نەزىرە تۇتۇلدۇ. «مەخزەنۇل ئەسرار» ئۇنىڭ ئەسىرى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

(سىرلار خەزىنىسى) دىن بېشىمغا دۇرلار چاچتى.

يەنە، تەپەككۇرۇم «فەرھاد ۋە شېرىن» كېچىسىگە يۇزلەنگەندە مىر خۇسرەۋ① دېمى «شېرىن ۋە خۇسرەۋ» ئوتتى بىلەن چىرىغىمنى يورۇتتى.

يەنە ئىشقىم «لەيلى ۋە مەجنۇن» ۋادىسىغا قەدەم قويغىنىدا خاجۇنىك② ھىممىتى «گەۋھەرنامە» سىدىن ماڭا گۆھەرلەر يەتكۈزۈپ بەردى.

يەنە، دىلىم «سەبئەئى سەييارە» (يەتتە سەيىارە) كۆزەتمىسىگە باغلانغاندا ئەشرەف③ ئۆزىنىك «ھەفت پەيكەر» (يەتتە گۈزەل) دىكى يەتتە ھۇرنى خىزمىتىمگە ئەۋەتتى.

يەنە، خاتىرەم بىناكارى «سەددى ئىسكەندەرى» (ئىسكەندەر سېپىلى) ئۇلىنى سالغاندا، ھەزرەتى مەخدۇم④ «خىرەدنامە» (ئەقىلنامە) سىدىن ئىسلاھ ۋە مەدەت ناغرىسىنى چالدى.

بۇ «خەمسە» ئىشىدىن پاراغەت تاپقىنىمدىن كېيىن پىكرىم سەييا‌ھىنى ھۆكۈمدارلار تارىخى دەشتىگە چاپتۇردۇم، ۋەقەلەر

---

① خۇسرەۋ دېھلىۋى (1253 — 1325) — ئەسلى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى "لاچىن" ناملىق تۈركي قەبىلىدىن بولسىمۇ، ئۆمرىنى ھىندىستاندا ئۆتكۈزگەن. ئۇ پارس تىلىدا نۇرغۇن ئەسەرلەر يازغان، جۈملىدىن «شېرىن ۋە خۇسرەۋ» داستانىنى يازغان.

② مىلادى 1341 ـ يىلى ۋاپات بولغان مەشھۇر ئىران شائىرى. «گەۋھەر نامە» ئۇنىك ئەسىرى.

③ ئىران شائىرى، «ھەفت پەيكەر» ئۇنىك ئەسىرى.

④ بۇ يەردە بۈيۈك تاجىك ئالىمى، ناۋائىنىك ئۇستازى نۇرىدىن ئابدۇراخمان جامى (1414 — 1492) نەزەردە تۇتۇلىدۇ.

قاراڭغۇلۇقىدىن «زۇبدەتۇت تەۋارىخ» (تارىخلار جەۋھەرلىرى)نى يورۇقلۇققا چىقىرىپ، ھۆكۈمدارلارنىڭ ئۆلگەن نامىنى مۇشۇ ھايات سۈيى بىلەن تىرىلدۈردۈم.

«نەسرۇل لەئالى» (ئۇنچىلەر چاچمىسى) خەزىنىسىنى تەرجىمە قىلىپ، «نەزمۇل جەۋاھىر» (جەۋھەرلەر تىزمىسى) بىلەن نازۇك مەنىلەر لىباسىنى بېزىدىم.

«مىزانۇل ئەۋزان» (ۋەزىنلەر مىزانى) دېگىزلىرىدا غەۋۋاس بولۇپ، شۇ ئۆلچەك بىلەن نەسىر تۇسىدىن① كەچۈرۈم سورىدىم.

بۇلاردىن باشقا بىرمۇنچە رىسالە ۋە مەكتۇپلارنى يازدىم. مۇنداق يازمىلارنى كونا ۋە يېڭى پارس تىلىنىڭ ماھىرلىرىمۇ كۆپلەپ يازغان. ئەگەر دانا سۇددىيە ئادالەت كۆزى بىلەن نەزەر سېلىپ، بۇرۇنقى پارسىي ۋە كېيىنكى تۈركىي يازمىلاردىكى گۈزەل سۆز-ئىبارە ۋە نازۇك مەنىلەردىن بەھرىمەن بولسا، ئۇلار ئۇستىدىن ھۆكۈم چىقىرىپ، ھەرقايسىسىنىڭ مەرتىۋىسىنى بەلگىلىگەن چاغدا، شۇنى ئۇمىد قىلىمەن ۋە ئويلايمەنكى، سۆزلىرىمنىڭ مەرتىۋىسى ئەۋجىدىن تۆۋەن چۈشمەيدۇ، ئەسەرلىرىمنىڭ يۇلتۇزى ئەلا

---

① 1201 — 1273 - يىللاردا ئۆتكەن بۇيۇك ئالىم ۋە شائىر. ئۇنىڭ نۇرغۇن ئەسەرلىرى بولۇپ، ئاروز توغرۇلۇقمۇ كىتاب يازغان.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دەربجەدىن ئۆزگە يەرنى خالىمايدۇ.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ، مۇخالىپ ۋە دەۋاگەرلىرىم "ناۋايىنىڭ تەبىئىتى تۇرىكىي تىلغا باپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن ئۇنى كۆپتۈرۈۋاتىدۇ. پارسچە بىلەن ئالاقىسى ئاز بولغانلىقى ئۈچۈن ئۇنى چەتكە قېقىپ ئىنكار قىلىۋاتىدۇ" دەپ قالمىسۇنكى، پارسچىنى ئەتراپلىق ئىگىلەش ۋە چوڭقۇر تەكشۈرۈپ ئېنىقلاش يولىدا ھېچكىم مەندىن ئارتۇق ئىش قىلغان ئەمەس، ئۇنىڭ ئارتۇقچىلىق - كەمچىلىك تەرەپلىرىنى ھېچكىم مېنىڭدىن ياخشىراق بىلگەن ئەمەس. ئون بەش ياشتىن قىرىق ياشقىچە بولغان ۋاقتىم بولۇپ، بۇ ئۆمرۈم گۈلشەنىنىڭ نەۋباھار مەزگىلى، ھاياتىم بېغى مايىسزارىنىڭ جۇشقۇن چېغى ئىدى. بۇ دەۋردە ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بۇلبۇلى ھەربىر گۈل جامالىغا ئاشىق، ئىنسان روھىنىڭ پەرۋانىسى ھەربىر چىراغ ھۆسنىگە مەپتۇن بولىدۇ. بۇ مەزگىللەردە يا بىر گۈزەلنىڭ ھۆسن - نازىنى ياكى ئۆزىنىڭ ئىشق - ئىلتىجاسىنى ئىزھارلاشقا سەۋەب بولىدىغان ئاجايىپ ۋەقەلەر كۆپ يۈز بېرىدۇ. بۇ ھال ھامان غەزەلگە باغلىنىپ، كىشى يا ئۇنى يېزىش كويىدا بولىدۇ، يا ئۇنى ئوقۇش بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. ئوقۇشقا يارايدىغان پارسچە دىۋانلاردىن مېنىڭ قايتا - قايتا مۇھاكىمە قىلىشىمدىن ئۆتمىگىنى ئاز بولسا كېرەك. خۇسۇسەن بۇ يەردە مۇنۇ دىۋانلارنى ئاتاپ ئۆتۈشكە توغرا كېلىدۇ: بىرى، ئىشق ۋە دەرد ئەھلىنىڭ پېتەكچىسى ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋىنىڭ دىۋانى بولۇپ، ئاشقىلىقتىكى دەرد ئېيتىش، يالۋۇرۇش، كۆيۈك ئىزھار قىلىش ئۇسۇللىرى ئەنە شۇنىڭدا كۆرسىتىلگەن ۋە قاراڭغۇ يەر يۈزىگە چېچىلغان بۇ نۇر شۇنىڭ ئىشقى مەشئەلىدىن چىقاندۇر. يەنە بىرى، ھەقىقەت ئەھلىنىڭ

سەرخىلى ۋە ئىپتىخارى خوجە ھافىز شىرازىنىڭ① نازۇك ۋە چوڭقۇر پىكرلەر بىلەن تولغان دىۋانى بولۇپ، ئۇنىڭ مەيىن شامىلى قۇتلۇقلار روھىدىن بەلگە بېرىدۇ ۋە ئەيسا پەيغەمبەر نەپىسىدىن ئەسەر يەتكۈزىدۇ. يەنە بىرى، مېنىڭ پىر ۋە ئۇستازىم، تەربىەت ئەھلىنىڭ پېتەكچىسى، جىمى ئەۋلىيالارنىڭ داھىسى ۋە شەيخۇل ئىسلامى، مىللەت ۋە دىنىنىڭ نۇرى ھەزرىتى مەۋلانە ئابدۇراخمان جامى (ئاللار ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي) جانابلىرىنىڭ كىشىنى روھلاندۇرغۇچى ئەسەرلىرى بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى ھەربىر غەزەل ئاسماندىن چۈشكەن ۋەھىدەك، ھەربىر رىسالە پەيغەمبەر ھەدىسلىرىدەك يۈكسەك، ئۇلاردىكى ھەر سۆز دۇردىنمۇ قىممەت، ئوتقاش ياقۇتتىنمۇ جۇلالىقتۇر. بۇ ئەسەرلەردە يۇقىرىدا ئېيتىلغان خۇسۇسىيەتلەرنى بەدىئىي مۇۋەپپەقىيەتلىرى قوبۇل قىلىنىپ ۋە ئاپتور ئۆزىنىڭ ئىشقى، تالانتى ۋە پېتىلگەن ئۇسلۇبى بىلەن بىرلەشتۈرۈلۈپ، كىشىنى ھاڭ-تاڭ قالدۇرىدىغان ئاجايىپ بىر سەنئەت ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلگەن. مەن مۇشۇ زاتلارنىڭ ھەممە ئەسەرلىرىنى كۆپ قېتىملاپ ئوقۇدۇم، تولىسىنى يادلىدىم، قەسىدە ۋە غەزەللەردىكى غارايىپ گۈزەللىكلەردىن خەۋەردار بولدۇم، بىرمۇنچىلىرىغا نەزىرىلەرمۇ يازدىم.

قەسىدىلەردىن ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «دەريايى ئەبرار» (ياخشىلار دەرياسى) قەسىدىسى ئىنتايىن مەشھۇر بولۇپ، ئۇنىڭ ھەققىدە ئالىغان غەزەلىيات دىۋانلىرىم ىچىدىن قەسىدە ۋە مەسنەۋى كىتابلىرىم

---

① ئەڭ مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن بىرى. 1389 - يىلى ۋاپات بولغان.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يەر يۈزىدىن يوقلىپ كەتكەن ھالەتتىمۇ، مۇشۇ قەسىدەم قالسلا بولدى. ئۇنىڭدا مەنىلەر تولۇق مۇجەسسەملەنگەن، ئۇ پەن ئەھلىگە مېنىڭ ماھارىتىمدىن ۋە پەزىلىتىمدىن تولۇق گۇۋاھلىق بېرەلەيدۇ" دېگەن ئىكەن. بۇ قەسىدىنىڭ مەشھۇر باشلانما بېيىتى مۇنداق:

كۈسى شەھ خالىيۇ بانگى غۇلغۇلەش دەردى سەرەست،
ھەركى قانىئ شۇد بەخۇشكۇ تەر شەھى بەھرۇ بەرەست①.

بۇ شېئىرغا جاۋابەن ھەزرەتى جامى «لۇججەتۈل ئەسرار» (سرلار دېگىزى) نامىدا بىر قەسىدە يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيىتى مۇنداق:

كۈنگۈرى ئەيۋانى شەھ گەزكاخى كەيۋان بەر تەرەست،
رەخنە ھادان كەش بەدىۋارى ھىسارى دىن دەرەست②.

ھەقىقەتەن، ئالدىنقىسى ياخشىلار دەرياسى بولسا، كېيىنكىسى باھار بۇلۇتى بولۇپ، خايى مەرتىۋىدە بولسۇن ياكى تەسىرچانلىقتا بولسۇن ئالدىنقىسىدىن ئېشىپ چۈشكەن، ئۇ ئالدىنقىسىنىڭ ئۈستىگە سايە، بېشىغا تاج بولالايدۇ. مەن بۇ ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئىككىلىسىگە ئىلتىجا ۋە تەلەپكارلىق بىلدۈرۈش يۈزىسىدىن بىر نەزىرە يېزىپ ئۇنى «توھفەتۈل ئەفكار» (مەجرۇھ سوۋغىسى) دەپ ئاتىدىم. ئۇنىڭ باشلانما بېيىتى مۇنداق:

---

① پادىشاھنىڭ دۇمبىقىنىڭ ئىچى كاۋاك، ئۇنىڭ گۈمبۈرلىگەن ئاۋازى باش ئاغرىتقى. ھەممىگە قانائەت قىلىدىغان ئادەم جاھاننىڭ پادىشاھى بولالايدۇ.

② پادىشاھنىڭ ساتۇرىن قەسىرىدىنمۇ ئېگىز ساريىسىنىڭ كۈنگۈرىلىرىنى دىن سېپىلىغا ئېچىلغان تۆشۈك ۋە يوچۇقلار دەپ بىل.

ئاتەشىن لەئلى كى تاجى خۇسرەۋانرا .زىۋەرەست،
ئاتەشىن لەئلى كى تاجى خۇسرەۋانرا .زىۋەرەست①.
ئەخگەرى بەھرى خەيالى خام پۇختەن دەرسەرەست.
ئەخگەرى بەھرى خەيالى خام پۇختەن مەنىدار سۆزلەر ۋە مەز-
مەن ئۇلارغا قوشۇمچە قىلغان نۇرغۇن مەنىدار سۆزلەر ۋە مەز-
مۇنۋار ئىشارەتلەر بۇ پەن ئەھلىنىڭ ماھىرلىرى تەرىپىدىن مۇئەيە-
مۇنۋار ئىشارەتلەر بۇ پەن ئەھلىنىڭ ماھىرلىرى تەرىپىدىن مۇئەيە-
يەنلەشتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن گۇمانلانغانلار ھەزرەتى جامىنىڭ
يەنلەشتۇرۇلدى. بۇنىڭدىن گۇمانلانغانلار ھەزرەتى جامىنىڭ
«ھايات «باھارىستان» نامىلىق كىتابىنى ئوقۇپ كۆرسە بولىدۇ.
«باھارىستان» نامىلىق كىتابىنى ئوقۇپ كۆرسە بولىدۇ. «ھايات
باھارىستانى» ياكى «نىجاتلىق نىگارىستانى» دەپ ئاتىسا تېخىمۇ
باھارىستانى» ياكى «نىجاتلىق نىگارىستانى» دەپ ئاتىسا تېخىمۇ
مۇۋاپىق بولىدىغان بۇ كىتابتا مېنىڭ يۇقىرىدىكى باشلانما بېيتىم
مۇۋاپىق بولىدىغان بۇ كىتابتا مېنىڭ يۇقىرىدىكى باشلانما بېيتىم
پاكىت تەرىقىسىدە كۆرسىتىلىپ مېنىڭ قەسىدەمگە "بۇ دۆلەت
پاكىت تەرىقىسىدە كۆرسىتىلىپ مېنىڭ قەسىدەمگە "بۇ دۆلەت
نىزامى ئاسمان گۈمبىزىگە ئېسىلسا ئورنى بار، بۇ سائادەت گىربى
نىزامى ئاسمان گۈمبىزىگە ئېسىلسا ئورنى بار، بۇ سائادەت گىربى
مۇشتەرى يۇلتۇزىنىڭ بويىنىغا بېزەك قىلىنسا مۇناسىپ ۋە ئېتىبارلىق"
مۇشتەرى يۇلتۇزىنىڭ بويىنىغا بېزەك قىلىنسا مۇناسىپ ۋە ئېتىبارلىق"
دېگەن باھا بېرىلگەن. بۇ كىتابنى ئالغان ۋە مۇناسىۋەتلىك قىسمىنى
دېگەن باھا بېرىلگەن. بۇ كىتابنى ئالغان ۋە مۇناسىۋەتلىك قىسمىنى
تېپىپ ئوقۇغان كىشىلەر مېنىڭ ئۆزەم توغرىسىدىكى تەرىپىلەرنى
تېپىپ ئوقۇغان كىشىلەر مېنىڭ ئۆزەم توغرىسىدىكى تەرىپىلەرنى
تەھرىرلەپ قىسقارتىۋەتلەنلىگىمنى بىلىدۇ.
تەھرىرلەپ قىسقارتىۋەتلەنلىگىمنى بىلىدۇ.

يەنە، مىرخۇسرەۋنىڭ «مىرئاتۇس سەفا» (پاكلىق ئەينىكى)
يەنە، مىرخۇسرەۋنىڭ «مىرئاتۇس سەفا» (پاكلىق ئەينىكى)
ناملىق قەسىدىسىگە مەنىلەر يارىتقۇچى خاقانىئى شىرۋانى② نەزىرە
ناملىق قەسىدىسىگە مەنىلەر يارىتقۇچى خاقانىئى شىرۋانى② نەزىرە
يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:
يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

دىلىم تىغلەستۇ پىرى ئىشق ئۇستادى زەباندانەش،
دىلىم تىغلەستۇ پىرى ئىشق ئۇستادى زەباندانەش،
سەۋادۇل ۋەجھە سەبەقۇ مەسكەنەت كۇنجى دەبستانەش③.
سەۋادۇل ۋەجھە سەبەقۇ مەسكەنەت كۇنجى دەبستانەش③.

---

① پادىشاھ تاجىنى بېزەپ تۇرغان قىزىل ياقۇتلار ئۇلارنىڭ كاللىسىدىكى خام خىياللارنى پىشۇرىدىغان چوغ.
② مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن بىرى.
③ كۆڭلۈم بىر سەبى بالا، ئىشقنىڭ پىرى ئۇنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئۇستاز. مەكتەپ بۇلۇڭلىرىدا بويىنىنى قىسىپ يۇرۇپ دەرس ئوقۇش

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

هەزرىتى جامى ئۇنىڭغا جاۋابەن «جەلائۇر رۇھ» (روھ جۇلاسى) نامىدا بىر قەسىدە يېزىپتۇ. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

مۇئەللىم كىست ئىشقۇ كۇنجى خامۇشى دەبىستانەش،
سەبەق نادانىيۇ دانا دىلەم تىغلى سەبەقخانەش①.

مەن بۇ ئىككى ئۇلۇغ زاتقا نەزىرە قىلىپ، «نەسىمۇل خۇلد» (جەنـ نەت شامىلى) قەسىدىسىنى يازدىم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

مۇئەللىم ئىشقۇپىرى ئەقىلدان تىغلى سەبەقخانەش،
پەيى تەئدىبى تىغل ئىنەك فەلەك شۇد چەرخى گەردانەش②.

بۇ قەسىدىگىمۇ بىرمۇنچە ۋاقتىمنى سەرپ قىلىپ، نۇرغۇن قىممەتلىك مەنىلەرنى كىرگۈزدۇم.

يەنە «رۇھۇل قۇدۇس» (مۇقەددەس روھ) قەسىدىسىنى ياكىرىتىپ مۇقەددەسلەر روھىغا روھ قوشتۇم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

زىھى بەخامەئى قۇدرەت مۇسەۋۋەرى ئەشيا،
هەزار نەقشى ئەجەب هەر زەمان ئەزۇ پەيدا③.

---

① مۇئەللىم كىم؟ مۇئەللىم ــ ئىشىق. مەكتەب ــ جەمئىيەت بۇلۇك. دەرس ــ نادانلىق. مېنىڭ دانا كۆڭلۈم بولسا، شۇ يەردە ئوقۇغان بىر سەبى بالا.

② ئىشق مۇئەللىمدۇر. ئەقىل دېگەن بوۋاي ئۇنىڭ سەبى ئوقۇغۇچىسى. پەلەكنىڭ چاقى مۇشۇ بالىغا ئەدەپ بېرىش ئۈچۈن ئايلىنىدۇ.

③ قۇدرەت قەلىمى بىلەن شەيئىلەرنى تەسۋىرلەش نېمىدېگەن ياخشى، چۈنكى ئۇنىڭدىن ھەر زامان مىڭلىغان نەقىشلەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ.

يەنە، «ئەينۇل ھەيات» (ھايات بۇلىقى) قەسىدىسىنىڭ زىلال سۇيىنى ئۇزىتىپ، غەپلەت ئەھلىنىڭ ئۇيقۇسىغا جان كىرگۈزۈم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

ھاجىبانى شەب چۇ شادۇرۋانى سەۋدا ئەفكەنەند،
جىلۋەدەر خەيلى بۇتانى ماھ سىيما ئەفكەنەند①.

يەنە، «مىنھاجۇن نەجات» (نىجات يولى) قەسىدىسىدە توغرىلىق ئاساسىنى تۇزۇپ، ئازغانلارغا نىجات يولىنى كۆرسەتتىم. بۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

زىھى ئەز شەمئى رۇيەت چەشمى مەردۇم گەشتە نۇرانى،
جەھانرا مەردۇمى چەشم ئامەدى ئەز ئەينى ئىنسانى②.

يەنە، قەلەمنىڭ «قۇۋۋەتۇل قۇلۇب» (قەلبلەر قۇۋۋىتى) قەسىدىسىنى ۋۇجۇتقا كەلتۈرۈپ، ھەقىقەت يولىدىكى زەئىپ كۆڭۈللەرگە قۇۋۋەت بېغىشلىدى. ئۇنىڭ باشلانما بېيتى مۇنداق:

بېيىت

جەھانكى مەرھەلەئى تەك شاھراھى فەناست،
دەرۇمە ساز ئىقامەتكى راھى شاھۇگەداست③.

---

① تۇن دەرۋازىۋەنلىرى قاراڭغۇلۇق پەردىسىنى يايغاندا، ئاي يۇزلۇك دىلبەرلەرگە جلوۋە بېرىدۇ.

② ئاپىرىن، سېنىڭ يۇزۇڭ شامىدىن كىشىلەرنىڭ كۆزى نۇرلاندى، سەن ئىنسانلىق بۇلىقىدىن دۇنياغا كۆز گۆھىرى بولۇپ كەلدىڭ.

③ بۇ دۇنيا ئۆلۇمنىڭ داغدام يولىدىكى كىچىك بىر ئۆتەڭ. سەن بۇ يەردە تۇرۇۋالما، چۇنكى بۇ شاھلارنىڭمۇ، گادايلارنىڭمۇ ئۆتىدىغان

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە مقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

بۇ ئالته قەسىدىده ئاللا مەدھىيىسى پەيغەمبىرىمىز سۈپىتى ۋە ئۇنۋانلىرى ـ نەسىھەتلەر بايان قىلىندى. تەسەۋۋۇف ۋە ھەقىقەت ئەھلىنىڭ تىلى بىلەن مەرىپەت ئايان قىلىندى.

يەنە تەساۋۋۇپچى بولمىغان شائىرلار تەرىپىدىن يېزىلىپ، تۆت پەسىل نامى بىلەن ئاتالغان تۆت قەسىدەم مەيدانغا كەلدى. تۆت پەسىلنىڭ ئىسىملىق، سوغۇقلۇق، نەملىك، قۇرۇقلۇق ھالەتلىرى تەسۋىرلەنگەن بۇ قەسىدىلەر خۇددى تۆت پەسىل خاسىيەتلىرىنىڭ تەسىرىدەك يەر يۈزىگە يېيىلدى.

قەسىدىچىلىك مەيدانىنىڭ چەۋەندازى، ئۆز زامانىنىڭ تەڭداشسىز شائىرى بۈيۈك ئۇستاز خوجە كەلىمۇددىن سەلمان① مەشھۇر «مەسنەۋى» قەسىدىسىگە قەلەم سۈرۈپ، ئۇنى ئون سەككىز يىلدا تاماملاپتۇ. ئۇ شۇنداق بىر ئەسەرنى بارلىققا كەلتۈرۈپتۇكى، ئۇنىڭ دېكى چوڭقۇر پىكىر ۋە يۈكسەك سەنئەتتىن پۈتۈن نەزم ئەھلى ھەيران ھەس بوپتۇ. تەرسى② سەنئىتى باشلانما بېيتتىن ئۆزگە بېيتلاردا بولالمايدۇ. بۇ قەسىدىدىكى باشلانما بېيتىنىڭ ئىككىنچى مىسراسى قائىدىگە مۇۋاپىق چىققان بولسىمۇ، لېكىن بىرىنچى مىسرا-دېكى بىر سۆزدە خىلاپلىق قىلىنغان. بۇ باشلانما بېيىت مۇنداق:

بېيىت

سەفايى سەفۋەتى رۇيەت بەرىخت ئابى بەھار،
ھەۋايى جەننەتى كۇيەت بەبىخت مۇشكى تەتار③.

---

① 11 ـ ئەسىردە ئۆتكەن مەشھۇر ئىران شائىرى.
② بېيتنىڭ مىسرالىرىنى سۆزمۇسۆز قاپىيداش قىلىش.
③ سېنىڭ يۈزۈڭنىڭ ساپلىقى باھاردىكى سۇزۇك سۇنىڭ ئۆزى، سېنىڭ جەننەتتەك كوچاڭنىڭ ھاۋاسى خۇددى تاتار مۇشكى سورۇلغانىدەك خۇش بۇي.

بۇ باشلانما بېيتقا نەزىرە يازغان نۇرغۇن ماهىر شائىرلار ئۇنىڭ بۇ باشلانما بېيتىغا بىر بەلەن تەڭلەشلەمەي لەت بوپتۇ. پېقىر يازغان باشلانما بېيت مۇنداق:

بېيت

چۇنان ۋەزىد بەبۇستان نەسىمى فەسلى بەهار،
چۇنان ۋەزىد بەبۇستان شەمىمى ۋەسلى نىگار①.

كەزان رەسىد بەياران شەمىمى ۋەسلى نىگار①.

دېققەت بىلەن مۇلاهىزە قىلغان كىشى بۇ باشلانما بېيتىنىڭ تەرسى دېققەت بىلەن مۇلاهىزە قىلغان كىشى بۇ باشلانما بېيتنىڭ تەرسى سەنئىتى جەهەتتە ئەيىبسىز ئىكەنلىكىنى، مۇۋاپىقلىشىش جەهەتتە سەنئىتى جەهەتتە ئەيىبسىز ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئالالايدۇ. مەن بۇ خىل ئېتىرازدىن خالىي ئىكەنلىكىنى بىلىپ ئالالايدۇ. مەن بۇ خىل ئېتىرازدىن خالىي ئىكەنلىكىنى بىلىپ شېئىرنى تەكتىلەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يۈزىسىدىن بىر رۇبائىمۇ شېئىرنى تەكتىلەش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يۈزىسىدىن بىر رۇبائىمۇ يازدىمكى، خەلىل ئىبنى ئەهمەد② رۇبائى قائىدىسىنى بەرپا قىلغان-يازدىمكى، خەلىل ئىبنى ئەهمەد② رۇبائى قائىدىسىنى بەرپا قىلغان-دىن بۇيان تەرسى سەنئىتى بىلەن رۇبائى يېزىلغانلىقى ئىشتىلگەن-دىن بۇيان تەرسى سەنئىتى بىلەن رۇبائى يېزىلغانلىقى ئىشتىلگەن-ئەمەس. بۇ رۇبائى مۇنداق:

رۇبائى

ئى رويى تۇ كەۋكەب جەهان ئەرايى،
ۋى بۇيى تۇ ئەشهەب رەۋان ئەسايى.
بى مۇيى تۇ يارەب چۇنان فەرسايى،
گىسويى تۇ چۇن شەب فىغان ئەفزايى③.

---

① باهار پەسلىنىڭ مەيىن شامىلى گۈلزارلىقتا ئەسكەندە، ئۇ كەلتۇرگەن خۇش پۇراقلار دوستلارنى ئۆز نېگارلىرى بىلەن ئۇچرىشىشقا ئۇندەيدۇ.

② 8 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئەرەب ئالىمى. ئازۇز قائىدىلىرىنى رەتلەپ چىققان.

③ ئەي يۇلتۇز چېهرىلىك، سەن دۇنيا زىننىتى، ئەي ئەنبەر بويلۇق، سەن روھ مىسالى. چېچىڭ كۆرۈنمىسە، زۇلۇم ئەزبرايى، كېچىدەك چېچىڭ پىغانىڭ كانى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

يەنە، بارلىق نەزم ماھىرلىرىنىڭ پىسخەنتىگە ناتىل بولغان خوجە ھافىز ئۇسۇلى بويىچە ئالتە مىڭدىن ئارتۇق بېيتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بىر پارسچە غەزەللىيات دىۋانى تۈزۈپ چىقتىم. بۇ دىۋاندىكى غەزەللەرنىڭ كۆپچىلىكى خوجە ھافىزغا، بەزىسى غەزەل شەكلىنىڭ ئختىراچىسى بولغان ھەزرىتى شەيخ مۇسلىھۇددىن سەئدىگە①، بەزىسى ئىشق ئوتخانىسىنىڭ ئەلەنگە قوزغىغۇچىسى ۋە دەرد كۈلبە-سىنىڭ ياش ئاققۇزغۇچىسى بولغان مىرخۇسرەۋغا، بەزىسى كامالەت ئەۋجىنىڭ نۇرلۇق قۇياشى بولغان ۋە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ئەزىزلەر-نىڭ ھەممە پەزىلەتلىرىنى ئۆزىدە مۇجەسسەم قىلغان ھەزرىتى جامىنىڭ تۇزىتىش ۋە ماقۇللىشىدىن ئۆتكەندىن كېيىن ئۆز قەلىمىم بىلەن دەۋر سەھىپە-سىگە يېزىلغاندۇر.

بۇلاردىن باشقا، يىگىتلىك دەۋرلىرىمدە ماھارەتلىك پارسىيگوي شائىرلارنىڭ ئېسىل شېئىرلىرىدىن ئەللىك مىڭدىن ئارتۇق بېيتنى يادلاپ، ئۇلاردىكى زوق ۋە خۇشاللىقلار بىلەن ئۆزەمنى ئاۋۇندۇر-غان، ئۇلارنىڭ ئارتۇقچىلىق-كەمچىلىكلىرى ئۈستىدە پىكىر بايان قىلغان، مۇلاھىزە ۋە تەپەككۇرلار ئارقىلىق ئۇلاردىكى يوشۇرۇن

① 1193 — 1292 - يىللاردا ياشىغان مەشھۇر ئىران شائىرى.

مەنىلەرنىڭ تېگىگە يەتكەن. مەن پارس تىلىنىڭ ئەينى ۋە سەئىدى-
تىنى مۇلاھىزە قىلىش بابىدا زادى بوشاشمىغان. بۇ ۋاددىدا قەلىمىم
چەۋەندازىنىڭ ئات سالمىغان يېرى قالمىغان. ئاز كەم قىرىق يىلدىن
بېرى خۇراسان مەملىكىتى ئىلىم-پەن ئەھلىنىڭ دۇنيا بويىچە ئەڭ
بۈيۈك ماكانى بولۇپ كەلمەكتە. بۇ مەملىكەتنىڭ مۆتىۋەر ئەدىبلىرى
ھەرقانداق نەرسە يازسا، مېنىڭ كۆزدىن كۆچۈرۈشۈمگە سۇنۇپ،
تۈزىتىش كىرگۈزۈشۈمنى ئىلتىماس قىلىشىپ كەلدى. خاتىرىمگە
كەلگەن نۇقتىلارنى كۆرسەتسەم، رازىمەنلىك بىلەن قايىل بولۇشتى.
بەزى پىكىرلىرىمگە كۆنمىسە، ئۇنى پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلاپ
بەرسەم، قانائەت ھاسىل قىلىشىپ خۇشال بولۇشتى. بىرمۇنچە
ئەدىب ۋە شائىرلار شېئىردا ئەنۋەرى① بىلەن سەلمانىنىڭ قايسىسى
ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدا ئىككى تەرەپ بولۇپ تالىشىپ،
بىر-بىرىنى قايىل قىلالماي مېنىڭ ئالدىمغا كەلگەن ۋە مېنىڭ
قىلغان ھۆكۈمۈمگە قايىل بولۇپ كېتىشكەنىدى. غەزەلدە مىرشاھى②
بىلەن مەۋلانە كاتىبى③ ۋە بۇلاردىن باشقىلارنىڭ قايسىسى ئۈستۈن
تۇرىدىغانلىقى، مەسنەۋىدە ھەزرىتى شەيخ نىزامى بىلەن مىرخۇسرەۋ
دېھلەۋىنىڭ قايسىسى ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقى توغرىسىدىمۇ كۆپ
مۇنازىرلەر بولۇپ، خۇددى مۇشۇنىڭدەك بىر تەرەپ بولغان ئىدى.
ھەممىدىن مۇھىم پاكىت شۇكى، پارس تىلىدا ئەڭ يۇقىرى كامالەت
ئىگىسى بولغان ۋە سۆزىگە دەرىجە بېرىلسە، خۇدانىڭ ۋە

---

① 1221 — 1258 - يىللاردا ياشىغان مەشھۇر ئىران شائىرى.
② مەشھۇر ئىران شائىرى. مىلادى 1453 - يىلى ۋاپات بولغان.
③ مەشھۇر ئىران شائىرى. مىلادى 1435 - يىلى ۋاپات بولغان.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

رەسۇلۇللانىڭ سۆزلىرىدىنلا كېيىن تۇرىدىغان ھەزرىتى جامى كىتاب، رىسالە، غەزەل، قەسىدىلەر يېزىپ مەنە گۈھەرلىرىنى نەزم يىپىغا ئۆتكۈزۈپ، كۆڭۈل خىلۋەتخانىسىدىن جامائەت تاماشاگاھىغا جىلۋە قىلدى، ئۇنىڭ تۇنجى نۇسخىسىنى ئالدى بىلەن ئىلتىپات ۋە بەرگەن ۋاقىتدا

شائىرلارنىڭ ئىجادىيەتلىرى بابىدا سۆز ئېچىلسا ماڭا ئىشارەت قىلاتتى ۋە قۇياشتەك پايدىلىق خسلىتىدىن ۋۇجۇتقا كېلىپ، گۆھەر ياغدۇرغۇچى قەلىمى بىلەن بېزەلگەن ۋە تەبىئىي هالىتى ئاساسىدا بايان شەكلىگە كىرگۈزۈلگەن بىر رىسالىسىدە مېنى شېئىرىيەتنىڭ هەممە تۈرلىرى بويىچە "ساهىبقران" دەپ ئاتاپ ۋە "تەڭداشسىز" دەپ تەرىپلەپ مېنىڭدەك تۆۋەن بىر بەندىنىڭ مەرتىۋىسىنى پەلەككە يەتكۈزدى ۋە مېنىڭدەك ئەرزىمەس بىر قۇلنىڭ دەرىجىسىنى قۇياش-تىن ئاشۇردى. مۇقەررەركى، بۇ سۇلتانلار سۇلتانى زامان مۇشكىلا-تىنى يېڭەلەيدىغان مۇبارەك خسلەتكە، ئالەمدىكى بارلىق نازۇك مەنىلەرنى پىشەلەيدىغان قۇتلۇق زېھىن-ئىدراكقا ئىگىدۇر. مەن ئەسلى تۇپراقتىن بەتتەر بىر ناتىۋان بەندە ئىدىم، لېكىن ئۇ قۇياشنىڭ تەربىيىتى بىلەن رەڭگارەڭ گۈللەر ئاچتىم، مەن ئەسلى توزاندىنمۇ بەتتەر ئەرزىمەس بىرنەرسە ئىدىم. لېكىن ئۇ بۇلۇتنىڭ قۇۋۋىتى بىرىشى بىلەن رەڭدار دۇرلار چاچتىم. مېنىڭ تەسىرچان شېئىرلىرىم مۇناجات ئەهلى ئىچىدە توپىلاڭ ۋە غەۋغا قوزغىدى. بەزمە قىزىتقۇچى غەزەللىرىم مەيخانا ئەهلىنى ئاھ، دات دېگۈزدى. بەس، مېنىڭ ئەدەبىيات بابىدىكى بىلىم ۋە ماهارىتىم پارسىي تىل بويىچىمۇ، تۈركىي تىل بويىچىمۇ شۇنچە كۈچلۈك دەلىلەر بىلەن ئىسپاتلانغاندىن كېيىن، مەن بۇ ئىككى تىلنىڭ قايسىسىنى قايسىسىدىن ئۈستۈن قويسام، هەرقانداق كىشىنىڭ "شۇنداق" دەپ ئېتىراپ قىلماقتىن باشقا هېچقانداق ئامالى بولمايدۇ، ئەلۋەتتە. بۇ جەهەتتە يەنە بىرمۇنچە تېخىمۇ كۈچلۈك دەلىلەرنى كەلتۈرۈشكە بولاتتى، لېكىن ئانداق قىلساق بۇ كىتابچىنىڭ هەجمىگە مۇۋاپىق كەلمەيدۇ.

يەنە شۇنداق بىر قانۇنىيەت باركى، هۆكۈمرانلىق ئەرەب

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خەلىپىلىرى ۋە سۇلتانلىرىنىڭ قولىدا بولغان چاغدا، ئەدەبىيات ئەربەب تىلى بىلەن راۋاج تېپىپ، ھەسەن سابىتەك① ، لاقىيىتەك② تەرەپ تىلى ماھىرلىرى ۋە بېيتىك شائىرلار مەيدانغا كېلىپ ئۆز تىل ماھىرلىرى بىلەن نەزم ئېپادىسىنى جايىغا يەتكۈزدى. بۇ مۇناسىۋەت تىللىرى بىلەن نەزم ئېپادىسىنى جايىغا يەتكۈزدى. بۇ مۇناسىۋەت تىللىرى بىلەن ئەرەب ھۆكۈمرانلىرىدىنمۇ ئىبراھىم مەھدىدەك③، بىلەن ئەرەب ھۆكۈمرانلىرىدىنمۇ ئىبراھىم مەھدىدەك③، مەئمۇن خەلىفىدەك④ شائىرلار ۋە باشقا سۇلتانزادىلەر پارلاق مەئمۇن خەلىفىدەك④ شائىرلار ۋە باشقا سۇلتانزادىلەر پارلاق نەزمىلەردىن قەسىدىلەر توقۇدى ۋە پايدىلار كۆرسەتتى.

بىر قىسىم جايلاردىكى سارت ھۆكۈمرانلىرى مۇستەقىل بولغاندىن كېيىن، قەسىدىدە خاقانىئى، ئەنۋەرى. كەمال⑤ ئىسمائىل⑥، زەھىرى⑦، سەلمانىدەك، مەسنەۋىدە پەن ئۇستازى فىردەۋسى⑧، زامانىنىڭ نادىرى شەيخ نىزامى ۋە ھىندى سېھرگەرى مىر

---

① مۇھەممەت ئەلەيھىسسالام زامانىدا ئۆتكەن مەشھۇر ئەرەب شائىرى.

② ئىسلامىيەتنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە ئۆتكەن مەشھۇر ئەرەب شائىرى.

③ ئىبراھىم مەھدى (780 ــ 839) ــ ئابباسىيلاردىن مەھدىنىڭ ئوغلى ۋە ھارۇنۇر رەشىدنىڭ قېرىندىشى بولۇپ، مۇزىكا ۋە ئەدەبىياتتا ئىختىساسلىق ئىدى.

④ مەئمۇن خەلىفە (786 ــ 834) ــ ئابباسىيلاردىن ھارۇنۇر رەشىدنىڭ ئوغلى بولۇپ، 813 ـ يىلى خەلىفە بولغان، ئۆزى ئالىم ھەم شائىر ئىدى.

⑤ مەشھۇر ئىران شائىرى.

⑥ مەشھۇر ئىران شائىرى، مىلادى 1238 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

⑦ ئىرانلىق شائىر بولۇپ، مىلادى 1201 ـ يىلى ۋاپات بولغان.

⑧ فىردەۋسى (932 ــ 1020) ــ ئەڭ مەشھۇر ئىران شائىرلىرىدىن.

مۇسلىھۇددىن سەئىدى ۋە خۇسرەۋدەك، غەزەلدە دەۋرنىڭ ئىجادچىسى پارسىيگوي شائىرلار ئەسرىنىڭ يىگانىسى خوجە ھافىز شىرازدەك ئۇقىرىدا توختىلىپ مەيدانغا كەلدى. بۇلارنىڭ ئەھۋالى توغرۇلۇق يۇقىرىدا توختىلىپ ئۆتكەنلىكىمىز ئۈچۈن بۇ يەردە گەپنى ئۇزارتمايمىز، چۈنكى ئۇزۇن گەپ كىشىلەرگە خۇش ياقمايدۇ. بۇ مۇناسىۋەت بىلەن سارت ھۆكۈمدارلىرىدىن تۇغرۇلدەك① ۋە شاھ شۇجائىدەك② سۇلتانلىرىمۇ ئالىي پادىشاھ ۋە زور قوماندانلار گۈزەل شېئىر، شېرىن غەزەللەر يېزىپ مەشھۇر بولدى ۋە تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئالدى.

ھاكىمىيەت ئەرەب ۋە سارت سۇلتانلىرىدىن تۈرك خانلىرىغا ئۆتكەندىن كېيىن، ھۇلاكۇخان③، سۇلتان ساھىبقىران تۆمۈر كۆراگان دەۋرلىرىدىن تۆمۈر كۆراگاننىڭ ئوغلى ۋە ئىزباسارى شاھرۇخ سۇلتان④ دەۋرىنىڭ ئاخىرىغىچە سەككاكى⑤، ھەيدەر خارەزمى⑥،

---

① ئىراندا ھاكىمىيەت يۈرگۈزگەن سەلجۇقلاردىن ئارسلانىڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادى 1161 ـ يىلى تەختكە چىققان ئۆزى كاتتا شائىر ئىدى. 1193 ـ يىلىغچە ياشىغان.

② ئىران ھۆكۈمدارلىرىدىن ئەمىر مۇبارىزىددىنىڭ ئوغلى بولۇپ، مىلادى 1359 ـ يىلى تەختكە چىققان، ئۆزى ئالىم ۋە شائىر بولۇپ، ئىلىم، سەنئەت ئەھلىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلگەن.

③ چىڭگىزخان نەسلىدىن بولۇپ، مىلادى 1257 ـ يىلى ئىران ۋە ئىراق دائىرىسىدە ئىلخانىيە دۆلىتىنى قۇرغان پادىشاھ. مىلادى 1264-يىلىغچە ياشىغان.

④ شاھرۇخ سۇلتان (1377 ــ 1446) ــ تۆمۈرلەڭنىڭ تۆتىنچى ئوغلى. دادىسى ھايات چاغدا خۇراسان ۋالىسى بولغان. دادىسى ئۆلگەندىن كېيىن تەختكە چىقىپ 42 يىل پادىشاھ بولغان.

⑤⑥ چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ناۋايىدىن بۇرۇنقى ۋەكىللىرى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئاتايى①، مۇقەمى②، يەقەنى③، ئەمرى④، گادايى⑤ قاتارلىق تۈركىي تىللىدا يازىدىغان شائىرلار مەيدانغا كەلدى. بىراق، مەۋلانە لۇتفى⑥نى ھېسابقا ئالمىغاندا يۇقىرىدا ئېيتىلغان پارسىيگوي شائىرلار بىلەن تەڭلىشەلەيدىغان شائىر چىقمىدى. لۇتفىنىڭ ئەدىپلەر قېشىدا ئوقۇشقا ئەرزىيدىغان بىرقانچە باشلانما بېيىتلىرى بولۇپ بىرى مۇنداق:

بېيىت

ئولكى ھۆسۈن ئېتتى بەھانە ئېلىنى شەيدا قىلغالى،
كۆزگۈدەك قىلدى سېنى ئۆزىنى پەيدا قىلغالى⑦.

بۇ دەۋردە تۆمۈر كوراگان ئەۋلادلىرىدىن ئەدەبىيات ـ سەنئەتپەرۋەر سۇلتانلارمۇ مەيدانغا كەلدى. بىراق، سۇلتان بابۇرنى⑧ ھېسابقا ئالمىغاندا، ئۇلاردىن شائىر دېگۈدەك بىرى چىقمىدى ھەم ئۇلار تەرىپىدىن ۋاراق يۈزىگە نەقىش بولغۇدەك بىرنەرسىمۇ يارىتىلمىدى. تۆۋەندىكى باشلانما بېيىت سۇلتان بابۇرنىڭدۇر.

بېيىت

نېچە يۈزۈڭ كۆرۈپ ھەيران بولايىن،
ئىلاھا، مېن سەڭا قۇربان بولايىن.

---

①②③④⑤⑥ ـ چاغاتاي ئەدەبىياتىنىڭ ناۋايىدىن بۇرۇنقى ۋەكىللىرى.

⑦ ئۇ ئەلنى شەيدا قىلىش ئۈچۈن ئۆزىنى گۈزەللەشتۈردى. ئۇ ئۆزىنى كۆرسەتكەندىن بۇيان سەن ئۇنى كۆرسىتىدىغان ئەينەك بولۇپ قالدىڭ.

⑧ شاھرۇخ سۇلتاننىڭ ئوغلى ئوبۇلقاسىم بابۇر بولۇپ، مىلادى 1450 ـ يىللاردا بىرمەزگىل خۇزاسان تەختىدە ئولتۇرغان.

بۇ هالەتكە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن خاتىمە بېرىلدىكى، بۇ خاندانلىقنىڭ ئىچكى ۋە تاشقى ئىشلىرىنى دېگىزىنىڭ ئەكس يېرىك ئۇنچىسى، ئادالەت كانىنىڭ ئەڭ قىممەتلىك گۆھىرى، باتۇرلۇق مەردىكىنىڭ رۇستەمدەك① قەھرىمانى، قوماندانلىق مەيدانىنىڭ سامى نەرىمانەك② سەردارى، ئۇلۇغۋارلىق تاجىنىڭ ياراشقان گۆھىرى، بەزمىسازلىق ئاسمىنىنىڭ قۇتلۇق يۇلتۇزى، جاھانداربلىق شاھى، بەزمىسىنىڭ ئىسكەندەر③، جەمشىد④ مەرتىۋىلىك شاھى، جاھانگىرلىك ئولتۇرۇشنىڭ ئالەمپاناھ قۇياشى، يۇكسەكلىك ئالىمنىڭ كۆكتىن ئاشقان چوققىسى، ئادالەت ئاسمىنىنىڭ گۆھەر ياغدۇرغۇچى بۇلۇتى، ئىلىم-مەرىپەت كۆزىنىڭ قارىچۇغى، ئەدەبىيات-سەنئەت بېغىنىڭ خۇش ناۋا بۇلبۇلى، سۇلتان ئوغلى سۇلتان، خاقان ئوغلى خاقان، سەلتەنەتنى، دۇنيانى ۋە دىننى ئەزىزلىگۈچى، جەڭگاھلار ئاتىسى سۇلتان ھۈسەيىن باھادىرخان جاھان شاھلىق تەختىگە ئولتۇردى. (ئاللاھ ئۇنىڭ ھاكىمىيەت ۋە سەلتەنىتىنى ئەبەدىي ئامان قىلغاي ۋە ئىككىلا ئالەمدە ئۇنىڭ پەزىلىتىنى يۈكسەك

---

① ئىران رىۋايىتىدىكى ھەم فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سىدىكى زور بىر قەھرىمان.

② ئىران رىۋايىتىدىكى بىر زور قەھرىمان. رۇستەمنىڭ بوۋىسى.

③ ئىسكەندەر (مىلادىدىن بۇرۇنقى 356 — 323 - يىللار) — قەدىمكى ماكدۇنىيە پادىشاھى فىلىپ II نىڭ ئوغلى بولۇپ، 20 يېشىدا پادىشاھ بولغان ۋە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ ئاسىيا، ياۋروپا، ئافرىقا قىتئەلىرىنى زەبىت قىلغان.

④ فىردەۋسىنىڭ «شاھنامە»سىدە تەسۋىرلىنىشچە، قەدىمكى ئىران پىشتادىيان سۇلالىسىنىڭ تۆتىنچى پادىشاھى.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قىلغاي).

رۇبائى

كىم تا فەلەك ئافاق ئۈزە دەۋر قىلۇر،
ئەنجۇم گۈلى ھەر تۈن بۇ چەمەنىدىن ئاچىلۇر.
نى شاھ ئانىڭ زاتى كەبى ياد بىلۇر،
نى تەبئ ئانىڭ تەبئىدىك ئىستەپ تاپىلۇر①

يەنە بىر رۇبائى

تاكىم فەلەك ئېۋرۈلۈر دەۋام ئولسۇن ئاڭا،
ئىقبال بىساتىدا مەقام ئولسۇن ئاڭا.
ھەم نۇتق ئىلەجانبەخش كەلام ئولسۇن ئاڭا،
ھەم نەزم كەلامى مۇستەدام ئولسۇن ئاڭا②.

بۇ شاھ يۇرتنى ئەمنىيەت گۆھەرلىرى بىلەن بېزىدى، مەملىكەتكە بىرلىك ئۇرۇقلىرىنى ئەكتى. مەنە گۆھەرلىرىنىڭ كانى بولغان بېجىرىم قەلبى ۋە خۇدا بەرىكەتلىرىنىڭ ئورنى بولغان توغرا زېھنى بىلەن ئىلىم ئەھلىگە ئاسايىشلىق ۋە شاد-خۇراملىق، ئىلىم ساھەسىگە رونا قىلىق ۋە تەرەققىياتلار بەخش ئەتتى. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى پەنلەر بويىچە بەھىرلىك ئەسەرلەر، مەزمۇنلۇق رىسالىلەر

---

① بۇ پەلەك ئۇپۇق ئۇستىدە دەۋر قىلىپ تۇرسا، ھەر تۈن بۇ چىمەنىدە يۇلتۇز گۈللىرى ئېچىلىپ تۇرىدۇ. ھېچبىر شاھ ئۇنىڭدەك داڭلىق بولالماس. ئۇنىڭ خسلىتىدەك خسلەت زادى تېپىلماس.

② پەلەك قانچىلىك چۆگىلسە، ئۇنىڭ شاھلىقىمۇ شۇنچە داۋام قىلسۇن. ئۇنىڭ ئورنى ھەر زامان ئىقبال بىساتىدا بولسۇن، ئۇنىڭ ھاياتىبەخش نۇتقى جاراڭلاپ تۇرسۇن. ئۇنىڭ سۆزلىرى ھەمىشە نەزم بولۇپ چىقسۇن.

بارلىققا كەلدى، ئاجايىپ دىۋان، غەزەل قەسىدە ۋە مەسنەۋىلەر ئوتتۇرىغا چىقتى. شاھ ئۆزى گەرچە پارسىي تىل بىلەن تۇركىي تىلنىڭ ئىككىلىسىدە سۆزلەشسە، پىزىشقا قادىر ھەم ماھىر بولسىمۇ، لېكىن ئەسلى تەبىئىتىنىڭ تەلىپى ۋە چۈشىنىشلىك تىلدا ئىپادىلەش ئىستىكى بىلەن تۇركىي دىۋان تۈزۈشكە ئىختىيار قىلىپ، ئۇنى شۇنداق يېقىملىق بېيىت ۋە تەڭداشسىز غەزەللەر بىلەن تولدۇرىدىكى، پەلەك دىۋانخانىسىنىڭ قەلەمكەشى، ئاسمان ئىنتىزامخانىسىنىڭ رەقەمچىسى بولغان ئۇتارىد (مەركۇرى) يۇلتۇزىمۇ ئۇنداق نازۇك گۈل ۋە رەيھانلار بىلەن ياسانغان گۈلشەننى ۋە ئانداق بىباھا مەنە گۆھەرلىرى بىلەن بېزەلگەن خەزىنىنى كۆرگەن ئەمەس. ئۇنىڭدا نازۇك مەنە نازىنىلىرى راۋان سۆز لىباسلىرىدا جىلۋىلىنىدۇ، ئاجايىپ ئۇقۇم رەنالىرى لەتىپ ئىپادە تونلىرىدا كىشىنى شەيدا قىلىدۇ. ئۇ دىۋان ئەمەس، بەلكى دېڭىزدۇر. ئۇنىڭدىكى ھەربىر غەزەل جەۋھەر بىلەن تولغان بىر كېمە. ياق كېمە ئەمەس، بەلكى خەزىنىدۇر. ئۇنىڭ ھەر يەتتە بېيىتى گۆھەرلەر يوشۇرۇلغان يۈز كانغا تەڭدۇر. ئۇنىڭ ئوتلۇق بېيىتلىرىنى ئوقۇغانلارنىڭ نەپسى خۇددى ئاپەتلىك ئىسسىق شامالدەك ئەل كۆڭلىنى ئۆرتەيدۇ. ئۇنىڭ مۇڭلۇق سۆزلىرىنى تەلەپپۇز قىلغانلارنىڭ ئۇنى دەردمەنلەرنىڭ باغرىنى تىلغايدۇ. ئۇنىڭ بەزى سۆزلىرى شاد دىللارنى ماتەمدار قىلىدۇ، بەزى سۆزلىرى مۇزدەك سوۋۇغان كۆڭۈللەرگە ئوت سالىدۇ. ئۇنىڭغا شۇنداق كارامەتلەر ۋە شۇنداق ھېكمەتلەر سىڭدۈرۈلگەنكى، تۈركىي تىلدا مۇنداق بىر دىۋان كۆرۈلگەن دار شائىرلارمۇ بۇنىڭغا تەڭ كېلەلەيدىغان يۈكسەك بىر ئەسەرنى

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

یاراتقان ئەمەس. بۇنى ئۇ شاھ ياراتتى ۋە ئوتتۇرىغا چىقاردى. بۇ ئەسەرنىڭ زىلال سۇلىرى بەھىرداراىلىقتا قۇياش بۇلىغىنى بىسىپ چۈشتى دېسىمۇ بولىدۇ. بىلىمسىزلەر بۇ بىلىم بۇلىقىدىن بەھرىمەن بولدى. تەشنالار بۇ ھاياتبەخش سۇنى ئىچىپ قاندى.

بۇ سۇئالنىڭ كارامەتلىك دىلى ۋە ئاپتاپ سۈپەت كۆڭلىنىڭ شۇنىڭغىمۇ مايىل ئىكەنلىكى روشەنكى، تۈرك شائىرلىرى ئۆز تىلى بىلەن شېئىر يازسۇن، ئۇلارنىڭ كۆڭۈل غۇنچىلىرىمۇ باھار شامىلىدەك نەپەس بىلەن ئېچىلسۇن. مۇشۇنداق ئىستەك، مۇشۇنداق غەمخورلۇق يۈزىسىدىن بىر قىسىم تېمىلار بويىچە شېئىرلار يېزىلىشى توغرۇلۇق بۇيرۇقلارمۇ چىقىرىلدى ھەم ئۇلارنىڭ تىل ئۇسلۇبىغا دائىر بەلگىلىمەر ۋە قانداق ئىپادىلىنىش توغرىسىدا تەلىمەرمۇ ئىزھار قىلىندى. لېكىن تۈرك خەلقىنىڭ تالانتلىق بەگلىرى، بەگزادىلىرى ۋە ساپ تەبىئەتلىك دانىشمەنلىرى، مەردلىرى بۇ ئىشنى ئۆز لايىقىدا ئىشلىمىدى. نەتىجىدە كۈتۈلگەن گۈزەل ئەسەرلەر مەيدانغا كەلمىدى، ئۇلارغا باغلانغان ئۈمىدلەرمۇ يەردە قالدى. ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئۇلار شۇنداق سەنئەتپەرۋەر پادىشاھنىڭ شۇ قاتارلىق تەرغىبلىرى تەلىمىرى، ياخشىلىقلىرى ۋە ئارزۇلاشلىرىغا ۋاپا قىلىشنى ئۇنتۇغان ھالدا پەرمانسىزلىق بىلەن ئازغۇنلۇق يولىغا كىرىپ، كۆپچىلىكى بەلكى ھەممىسى دېگۈدەك پارس تىلىغا مايىل ۋە شۇ تىل بىلەن يېزىشقا قايىل بولۇشتى.

تۈركىي تىلنىڭ ئارتۇقچىلىقلىرى توغرۇلۇق يۇقىرىدا چۈشەنچىلەر بېرىلدى. لېكىن شۇنىمۇ ئېيتىش كېرەككى، تۈركىي تىلدىكى موللۇق، نازۇكلۇق، چۈشۈرلۈق ۋە رايىشلىق قاتارلىق ئالاھىدىلىكلەردىن كۆڭۈلدىكىدەك پايدىلىنىشنىڭ ئۆزىمۇ ئاسان

ئىش ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن تۈركىي تىل توغرىسىدا بىرنەچچە ۋاراق بىرنەرسە يېزىپ، ئۇنىڭدا سۇلتانلار سۇلتانىنىڭ مېھرىبانلىق ۋە ماھارەتلىرىنى تەرىپلەپ ئۆتۈش ۋە ئۇزاتنىڭ قۇتلۇق رايى بىلەن تۈزۈلگەن دىۋان بابىدا گەرچە ئەدەبسىزلىك بولسىمۇ ئۆز قەلبىمدىكى ئىخلاس ۋە ھۆرمەتنى بىرنەچچە ئېغىز سۆز بىلەن ئۆتۈش لازىم تېپىلدى. بۇ ھەزرەت ئۆزىنىڭ كامال تاپقان دانالىقى ۋە تولغان بىلىمى بىلەن بۇ پەن ئەھلىگە تەلىم، كۆرسەتمەلەر بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇلار ئۇ ھەزرەتنىڭ مېغىزلىق سۆزلىرىنى ئاڭلىمىدى ياكى ئاڭلىسىمۇ بۇيرۇلغان يوسۇن بويىچە ئەمەل قىلمىدى ياكى ئەمەل قىلالمىدى.

مەن زەئىپ بەندە ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇبارەك سۆزلىرىنى ئاساراپ ھەم ۋاجىپ بۇيرۇقلىرىغا ئىتائەت ۋە پەرمانبەردارلىق قىلىپ، كۆڭلۈمدىن ۋە تىلىمدىن كەلگىنىچە، قەلبىم ۋە قۇلۇم قۇۋۋىتىنىڭ يار بېرىشىچە ئۇ ھەزرەتكە بەندىلىك قىلدىم ۋە بۇنىڭ بىلەن ئۆزەمنى بەختلىك ۋە شادىمان بىلدىم، شۇنىڭدەك ئۇ ھەزرەتنىڭ شاگىرتى بولۇش بىلەن شەرەپ، يۈكسەكلىك ۋە مەغرۇرلۇق ھېس قىلدىم.

كۆپ يىللاردىن بېرى، تۈركىي تىلنىڭ ۋە بۇ تىلدىكى شېئىرلارنىڭ قائىدە، ئۇسلۇبلىرى جەھەتتە بىلمىگەنلىرىمنى سوراپ، مۇشكۈل كەلگەن مەسىلەرنى ئۇ مۇشكىلات پىشىپ يەتكۈزۈپ زور پايدا ۋە ئەترapلىق نەتىجىلەر ھاسىل قىلدىم. ئۇ ھەزرەتنىڭ تەلىم تەربىيىسى ۋە پىتەكچىلىكى بىلەن ئىشىم بولۇپ، ئۆزىنىڭ تەلىمبەخش قەلىمى ۋە گۈزەل نۇتقى بىلەن يازغان رىسالىسىدە مېنىڭ نامىمنى قانداق ئۇنۇتقان بىلەن ئاتىغانلىقىنى

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىم ئۇچۇن بۇ يەردە تەكرارلىمايمەن.
مەندەك بىر بەندىنىڭ شۇ قاتارلىق كاتتا دۆلەتكە ئىگە بولۇشىغا ھەق
سۈبھانەھۇ ۋە تائالانىڭ "سۆزلىگۈچى" دېگەن ئىسىمغا مۇشەرەپ
قىلغانلىقى سەۋەب بولسا، ئەل ئارىسىدا ئۆزەمگە ئوخشاشلارنىڭ
ھەممىسىدىن ئىلگىرى ۋە يۇقىرى بولۇپ ئاتىلىشىغا ئۇ ھەزرەتنىڭ
ئىنايەت ۋە غەمخورلۇقلىرى سەۋەبچى بولدى. يۇقىرىدا ئېيتىپ
ئۆتۈلگەن دىۋانلار مەسنەۋىلەر ۋە باشقا كىتاب-رىسالىلەرنى ئالەم
بىنا بولۇپ ھازىرغىچە بۇ خەلقتىن ھېچكىم يازالمىغان ۋە دۇنياغا
كەلتۈرەلمىگەن ئىدى. ئۇلارنى مەن يازدىم ۋە دۇنياغا كەلتۈردۇم.
مەن بۇ ئەسەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۇ ھەزرەتنىڭ مۇبارەك ئىسمى
بىلەن بېزىدىم. مەن بۇلارنى ئاشۇ ئىنايەتلەر مۇقابىلىسىدە تۆتۇپ،
"سۆزلىگۈچى" دېگەن نامىم ئۆزرى ئۇچۇن تۈركىي ۋە پارسىيدىن
ئىبارەت ئىككى تىلنىڭ سۈپىتىنى ۋە ھەقىقىتىنى شەرھىلەپ بۇ
رىسالىنى يازدىم ۋە ئۇنىڭغا «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين» دەپ ئات
قويدۇم. مەن بۇ رىسالىدە ئۇ ھەزرەتنىڭ تۈرك خەلقى تىلى ئارقىلىق
ئەڭ چوڭقۇر ئۇقۇمۇ ۋە ئەڭ يۇكسەك پىكىرلەرنى قانداق ئىپادە
قىلغانلىقى ھەم قانداق مۆجىزىلەرنى ياراتقانلىقىنمۇ كۆرسەتتىم.

ئويلايمەنكى، مەن تۈرك خەلقىنىڭ خۇش تىللىرىغا بۇيۇك
بىر ھەقىقەتنى ئىسپاتلاپ بەردىم. ئۇلار بۇ ئارقىلىق ئۆز تىلىنىڭ
ھەقىقىي ئەھۋالىنى بىلدى ۋە پارسىيگويلارنىڭ تىل جەھەتتىكى
تاپا-تەنلىرىدىن قۇتۇلدى. ئۇلار مېنىڭ جاپا-مۇشەققەتلەر
بىلەن بۇ يوشۇرۇن ئىلىمنى يورۇقلۇققا چىقارغانلىقىمنى بىلگەندە،
ئۇلاردىن ئۇمىدىم شۇكى، پېقىرنى خەيرلىك دۇئالىرىدا ئەسلەپ
قويسا ۋە روھىمنى شۇ ئارقىلىق شاد قىلسا.

رۇبائـــى

بۇنامەكى يازدى قەلەمسم تارتسپ تىل،
تارىخىن ئانىڭ جۇمادۇل ئەۋۋەل بىل.
كۈننىڭ رەقەمنى چارشەنبە قىلغىل،
توققۇز يۇز يىلدىن ئۆتتۈپ ئىردى بېش يىل.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

برهون ئىشلىمىسى

تور ئادرېسىمىز:

birhon.sinaapp.com

birhon.blogspot.com

www.birhon.tk

www.birhon.com

مەتبنسك هازىرقى زامان ئۇيغۇر يېزىقى
بويىچە تەلەپپۇزلۇق يېزىلىشى

بسمىللاهىررەھمانىررەھىم

ئەلھەمدۇ لىللاهى ئەمەتازەل ئىنسانە ئەلە ،ائىرىل مەخلۇقاتى بىشەرەفىن نۇتقى ۋەللىسان ۋە ئەزھەرە مىن ئۇزۇبەتى لسانىھى ۋە ھەلاۋەتى بەيانىھى سۇككەرەش شۇكرى ۋە شەھدەش شۇھۇدى ۋەلئىمتىنان.

رۇبائى

ئەي سۆز بىلە قىلغان ئافەرىنىش ئاغاز
ئىنسانىنى ئارادا ئەيلەگەن مەھرەمى راز
چۇن كۇن فەيەكۇن سەفھەسىغە بولدى تىراز
قىلغان ئانى نۇتق ئىلە بارىدىن مۇمتاز

سۇبھاناللاھ نى قۇدرەتى كامىلەدۇركىم، ئىنسانىنى «خەممەرتۇ تىينەتە ئادەمىن بىيەدى ئەربەئىنە سەباھان» كەرىمەسى مەزمۇنى بىرلە «ئەلەمۇل ئەسمائ كۇللەھە» قابىلىيىتى بەردى ۋە ئانى «ئەلـ مۇتەكەللىم» ئىسمى مەزھەرى قىلدى ۋە تا ئۇل بۇ مەزھەرىيەت شەرەفدىن جەمئ مەخلۇقاتقا سەرەفراز بولدى ۋە بۇ تەشرىف بىلە بارسىدىن ئىمتىياز تاپتى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

رۇبائى

يەئىنكى چۇ ئالەمنى يارانتتى مەبئۇد
ئالەم ئېلىگە قۇدرەت ئىلە بەردى ۋۇجۇد
ئىنسان ئىدى مەقسۇد كى بولدى مەۋجۇد
ئىنساندىن ھەم ھەببى ئېردى مەقسۇد

مۇتەكەللىمكى ئەرەب فۇسەھاسى بەلاغەت گۇلباغىدىن سېپىر گۇلشەنىدىن ئاشۇرغاندا، ئانىڭ بۇلبۇلى نۇتقى «ئەنە ئەفساھ» تەرەننۇمى بىلە ئالارنى زەبانىبەست ۋە دەئۋالارى ئاۋازەسىن يەرگە پەست قىلدى.

رۇبائى

ئول ۋەقتكى نى ئالەم ئىدى نى ئادەم
قىلمايدۇر ئىدى بۇلارنى سۇنۇئ ئىلكى رەقەم
چۇن ئول ئۆزىنىڭ خىلقەتىدىن ئۇردى دەم
مەنتۇقى ئىدى «كۇنتۇ نەبىيەن» فەفھەم

ۋە سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋە ئالىھەت تەيىبىن ۋە ئەسھابىھەت تاھىرىن ۋە سەللىم تەسلىمەن كەسىرەن كەسىرەن.

تەكەللۇم ئەھلى خەرمەنىنىڭ خوشەچىنى ۋە سۆز دۇررى سەمىنى مەخزەنىنىڭ ئەمىنى ۋە نەزم گۇلستانىنىڭ ئەندەلىبى نەغمەسەرايى يەئىنى ئەلىشرۇل مۇتەخەللىس بىن نەۋايى (غەفەرە زۇنۇبەھۇ ۋە سەتىرە ئويۇبەھۇ) مۇنداق ئەرز قىلۇركىم، سۆز دۇر-ىدۇركىم، ئانىڭ دەريا سى كۆڭۈلدۇر ۋە كۆڭۈل مەزھەردۇركىم، جامىئى مەئانىئى جۇزۇ ۋە كۇللدۇر؛ ئانداقكى، دەريادىن گەۋھەر غەۋاس ۋاستەسى بىلە جلۋە نەمايىش قىلۇر ۋە ئانىڭ قىيمەتى جەۋھەرنى كۆرە زاھىر بولۇر. كۆڭۈلدىن داغى سۆز دۇررى نۇتق

شەرەفنغە ساھىبى ئىختىساس ۋەسىلەسى بىلە گۈزارىش ۋە ئارايىش كۆرگۈزۈر ۋە ئانىڭ قىيمەتى ھەم مەرتەبەسى نىسبەتىغە باقا ئىنتىشار ۋە ئىشتىھار تاپار گەۋھەر قىيمەتىغە ئىچۈككى، مەراتىب ئەسرۇ كۆپدۇر، ھەتتاكى، بىر دىرەمدىن يۈز تۈمەنگەچە دېسە بولۇر.

قىتئە

ئىنجۇنى ئالسالار مۇۋەررەھ ئۇچۇن
مىڭ بولۇر بىر دىرەمغە بىر مىسقال
بىر بولۇر ھەمكى شەھ قۇلاققە سالۇر
قىيمەتى مۈلك، ئەبرەسى ئەمۋال

سۆز دۇررىنىڭ تەفاۋۇتى مۇندىن داغى بىغايەتراق ۋە مەرتەبەسى مۇندىن ھەم بىنھايەتراقدۇر. ئاندىاقكى، شەرىفىدىن ئۆلگەن بەدەنغە روھى پاك يېتەر، كەسىفىدىن ھەياتلىق تەنغە زەھرى ھەلاك خاسىيەتى زۇھۇر ئېتەر.

قىتئە

سۆز گەۋھەرىدۇركى رۇتبەسىنىڭ
شەرھىدەدۇر ئەھلى نۇتق ئاجىز
ئاندىنكى ئېرۇر خەسىس مۇھلىك
كۆرگۈزگۈچە دۇرۇر مەسەل مۆئجىز

ۋە بۇ سۆزنىڭ تەنەۋۋۇئى تەئەققۇلدىن نەرى ۋە تەسەۋۋۇردىن تاشقارىدۇر: ئەگەر مۇبالەغەسىز ئىجمال يۈزىدىن قەلەم سۈرۈلسە ۋە ئىنتىسار جانىبىدىن رەقەم ئۇرۇلسە، يېتمىش ئىككى نەۋئ بىلە تەقسىم تاپاردا خۇد ھىچ سۆز يوقتۇركى، يېتمىش ئىككى فىرقە كەلامىغە دەلالەت قىلغاي. ئەمما ئولچە تەفسىلدۇر. ئولدۇركىم، رۇبئى مەسكۇننىڭ يېتتى ئىقلىمىدىن ھەر ئىقلىمدا نېچچە كىشۋەر

ئەۋلاد كۈرۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

بار ۋە ھەر كىشۋەردە نېچچە شەھەر ۋە قەسەبە ۋە كەنەت ۋە ھەر
بار ۋە ھەر كىشۋەردە نېچچە خەيل-خەيل سەھرانىشىن ئۇلۇس ۋە ھەر تاغدا
دەشتدە نېچچە خەيل-خەيل سەھرانىشىن ئۇلۇس ۋە ھەر تاغدا
نېچچە تەۋايىق بار؛ ھەر جەمائەت ئەلفازى ئۆزگەلەردىن ۋە ھەر
گۇرۇھ ئىبارەتنى ياناڭلاردىن مۇتەغەييىر ۋە بىرنېچچە خۇسۇسىيەت
بىلە مۇتەمەييىزدۇركى، ئۆزگەلەردە يوقتۇر. ئانداقكى، تۈيۇر ۋە
بىلە مۇتەمەييىزدۇركى، ئۆزگەلەردە يوقتۇر. ئانداقكى، تۈيۇر ۋە
بەھايىم ۋە سىبائىنىڭ تىللاريكسم①، ھەربىر ئىنسانغا ئۆزگەچە خۇرۇش
ۋە تەكەللۇملەرى بار ۋە غەيرى مۇكەررەر نەۋا ۋە تەرەننۇملەرى.
ئەمما چۈن ئەلفاز ۋە ئىبارەتدىن مۇراد مەئنادۇر ۋە مەزكۇر مەخلۇ-
قاتتىن مەقسۇد ئىنساندۇر ۋە ئول مەزھەرى مەئانى ۋە بەيان؛ سۆز
ئانىڭ سۆزنندەدۇر ۋە تەكەللۇم ئانىڭ كەلامدا بارۇر.

ئىمدى كېلدۈك سۆز بەيانىغە ۋە كەلام دەستانىغە: مۇنچە
مۇتەنەۋۋۇئ شەھر ۋە قۇرا ۋە جىبال ۋە سەھرا ۋە بىشە ۋە دەريا
خەلقىكسم، بىتىلدى ۋە تەنەۋۋۇئ ۋە تەغەييۇرىنى شەرھ ئېتىلدىكى،
مەجمۇئىدا مەئنا، ئەداسدا ئەلفاز تىلگە كېلۈر ۋە ئول ئەلفازدىن
مەئنا فەھم بولۇر. بارچەسىدىن ئەرەب تىلى فەساھەت ئايىنى بىلە
مۇمتاز ۋە بەلاغەت تەزيىنى بىلە مۆئجىزەتىرازدۇركسم، ھىچ تەكەل-
لۇم ئەھلىنىڭ مۇندا دەئۋاسى يوقتۇر ۋە سۆزى سىدق ۋە ئىشى
تەسلىم ئوقدۇركسم، مەلىكى ئەللام جەللە ۋە ئەلانىڭ كەلامى مۆئجىز
نىزامى ئول تىل بىلە نازىل ۋە رەسۇل ئەلەيھىس سەلاتى ۋەسسەلا-
مىنىڭ ئەھادىسى سەئادەتئەنجامى ئول لەفز بىلە ۋارىد بولۇپتۇر ۋە
ئەۋلىيايى كىبار ۋە مەشايىخى ئالىمىقدار (قەددەسەللاھۇ ئەسرارەم
ھۇم) كۆپرەك ھەقايىق ۋە مەئارىفكى، سۆزۈپتۇرلار ۋە مەئانى

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنده "قيل لارى كيم" يېزىلىپ قالغان.

زىباەرىن تەقرىر لىباسىغە كىيۈرۈپدۇرلار ئول فەرخۇندە ئىبارەت ۋە ئول خۇجەستە ئەلفاز ۋە ئىشارەت بىلە ۋاقئ بولۇپتۇر. ئاللاھ، ئاللاھ، ئول رەۋزەئى رۇھەفزادا نى نەزارەت ۋە ئول گۈلشەنى دىل ئاسادا نى نەزاھەتتۇركىم، ئانىڭ باغبانى «ۋە ئەنزەلنە منەل مۇئسىراتى مائەن سەجاجەن لىنۇخرىجە بىھى ھەببەن ۋە نەباتەن ۋە جەننا تىن ئەلفافەن» كەرىمەسى بىلە تەكەللۇم قىلۇر ۋە ئەندەلىبى خۇشنەۋاسى نۇبۇۋۋەت بەيانى بىلە ۋە رىسالەت نەغمە ۋە ئەلھانى بىلە سۇرۇد كۆرگۈزۈر ۋە مەزكۇر بولغان تۇيۇرىدىن بەئزى «لەۋ كۇشفەل غىتائۇ ما ئىزدەتتۇ يەقنەن» ئەداسى بىلە تەرەننۇم نىھايەتسىغە يېتەر ۋە سايىر قۇشلارى ۋىلايەت ئىزھارى ۋە ھىدايەت ئاساردىن نەۋايى ئىرشاد ئايىن ۋە سەدايى رەشاد تەلقىن ئىزھار ئېتەر.

بەيت

كى تا بولغاي جەھان باغى بۇ گۈلشەن مۇۋەدار ئولسۇن
ھەرىمدا بۇ بۇلبۇللارغە بۇ گۈلبانگ بار ئولسۇن

مۇندىن سۇڭرا ئۈچ نەۋئ تىلدۇركىم، ئەسل ۋە مۇئتە بەردۇر ۋە ئول تىللار ئىبارەتى گەۋھەرى بىلە قايىلىنىڭ ئەداسىغە زىۋەر. ۋە ھەرقايىسىنىڭ فۇرۇئى بىغايەت كۆپتۇر. ئەما تۈركى ۋە فارىسى ۋە ھىندى ئەسل تىللارنىڭ مەنشەئىدۇركى، نۇھ پەيغەمبەر سەلەۋا-تۇللاھى ئەلەيھىنىڭ ئۈچ ئوغلىغەكىم، يافەس ۋە سام ۋە ھامدۇر يەتىشۈر ۋە بۇ مۇجمەل تەفسىلى بۇدۇركى، نوھ ئەلەيھىسسەلام تۇفان تەشۋىرىدىن نەجات ۋە ئانىڭ مەھلەكەسىدىن ھەيات تاپتى. ئالەم مەئمۇرەسىدە بەشەر جىنسىدىن ئاسار ۋە ئىنسان نەۋئىدىن نەمۇدار قالمايدۇر ئېردى. يافەسنىكى، تەۋارىخ ئەھلى «ئەبۇت

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

تۇرك» بىتىرلەر، خىتا مۇلكىگە يىبەردى. ۋە سامانىكى «ئەبۇل فۇرس» بىتىرلەر، ئىران ۋە تۇران مەمالىكىنىڭ ۋەسەتىدە ۋالى قىلدى. ۋە ھامانكى، «ئەبۇل ھىند» دېپتۇرلەر، ھىندىستان بىلادىغە ئۇزاتتى. ۋە بۇ ئۇچ پەيغەمبەرزادە ئەۋلاد ۋە ئەتبائى مەزكۇر بولغان مەمالىكدا ياپىلدىلەر ۋە قالىن بولدىلەر. ۋە يافەس ئوغلانلىنكى، «ئەبۇت تۇرك»تۇر، تارىخ ئەھلى ئىتتىفاقى بىرلە دېپتۇر- لەركى، نۇبۇۋۋەت تاجى بىلە سەرەفراز ۋە رىسالەت مەنسەبى بىلە قارداشلارىدىن مۇمتاز بولدى. ۋە ئۇچ تىلكى، تۇركى ۋە فارىسى ۋە ھىندى بولغاي، بۇ ئۇچەۋنىڭ ئەۋلاد ۋە ئەتبائى ئاراسىدا شايئ بولدى.

چۇن ھام نۇھ ئەلەيھىسسەلامغە بىئەدەبلىك قىلغان جىھەتدىن ئانىڭ مۇبارەك تىلىگە ھام بارەسىدە قارغىش ئۆتۈپ ئىردى. بۇ سەبەبدىن ئانىڭ رەنگى بەيازى سەۋادغە مۇبەددەل بولۇپ، تىلى شىكەستەلىك زاھىر قىلىپ، فەساھەت ۋە بەلاغەت ھىلىيەسىدىن ئارى قالدى. ۋە ئەۋلادۇ ئەتبائىكى، ھىند كىشۋەرى ئەھلى بولغايلار، لەۋنلەرى مەكتەب ئەھلى مەشقى ۋەرەقىدىك شەبەرەنگ بەلكى شەبگۇن؛ ۋە تىللارى ئەتفالىنىڭ ئۇچى ئوشالغان قەلەمدىك ئۆزگەچە ئەدا بىلە تەھرىر ۋە تەقرىر زىۋەردىن ئاجىز ۋە زەبۇن قالدىلەر. ئانسىز ھەم بولماغايكىم، بىرەر ۋەرەق يۈزىنى مۇرەككەب قاراسى ئۆز يۈزلەرى سەفھەسىدىك قارا قىلماغايلار ۋە ئۆز تىللارد- رەقەمىن ئۆزلەردىن ئۆزگە كىشى بىلمەس ۋە ئول كەلاغپالارنى ئول سەۋاد ئەھلىدىن ئۆزگە بىراۋ ئوقۇماس ۋە فەھم قىلماس.

چۇن ئەرەبى تىل ۋە مەقال بىلە كەلام ۋە ھىندى ئەلفاز بىلە

مۇزەخرەفاتى نافەرجام، بىرى غايەتى شەرەف ۋە ئۇلۇۋۇۋى مەنزىلە-
مۇزەخرەفاتى نۇھۇسەت ۋە دۇنۇۋۇۋى مەرتەبەدىن ئارادىن
دىن، بىرى نىھايەتى چىقتىلەر. قالدى تۈركى ئەلفاز بىلە مەقسۇد ئەداسى ۋە فارىسى
ئىبارەت بىلە كەلام مەئناسى.

ئانداق مەئلۇم بولۇركى، تۈرك سارتلاردىن تېز فەھمراق ۋە بۇلەند ئىدراك ۋە خىلقەتى سافراق ۋە پاكراق مەخلۇق بولۇپتۇر. ۋە سارت تۈركلەردىن تەئەققۇل ۋە ئىلمدە دەقىقراق ۋە كەمال ۋە فەزل فىكرەتلىدە ئەمىقراق زۇھۇر قىلىپدۇر. ۋە بۇ ھال تۈركلەرنىڭ سىدق ۋە سەفا ۋە تۈز نىيىەتلىدىن ۋە سارتلارنىڭ ئىلم ۋە فۇنۇن ۋە ھىكمەتلىدىن زاھىردۇرۇر. ۋە لېكىن تىلىلاردا كەمال ۋە نۇقسان ھەيسىيەتلىدىن فاھىش تەفاۋۇتلەردۇركى، ئەلفاز ۋە ئىبارەت ۋەزئ قىلۇردا تۈرك سارتقە فايىق كېلىپدۇر ۋە ئۆز ئەلفازدا ئىشارەت ئىبارەتنىڭ مەزىيىەتلەر كۆرگۈزۈپتۇركى، ئۆز مەھەللىدە ئىنشا ئاللاھ مەزكۇر بولغاي.

يەنە تۈركىنىڭ مۇلايەمەتى تەبئىنىڭ سارتىدىن ئارتۇغلۇغىنە دەللىلى مۇندىن ۋازىھراق ۋە شاھىدى مۇندىن لايىھراق بولائالۇرمۇ-كىم، بۇ ئىككى تايىفەنىڭ يىگىتى ۋە قەرىسى بەلكى ئۇلۇقدىن كىچىك بارىسى ئاراسىدا ئىختىلات ئەلەسسەۋىيىەدۇر. ھەر مىقدارىكى، بۇ بىرىنىڭ ئول بىرى بىلە ئامىزىش ۋە گۇفتۇگۇزارى بار، ئول بىرىنىڭ ھەم بۇ بىر بىلە ھەمانچە تەكەللۇم ۋە گۇفتارى بار. ۋە سارت ئاراسىدا ئەھلى تەبئ ۋە دانىش ۋە زۇمرەئى ئىلم ۋە زىھن ۋە بىنىش كۆپرەكدۇر. تۈرك ئىلىدە ئەجلاف ۋە سادە ئىل سارتىدىن زىيادەدۇر. ئەممە تۈركىنىڭ ئۇلۇغدىن كىچىكىگە دىگىنچە ۋە نەۋكەر-دىن بىگىنگە دىگىنچە سارت تىلىدىن بەھرەمەنددۇرلەر. ئانداقكىم،

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com
www.ewlat.org

ئۆز خورد ئەھۋالىغە كۆرە ئەيتائالۇرلەر، بەلكى بەئزى فەساھەت ۋە بەلاغەت بىلەھەم تەكەللۇم قىلۇرلەر. ھەتتا تۈرك شۇئەراسكىم، فارىسى تىل بىلە رەنگىن ئەشئار ۋە شىرىن گۇفتار زاھىر قىلۇرلەر. ئەمما سارت ئۇلۇسىنىڭ ئەرزالىدىن ئەشرافىغەچە ۋە ئاممىسىدىن دانىشمەندىغەچە ھېچقايسى تۈرك تىلى بىلە تەكەللۇم قىلائالماسلەر ۋە تەكەللۇم قىلغانىنىڭ مەئناسىنى ھەم بىلمەسلەر. ئەگەر يۈزدىن بەلكى مىڭدىن بىرى بۇ تىلنى ئۆرگەنىپ سۆز ئەيتسە ھەم ھەركىشى ئىشتىسە بىلۇر ۋە ئانىڭ سارت ئېكەنىنى فەھم قىلۇر ۋە ئول مۇتەكەللىم ئۆز تىلى بىلە ئۆز رەسۋالىغىنى ئۆزى ئىقرار قىلغاندېكدۇر. تۈركىنىڭ ئەسلى خىلقەتىدە سارتتىن تەبئى مۇلايىم ئېركەنگە مۇندىن بۇلئەجەبراق تانۇغ يوقتۇركى، ھېچقايسى مۇنۇڭ مۇقابىلەسىدە ئۇرائالماسلەر ۋە سارت بىئەجمەئىھىم ئەگەر تۈرك ئىبارەتى ئەداسدا ئاجىزدۇر موھىق ھەم بار. نېمۇچۈنكى تۈرك ئەلفازى ۋازئىى ئەسرۇ كۆپ ۋەقتىدە مۇبالەغە ئىزھارى قىلىپ، جۇزۇى مەفھۇمات ئۈچۈن ئەلفاز ۋەزئ قىلىپدۇركى، ساھىبۋۇقۇف كىشى تا زاھىر قىلماس، ئىنانسە ھەم بولماس.

ئانداقكى:

قوۋارماق ۋە قۇرۇقشاماق ۋە ئۇشەرمەك ۋە جىجايماق ۋە ئۆكدەيمەك ۋە چېكرىمەك ۋە دومسايماق ۋە ئۇمۇنماق ۋە ئوسانماق ۋە ئىگىرمەك ۋە ئىگەرمەك ۋە ئۆخرەنمەك ۋە تارىقماق ۋە ئالداماق ۋە ئارغاداماق ۋە ئىشەنمەك ۋە ئىگلەنمەك ۋە ئايلانماق ۋە ئىگرەنمەك ۋە ئاۋۇنماق ۋە قستاماق ۋە قىينامامق ۋە قوزغالماق ۋە ساۋرۇلماق ۋە چايقالماق ۋە دېۋدەشمەك ۋە قىيمانماق ۋە قىزغانماق ۋە نىكەمەك ۋە سىيلانماق ۋە تانلاماق ۋە قىمىرداماق ۋە سېرپمەك ۋە

سرمەمەك ۋە كىنەرگەمەك ۋە سىغىردىماق ۋە سىغىنماق ۋە قىلىماق ۋە
يالىنماق ۋە مۇڭلانماق ۋە ئىندەمەك ۋە تىرگەمەك ۋە تېۋەمەك ۋە
قىڭغايماق ۋە شىغەلداماق ۋە سىڭرەمەك ۋە ياشقاماق ۋە ئېسقارماق
ۋە كۆڭرەنمەك ۋە سوخرانماق ۋە سىپاماق ۋە قارالاماق ۋە سۇركەن-
مەك ۋە كۆيمەنمەك ۋە ئىڭرانماق ۋە تۆشەلمەك ۋە مۇنغايماق
ۋە تانچقالماق ۋە كۆرۈكسەمەك ۋە بۇشۇرغانماق ۋە بۇخساماق
ۋە كىركىنمەك ۋە سۆگەدەمەك، بۇسماق، بۇرمەك، تۇرمەك،
تامشىماق، قاھاماق، سىپقارماق، چىچەركەمەك، چۆركەنمەك،
ئۆرتەنمەك، سىزغۇرماق، گۈرپەكلەشمەك، چوپرۇتماق، جىرغاماق،
بىچماق، قىڭزانماق، سىڭۈرمەك، كۆندەلەتمەك، كۆمۇرمەك،
بىكىرمەك، گۆڭۈردەمەك، كېنەرگەمەك، گىزەرمەك، دوپتولماق،
چىداماق، تۇزمەك، قازغانماق، قىچقىلاماق، كەڭىرەمەك، ياداماق،
قاداماق، چىقانماق، كۆندۈرمەك، سۆندۈرمەك، سۇقلاتماق.

بۇ يۇز لەفزدۇركى، غەرىب مەقاسىد ئەداسىدا تەئىين قىلىپدۇر-
لەركى، ھىچقايسى ئۇچۇن سارت تىلىدا لەفز ياسامايدۇرلەركى،
بارچەسى مۇھتاجۇن ئىلەيھىدۇركى، تەكەللۇم چاغىدا كىشى ئاڭا
مۇھتاج بولۇر. كۆپى ئانداقدۇركى، ئەسلا ئانىڭ مەزمۇنىن تەفھىم
قىلماق بولماس ۋە بەئزىنىكى، ئاڭلاتسە بولغاي، ھەر لەفز تەفھىمى
ئۇچۇن نىچچە لەفزنى تەركىب قىلماغۇنچە بولماس، ئول داغى
ئەرەبى ئەلفاز مەدەدى بىلە. ۋە تۇرك ئەلفازىدا بۇ نەۋئ لەفز
كۆپ تاپىلۇر. مەسەلەن، بۇ مەزكۇر بولغان يۇز لەفزدىن
بىرنىچچەگە مەشغۇللۇق قىلىپ سابىت قىلالى، تا خەسىم مۇقابەلەدە
ئىلزام بولسۇنكى، ئۆزگەلەرنى مۇڭا قىياس قىلسۇن.

شۇ ئەرا ئەكابىرىدىنكى بەئزى مەي تەئرىفىدە مۇبالەغە قىلىپ-

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىچمەك قەۋائد-
دۇرلەر ۋە بۇ مۇئتەددۇن بىھى ئەمرىدۇركى، مەي
دىدا سۆز كۆپ سۇرۇپ، زەرافەت نىھايەتسىز زاھىر قىلۇرلەر: بىرى
«سىپقارماق» لەفزىدۇركى، مۇبالەغە مۇندىن ئۆتمەس. تۈركچە
نەزمدە بۇ مەتلەئ باردۇركىم:

بەيت

ساقىيا تۇت بادەكىم بىر لەھزە ئۆزۈمدىن باراي
شەرت بۇكىم ھەر نېچچە تۇتساك لەبالەب سىپقاراي

ئايا بۇ«سىپقاراي» لەفزى مەزمۇنىغە پىتكەندە، فارسى شىئىردا
نى ئىلاج قىلغايلەر؟ ۋە «تامشماق»كى، غايەتى زەۋقدىن پات
ئىچمەس ۋە لەززەت تاپا-تاپا، ئاز-ئاز ئىچەر. بۇ غەرىب مەئنا
ئەداسىدا تۈركچەدە بۇ مەتلەئ باركىم:

بەيت

ساقى چۇ ئىچىپ مەگا تۇتار قوش
تامشى-تامشى ئانى قىلاي نوش

ۋە «بۇخساماق» لەفزى ئەداسىدا تۈرك بۇ مەتلەئنى
دېيدۇركى:

بەيت

ھەجرى ئەندۇھىدا بۇخساپمېن بىلەئالمان نېتەي
مەي ئىلاجمدۇر قويۇپ دەيرى فەناغە ئەزم ئېتەي

فارسگوي تۈرك بېگلەر ۋە مىرزادەلەر «بۇخساماق»نى فارسى
تىل بىلەن تىلەسەلەركى، ئەدا قىلغايلەر؟ ۋە شىئىرنىڭ بىنا ۋە مەدارى
ئىشققە ئېۋرۇلۇر ۋە ئاشقلىقدا يىغلاماقدىن كۇللىرەك ۋە دايىمرەك
ئەمر بوقتۇر ۋە ئاندا تەنەۋۋۇئ بار «يىغلامسىنماق» مەزمۇنداكى،
تۈرك مۇنداق دېيدۇركى:

به‌یت

زاهد ئىشقىن دېسه‌كى قىلغاي فاش
يىغلامسىنۇرۇ كۆزىگه كېلمه‌س ياش

ۋه «ئىگره‌مه‌ك» ۋه «سىگره‌مه‌ك» كىم، ده‌رد بىله ياشۇرۇن ئاهسته يىغلاماقدۇر ۋه ئارالارندا ته‌فاۋۇت ئاز تاپىلۇر. تۈركچه‌ده بۇ مه‌تله‌ئ بارىكىم:

به‌يت

ئىستەسەم ده‌ۋر ئه‌هلىدىن ئىشقىڭنى پىنهان ئه‌يله‌مه‌ك
كېچه‌له‌ر گاه ئىگره‌مه‌كدۇر ئاده‌تىم گاه سىگره‌مه‌ك

فارسىدا بۇ مه‌زمۇنكى بولماغاي، شائىر نى چاره قىلغاي؟ ۋه «سقتاماق» كىم، يىغلاماقته مۇباله‌غه‌دۇر. تۈرك بۇ نه‌ۋئ ئه‌دا قىلىپدۇركى:

به‌يت

ئول ئايكى كۈله ـ كۈله قراغلاتتى مېنى
يىغلاتتى مېنى دېمه‌يكى سقتاتتى مېنى

يه‌نه بىيىك ئۈن بىله‌كى، ئىشتىدالسىز ئاشۇب بىله يىغلاغايله‌ر، ئانى «ئۆكۈرمه‌ك» دېرله‌ر ۋه تۈركچه‌ده ئول مه‌ئنادا بۇ مه‌تله‌ئ بارىكىم:

به‌يت

ئىشىم تاغ ئۈزره هه‌ريان ئه‌شك سېيلابىنى سۈرمه‌كدۇر
فراق ئاشۇبىدىن هه‌رده‌م بۇلۇت يه‌ڭلىغ ئۆكۈرمه‌كدۇر

چۈن «ئۆكۈرمه‌ك» مۇقابه‌له‌سىده فارسى تىلدا له‌فز يوقتۇر، فارسگوي شائىر مۇنۇڭدىك غه‌رىب مه‌زمۇن ئه‌داسىدىن مه‌هرۇم‌دۇر. يانا يىغلاماقنىڭ ئۆكۈرمه‌كى مۇقابه‌له‌سىده «ئىنچكرمه‌ك»

ئه‌ۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچه ماقاله، قه‌دىمىي ئه‌سه‌ر ۋه قوليازمىلار ئامبىرى

داغـی بار ۋه ئول ئىنچكه ئـۇن بىله يىغـلاماقـدۇر ۋه ئول تـۈرك
له‌فزىده بۇ نه‌ۋئ ته‌ركىب بىله ئه‌دا تاپىپدۇرۇركىم:

به‌يت

چه‌رخ زۇلمىداكى، بوغزۇمنى قىرىپ يىغلارمىن،
ئىگىرۈر چه‌رخ ئۇرۇر ئىنچكىرىپ يىغـلارمىن.

ئه‌مما يىغلاماقته «هاي-هاي» له‌فزىـن ئه‌دادا ئۆزله‌رىن تۈركـ-
گويله‌رگه شىرىـك قىلىپـدۇرله‌ر ۋه بۇ له‌فـز هه‌م ئه‌سـله‌ن تۈركـى
ئۇسلۇبدۇر ۋه فه‌قىرنىڭ بۇ مه‌قته‌ئى مه‌شهۇردۇركىم:

به‌يت

نه‌ۋايى ئول گۈل ئۈچۈن هاي-هاي يىغلامه كۆپ،
كى هه‌ي دىگۈنچه نى گۈلبۇن نى غۇنـچه نى گۈل بار.

يانا تۈرك ئه‌لـفازىـدا «قىمسانـماق» ۋه «قىـزغانـماق» ئىككى
غه‌رىب له‌فزدۇركى، ئانىڭ ئه‌داسى بۇ به‌يتده باركى:

ئىزارىڭنى ئاچارغه قىمسانۇرمىـن
ۋه‌لى ئىل كۆرمه‌كىگه قىزغانۇرمىـن

فارسگوي شۇئه‌را مۇنـداق خوب مه‌زمۇن ئه‌داسـدىن مه‌هجۇر-
دۇرله‌ر. ئاشىق ئاياغىغه تىكه‌ن كىرمه‌ككه ئالار «خـار» له‌فـزى بىله
ته‌ئه‌رروز قىلىپدۇرله‌ر، ئه‌مما «چۆكۈر»كى، مۇئلىمراقدۇر، بۇ له‌فز-
له‌رى يوقتۇر ۋه بۇ تۈركچه‌ده مۇنداق ئه‌دا تاپىپدۇركىم:

به‌يت

چۆكۈرله‌ركىم، سىنىڭ يولۇڭدا تىۋره‌لمىش ئاياغىمغه،
چىكىپ ئول كويى گه‌ردىن سۈرمه تارتارمىن قاراغمغه.

نىڭ نىياز يۈزىدىن تىلمۈرمه‌كى ئه‌سرۇ مۇناسىب ئىشدۇر ۋه بۇ

لەفز ئالاردا يوقـتۇر ۋە مۇنۇڭدېك لەفـزلەرى ھەم يوقـتۇر. ۋە بۇ تۈركچەدە مۇنداق دېيىلىپدۇركى:

بەيت

تۆكەدۇر قانسمنى ھەردەم كۆزلەرىڭ باقىپ تۇرۇپ
كىم، نېچە يۈزۈمگە باققايسېن يىراقدىن تىلمـۇرۇپ.

يانا تۈرك لەفزىنىڭ مەھبۇب جانىبىدىن «ياسانـماغى» مۇقابىلە-سىدە سارت لەفزىدە «ئارەستە» ۋە «ئارايىش» لەفـزى بار، ئەمـما «بىزەنمەك» مۇقابىلەسىدە دېمەيدۇرلەر ۋە ئول ياسانماغنىڭ مۇبالە-غەسىدۇر ۋە ئانى مۇنداق دېپدۇرلەركىم:

بەيت

ئېرۇر بەس چۇ ھۆسنۇ مەلاھەت سەڭا
ياسانماق، بىزەنمەك نى ھاجەت سەڭا

ۋە خويلارنىڭ كـۆز ۋە قاشـلارى ئاراسـنكى «قاباغ» دېـرلەر. فارسدا بۇ ئۇزۇنىڭ ئاتى يوقتۇر. مەسنەۋىدە بىر جەمائەتى خـوب تەئرىفىدە مۇنداق دېيىلىپدۇركى:

بەيت

مېگىزلەرى گۈل-گۈل مۇژەلەرى خار
قاباغلارى كېڭ-كېڭ ئاغـزلارى تار

يانا ئىشق ئەتۋارىـداكـم، ئەشـك ۋە يىغـلاماق مۇقابىلەسـىدە «ئاھ» ۋە «ئىسسىغ دەم» ئۇمدەدۇر. تۈركلەر «دەم»نى «چاقىن»غە ۋە «ئاھ»نى «ئىلدىرىم»غە نسبەت بېرىپ دېپدۇرلەركىم:

بەيت

فراقىڭ ئىچرە ئولۇس ئۆرتەمەككە، ئى ماھـم،
چاقىندۇرۇر دەمىمۇ ئىلدىرىمدۇرۇر ئاھىم.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

سارت تىلىدا «چاقسىن» ۋە «ئىلدىرىم» دېگەن مۇتەئەييەن ۋە مۇئىنەبەر ئىككى نېمەگە ئات قويىمايدۇرلەر ۋە ئەرەب تىلى بىلەن ئۇلۇغراق خالغاكسم، تۈركلەر «مېڭ» ئات قويۇپتۇرلەر. ئالار ئات قويمايدۇرلەر. تۈرك بۇ تەئرىپنى بۇ نەۋئ ئەدا قىلىپدۇركسم:

بەيت

ئانىڭكسم ئال ئېڭىندە مېڭ ياراتتى،
بويى بىرلە ساچىنى تېڭ ياراتتى.

ئەگەر بىرىن-بىرىن ئەلفاز ۋەزىنىدەكسم، ئالار تەقسىر قىلىپ-دۇرلەر، تەئەررۇز قىلىلسا سۆز ئۇزار، تىيۇچۇنكى كۆپ ۋاقىئدۇر. يانا شىئىردا بارچە تەبئ ئەھلى قاشىدا رەۋشەن ۋە مەجمۇئ فۇسەھا ئالىدا مۇبەرھەندۇركى، «تەجنىس» ۋە «ئىيھام» بىغايەت كۇللىدۇر ۋە بۇ فەرخۇندە ئىبارەت ۋە خۇجەستە ئەلفاز ۋە ئىشارەتدە فارسىدىن كۆپرەك تەجنىس ئامىز لەفز ۋە ئىيھام ئەنگىز نۇكتە باركى، نەزمغە مۇجىبى زىيب ۋە زىينەت ۋە بائىسى تەكەللۇف ۋە سەنئەتدۇر. مەسەلەن، «ئات» لەفزىكى، بىر مەئناسى «ئەلەم» دۇر؛ يانا بىر مەئناسى «مەركەب» دۇر؛ ۋە يانا بىر مەئناسى «ئەمر» دۇركى، تاشنى يا ئوقنى «ئات» دېپ بۇيۇرغايلار. بۇ تەجنىسدە مۇنداق دېيىلىپدۇركسم:

نەزم

چۈن پەرىيۇ ھۆردۇر ئاتىڭ، بېگىم
سۈرئەت ئىچرە دېۋ ئېرۇر ئاتىڭ، بېگىم
ھەر خەدەنگىكسم، ئولۇس ئاندىن قاچار
ناتەۋان جانىم ساري ئاتىڭ، بېگىم

ۋە بۇ ئىككى بەيتكى، تەجنىسى تەمدۇر ھەم تۇرك شۇئەراسى خاسسەسدۇركى، سارتدا يوقتۇر، ۋە مۇنى «تۇيۇغ» دېرلەر ۋە مۇنۇڭ تەئرىفىن «مىزانۇل ئەۋزان» ئاتلىغ ئاروزكى، بتىلىپدۇر، ئاندا قىلىلىپدۇر. يانا «ئىت» لەفزى ۋە ئاندا داغى بۇ نەۋئ ئۈچ مەئنا بار. ئانداقكى:

بەيت

ئى رەقىب، ئۆزنى ئاڭا تۇتساڭ ھەم ئىت
بىزگە رەھم ئەيلەپ ئانىڭ كويىدىن ئىت
گەرچە بار دەۋزەخچە ئىشقىڭ شوئلەسى
بىزنى ئۆز ئىلكىڭ بىلە ئول ساری ئىت

ۋە «تۇش» لەفزىدە ھەم بۇ نەۋئ ئۈچ مەئنا بار ۋە يانا «يان» لەفزىدە ۋە «ياق» لەفزىدە ھەم بۇ ھالدۇر. ۋە بۇ نەۋئ لەفزكى، ئاندا ئۈچ مەئنا بولغاي ھەددۇ ھەسردىن كۆپرەك تاپىلۇر. ۋە خىلى لەفز ھەم تاپىلۇركى، تۆرت مەئناسى بولغاي. ئانداقكى، «بار» لەفزىكى، بر مەئناسى «مەۋجۇدلۇغ» دۇر؛ ۋە بر مەئناسى «ئەمر» دۇر بارۇغە؛ ۋە بر مەئناسى «يۈك» دۇر؛ ۋە بر مەئناسى «سەمەر» دۇر. ۋە ئانداق لەفز ھەم تاپىلۇركىم، بېش مەئناسى بولغاي: «ساغىن» لەفزىدىكى، بر مەئناسى ياد قىلماققە ئەمردۇر؛ ۋە برى سۈتلۈك قوي ئاتىدۇر؛ ۋە ئىشق مەستى ۋە مەجنۇنى ۋە بسمارى مۇقابەلەسىدە «ساغىن» دېسە، ھەربىرىگە ئىتلاق قىلسا بولۇر.

يانا ئانداقكى، «تۈز» لەفزىكى، نېچچە مەئنا ئىرادە قىلسا بولۇر: برى «تۈز»كى، ئوق يا نەيزەدېك نېمەنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — ھەمۋار دەشتنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — راست كىشنى دېرلەر؛ يانا «تۈز» — سازنى تۈزمەككە ئەمر قىلماغنى؛ يانا «تۈز»

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com
www.eqlat.org
ئەۋلاد گۈزۈپپىسى

ئىككى كىشى ئاراسىدا مۇڭافىقەت سالماغنى؛ يانا «تۇز» — بىر مەجلىس ئەسلىنى ھەم دېسە بولۇر.

ۋە «كۆك» لەفزىنى ھەم نېچچە مەئنا بىلە ئىستېئمال قىلۇرلەر: بىرى «كۆك» — ئاسماننى دېرلەر؛ يانا «كۆك» — ئاھەڭدۇر؛ يانا «كۆك» — تىكەردە كۆكلەمەكدۇر؛ يانا «كۆك» — قاداغنى ھەم دېرلەر؛ يانا «كۆك» — سەبزە ۋە ئۆلەڭنى داغى دېرلەر. بۇ نەۋئ ئەلفاز ھەمكى، ئۇچ مەئنا ۋە تۆرت مەئنا ۋە ئارتۇغراقكىم، ئىرادە قىلسا بولغاي كۆپ بارکى، فارسى ئەلفازدا ئانداق يوقتۇر.

ۋە مەئرۇف ۋە مەجھۇل قافىيەدە «ۋاۋى»، «يايى» ھەمكى، فارسى ئەشئاردا ۋاقئ بولۇر، ئىككى ھەرەكەتدىن ئارتۇق بولماس. «ۋاۋى» ئانداقكى، «خود» ۋە «دۇد» ۋە «زور» ۋە «تۇر»؛ «يايى» ئانداقكى، «بىر» ۋە «شىر». ۋە تۇركى ئەلفازدا بۇ مەئرۇف مەجھۇل ھەرەكەت تۆرت نەۋئ تاپىلۇر، ھەم «ۋاۋى» ۋە ھەم «يايى»سى. «ۋاۋى»سى ئانداقكى:

«ئوت»كى، شەيئى مۇھرنقدۇر؛

ۋە «ئۆت» — مۇرۇر مەئناسى بىلە؛

ۋە «ئۇت» — مۇقمرغە بورد جىھەتىدىن ئەمر؛

ۋە «ئۇت» كى، باردىن ئىرىق ھەرەكەتدۇر، كەللەنى ئوتقە تۇتۇپ تۇكىن ئارتۇر مەئنادادۇر. يەنە بىر مىسال:

«تور»كى، دامدۇر؛

يانا «تۇر»كى، ئاندىن دەقىقراقدۇركى، قۇش ئولتۇرىدىغان

ۋە «تۆر»كى، ئاندىن دەقىقراقدۇر، ئۆينىڭ تۆرىدۇر؛

ۋە «تۇر»كى، بارچەدىن ئىرىقدۇر، تورلۇغنى يا ئىشكنى تۇر-

مەك ئەمرىدۇر①. ۋە «ياپى» مىسال ئۇچ ھەرەكەتتىن ئارتۇق تاپىلماس.

«بېز»كى، سارت «قودۇد» دېر؛

ۋە «بىز»كى، «ما» ۋە «نەھنۇ» مەئنىسى بىلەدۇر؛

ۋە «بىز»كى، دەرەفش دېرلەر.

يانا بىر مىسال:

«تېر»كى، «تېرمەك» مەئنىسى بىلەدۇر؛

ۋە «تېر»كى، ئاندىن دەقىقدۇر، ئولدۇركى، سارتلار ئانى «ئەرەق» ۋە «خوي» دېرلەر؛

ۋە «تىر»كى، باردىن ئىرىقدۇر، «ئوق» مەئنىسى بىلەدۇر. ۋە بۇ نەۋئ ئەلفاز كۆپ ئۇچ ھەرەكەت بىلە ۋەزئ قىلىپدۇرلەركى، ھالا شايىئدۇر.

ۋە نېچچە ھۇرۇفقە ئىبارەت ۋۇسئەتى ئۇچۇن بەلكى قافىيە سۇھۇلەتى ئۇچۇن بىر-بىرىگە شىركەت بېرىپدۇرلەر. ئول جۇملەدىن بىرى «ئەلف» بىلە «ھا» ئاراسىدا مۇناسىبەت ۋە مۇشارەكەت بېرىپدۇرلەكى، بىر لەفزنى ھەم ئاخىرى «ئەلف» لەفىز بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، ئانداقكى، «ئەرا» لەفزىن «سەرا» ۋە «دەرا» بىلە قافىيە بولۇر، «سەرە» ۋە «دەرە» بىلە ھەم قافىيە قىلسە بولۇر.

يانا بىر مىسال: ئانداقكى، «يادا» لەفزىن «سەدا» بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، «بادە» بىلە ھەم قىلسا بولۇر. ۋە «ۋاۋ» بىلە«زەمزەمە» ئاراسىدا ھەم ئول نەۋئ شىركەتتدۇر. ئانداقكى، «ئېرۇر» لەفزىن «ھۆر»، «دۇر» لەفزى بىلە قافىيە قىلسا بولۇر، «غۇرۇر»، ۋە

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنده "اوى دور" يېزىلمىپ قالغان.

ئۇيغۇر كىتاب سودا دۇكىنى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

جايىزدۇر.

«زەرۇر» لەفزى بىلە ھەم «زۆرۈر» ئاراسىدا داغى بۇ نەۋئىدۇر. ئاندىاقكى، ۋە «يا» بىلە «كەسرە» ئەلفازىن «سادىر» ۋە «قادىر» ئەلفازى بىلە «ئاغىر» بىلە «باغىر» ئەلفازىن «تەئخىر» ۋە «تەغيىر» ئەلفازى بىلە قافيە قىلسا بولۇر: «بولۇر؛ «تەئخىر» ۋە «تەغيىر» ئەلفازى بىلە ھەم بولۇركى، فارسى ئەلفازدا بۇ سۇھۇلەتلەر يوقتۇر.

ۋە بۇ ئەلفاز ۋازئىلارى كۆپ نىمەدە جۇزئىياتقە تەئەررۇز قىلىپ، غەرىب مەزمۇن ۋە مەفھۇملار ئۈچۈن ئەلفاز ۋەزئ قىلىپدۇر- لەر. ئاندىاقكى، بەئزى مەسادىردا ئۆتتى. يانا غىزا ۋە ھەر تەئامكى، يىسە بولۇر، «يىگۈلۈك» دىرلەر ۋە سارت ئىلىنىك كۆپى، بەلكى بارچەسى يىمەكنى ھەم ۋە ئىچمەكنى ھەم «خوردەنى» لەفزى بىلە ئەدا قىلۇرلەر.

ۋە ئۇلۇق قارداش ۋە كىچىك قارداشنى ئىككەلەسن «بەرادەر» دىرلەر. ۋە تۈركلەر ئۇلۇغنى «ئاغا» ۋە كىچىكنى «ئىنى» دىرلەر؛ ۋە ئالار ئۇلۇغ، كىچىك قىز قارداشنى ھەم «خاھەر» دىرلەر. ۋە بۇلار ئۇلۇغنى «ئىگەچى» ۋە كىچىكنى «سىڭىل» دىرلەر. ۋە بۇلار ئاتا- نىڭ ئاغا، ئىنىسىنى «ئاپاغا» دىرلەر ۋە ئانانىڭ ئاغا، ئىنىسىنى «تاغايى». ۋە ئالار ھىچ قايسىغا ئات تەئيىن قىلمايدۇرلەر ۋە ئەرەب تىلى بىلە «ئامم» ۋە «خال» دىرلەر. ۋە «كوكەلتاش»نى تۈركچە تىل بىلە دىرلەر. ۋە «ئەتەكە» ۋە «ئىنىگە»نى ھەم بۇ تىل بىلە ئەيتۇرلەر.

بىر مۇتەئەييىن نىمەكىم، «ئاق ئۆي» دۇر، ئاڭا «خەرگاھ» ئەيتۇرلەر. ئەمما ئانىڭ ئەجزاسىنىڭ كۆپىنى تۈرك تىلى بىلە ئات قويۇپتۇرلەر. ئاندىاقكى، «تۈڭلۈك» ۋە «ئۈزۈك» ۋە «تورلۇغ» ۋە «باسرۇغ» ۋە «چىغ» ۋە «قەنات» ۋە «كۆزنەك» ۋە «ئۇغ» ۋە

«باغىش» ۋە «بۇساغا» ۋە «ئىركەنە» ۋە ئالاھەزەل قىياس.

ۋە «ئاۋ» ۋە «قۇش» كى، سەلاتىن ئاداب ۋە رۇسۇمدا ھەر قايسى باشقا مۇتەئەييىن ئىشتۇر؛ ئىككەلەسىن «شىكار» دېرلەر؛ ۋە ئاۋدا ئۇمدەكى كىيىكدۇر؛ تۈرك ئانىڭ ئېركەكىن① «ھۇنە»ۋە تىشسىن «قۇلچاقچى» دېر. يانا سۇيقۇنىنىڭ ھەم ئېركەكىن② «بۇغۇ» ۋە تىشسىن «مارال» دېر. سارت «ئاھۇ» ۋە «گەۋەزەن» دىن ئۆزگە نېمە دېمەس. ۋە بىر شور ۋە شىنلىغ ئاۋكى، تونگۇز ئاۋدۇر؛ ئانىڭ ھەم ئېركەكىنى «قابان»، تىشسىنى «مىكىجىن» ۋە ئۇششاغىن «چۆرپە» دېرلەر. ۋە سارت بارچەسىن «خوك» ۋە «گوراز» لەفزى بىلە ئەيتۇر.

ۋە كىلدۈك قۇشقەكى، ئاندا مۇقەررەر ۋە مەشھۇر ئىلباسۇن ئۆردەكدۇر. ۋە سارت ئېل ئىلباسۇنىنى خۇد بىلمەس. تاغى تۈرك ئۆردەكنىڭ ئېركەكىن③ «سۇنە» ۋە تىشسىن «بۇرچىن» دېر. ۋە سارت مۇڭا ھەم ئات قويمايدۇر. ۋە نەر ۋە مادە ئىككەلەسىن «مۇرغابى» دېر. ۋە ئۆردەكنىڭ ئەنۋائى بىلۈر قۇشچىلار قاشدا، مەسەلەن، «جۆركە» ۋە «ئېركە سوقتۇر» ۋە «ئالمە باش» ۋە «چاقىر قانات» ۋە «تېمۇر قانات» ۋە «ئەلدەلدەغە» ۋە «ئالەپەكە» ۋە «باغچال» ۋە بۇ يۇسۇنلۇق دېرلەركى، يېتمىش نەۋئ بولۇركىم، سارت بارسىن «مۇرغابى» ئوق دېر، ۋە ئەگەر بىر-بىرىدىن مۇتەمەييىز قىلسا تۈركچە ئات بىلە ئوق ئەيتۇر.

يانا ئات ئەنۋائىداكى، «توبۇچاق» ۋە «ئارغۇماق» ۋە «يەكە»

---

①②③ بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتندە "ايركانىين" يېزىلىپ قالغان.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۆه «يابۇ» ۆه «تاتۇ» يوسۇنلۇق بارىنى تۈركچه ئوق ئەيتۇرلەر.
ۆه ئاتنىڭ ياشىن داغى كۆپرەكسن تۈركچه ئەيتۇرلەر. بىر
«قۇلۇن»نى «كۇررە» دېرلەر، ئۆزگه «تاي» ۆه «غۇنان» ۆه «دۆنەن»
ۆه «تولان» ۆه «چىرغا» ۆه «لانغه» دېگۈنچه فەسىل اقلارى تۈركچه
دېرلەر ۆه كۆپرەكى مۇنى هەم بىلمەسلەر. ۆه ئاتنىڭ ئىيەرىن
ۆه مەئىھۇدى ئەلىبسەدىن، مسلى «دەستار» ۆه «قالپاق» ۆه
«نەۆرۇزى» ۆه «تۆپى» ۆه «شىرداغ» ۆه «دەكله» ۆه «يەلەك» ۆه
«ياغلىغ» ۆه «تېرلىك» ۆه «قۇر» يۇسۇنلۇق نېمەلەرنى بارسىن
تۈرك تىلى بىلە ئەيتۇرلەر.

پېگۈلۈكلەردىن ئەگەرچه قوي مۇچەلەردىن بەئزىغه ئات
قويۇپتۇرلەر، ئەمما «ئارقه» نى ۆه «ئاشۇغلۇغ ئىلىك»نى ۆه «يان
سۆكەك»نى ۆه «قابۇرغه»نى ۆه «ئىگىك»نى ۆه «بوغۇزلاغۇ»نى
تۈركچه ئەيتۇرلەر. ۆه يانا بەئزى يىمەكلەردىن «قايماغ» ۆه
«قاتلامه» ۆه «بۇلاماغ» ۆه «قۇرۇت» ۆه «ئولابه» ۆه «مانتۇ» ۆه
«قۇيماغ» ۆه «ئۆركەمەچ»نى هەم تۈركچه ئەيتۇرلەر؛ ۆه «قىمىز»نى
ۆه «سۇرمه»نى ۆه «باخسۇم»نى ۆه «بوزه»نى داغى تۈركچه

ئەيتۇرلەر؛ يانا «تۇتماچ» ۋە «ئۇماچ» ۋە «كۆمەچ» ۋە «تالغان»نى هەم تۈركچە ئەيتۇرلەر. ۋە بۇ نەۋئ جۇزئىياتقە مەشغۇللۇق قىلسا بغايەت كۆپ تاپلۇر.

ئەمما كۇللىرەك كەلىماتنى ئەدا قىلالى: ئەرەب تىلىنىڭ سەرفى ئىستىلاهىنىڭ ئەبۋابدا بىر بابدۇركى، ئاڭا «مۇفائەلە بابى» ئات قويۇپتۇرلەركى، لەفز بىر مەزكۇر بولۇر، ئەمما ئىككى فېئىلغە مۇشتەملدۇركى، بىر نەۋئ ۋاقئ بولغاي. ئاندىقكى «مۇئارەزە» ۋە «مۇقابەلە» ۋە «مۇشائەرە» ۋە «مۇكالەمە» ۋە كۇللى بابدۇر. مۇندا ئەزىم فەۋايىد هاسىل. ۋە فارسىگويلار مۇنچە فەساهەت ۋە بەلاغەت دەئۋاسى بىلە بۇ فايىدەدىن مەهرۇم. ئەمما تۈرك بۇلەغاسى بۇ فايىدەغە تەئەررۇز قىلىپدۇرلەر ۋە مەسەرغە بىر «شىن» هەرفى ئىلهاق قىلىنماق بىلە ئۇل مەقسۇدنى تاپىپدۇرلەر. ئاندىقكى، «چاپشىماق» ۋە «تاپشىماق»ۋە «قۇچۇشماق» ۋە «ئۆپۈشمەك»، ۋە بۇ شايئ لەفزدۇر. بۇ لەفز ۋازئى ئەزىزلارغە جايى تەسلىم ۋە تەهسىندۇركى، بغايەت خوب قىلىپدۇرلەر، ۋە بۇ فەساهەت بىلە سارت فۇسۇھاسىدىن تەمام سەجىلىپدۇرلەر.

يانا ئەرەبى سەرف ئىستىلاهدا ئىككى مەفئوللۇق فېئىللار باركى، ئانىڭ ئەداسى داغى مۆئتەبەر ۋە كۇللىدۇر. ئاندىن داغى سارتلار ئارى قالىپدۇرلەر. ۋە ئەتراك ئاڭا هەم خوبراق ۋەجە بىلەن مۇتابەئەت قىلىپدۇرلەر. ئەرەبى ئانداقكى، «ئەئتەيتۇ زەيدەن دىرهەمەن». بۇ تەركىبدە ئۇچ لەفز مەزكۇر بولۇر. ئالار لەفزغە بىر هەرف ئارتۇرغان بىلە مۇڭا ئوخشاش بىر زەمىرنى ئارتۇرۇپتۇرلەر، بغايەت مۇختەسەر ۋە مۇفىد تۇشۇپتۇر. ئاندىقكى، «يۇگۇرت» ۋە «قىلدۇرت» ۋە «ياشۇرت» ۋە «چىقارت».

ئەزىز گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

یانا بىر ئەدالارى بارکى، بەئزى ئەلفازنىڭ سوڭىدا «چ، ى»كى، «چى» لەفزىدۇر ئارتىتۇرلەر، يا مەنسەبنىڭ يا ھۇنەرنىڭ يا پىشەنىڭ ئىزھارى ئۈچۈن. فارسىدا يوقتۇر، بەلكى ئالار ھەم تۈركچە ئەيتۇرلەر. مەنسەبدە ئانداقكى، «قۇرچى» ۋە «سۇچى» ۋە «نەيزەچى» «خىزانەچى» ۋە «كېرەك ـ ياراقچى» ۋە «چەۋگانچى» ۋە «ئاختاچى» ۋە «شۇكۇرچى» ۋە «يۇرتچى» ۋە «شەيلانچى» ۋە «قۇشچى» ۋە يۇسۇنلۇق كۆپتۇر. ھۇنەر ۋە پىشەدە ئانداقكى، «جىبەچى» ۋە «بارسچى» ۋە «قورۇقچى» ۋە «تامغاچى» ۋە «قويچى». قۇش «يورغەچى» ۋە «ھەلۋاچى» ۋە «كېمەچى» ۋە «قازچى» ۋە ھۇنەردە داغى بۇ ئىستىلاھ باردۇر. ئانداقكى، «قاۋۇشقانچى»كى، «قۇچى» ۋە «تۇرناچى» ۋە «كىيىكچى» ۋە «تاۋۇشقانچى»كى، سارت لەفزىدە يوقتۇر، ۋە ئالار مەزكۇر بولغانلارنىڭ كۆپىن تۈركچە ئەيتۇرلەر.

يانا بىر نەۋئ ئىبارەت ۋە ئەدالارى بارکىم، بىراۋدىن بىر ئىشنى گۇمان ئېلتمەك بىلە ئول ئىشنى ئول كىشىگە نىسبەتگونە بېرۇرلەر. يوقكى، تەھقىق يۈزىدىن، بەلكى مەزەننە ۋە گۇمان ھەيسىيەتىدىن. ئەمما مۇندا دىققەت كۆپتۇر. ئانداقكى، «بارغۇدېك» ۋە «يارغۇدېك» ۋە «كېلگۇدېك» ۋە «بىلگۇدېك» ۋە «ئايتقۇدېك» ۋە «قايتقۇدېك» ۋە «ئورغۇدېك» ۋە «سورغۇدېك». ۋە بۇ فارسىدا بولماس.

ۋە بەئزى ئەلفازنىڭ ئاخىرىدا بىر «چىم» ھەرفى ۋەسل قىلۇرلەر ۋە ئانىڭ بىلە ئول فېئلدا سۇرئەت يۇسۇنلۇق ئىرادە قىلۇرلەر. ئانداقكى، «يەتكەچ» ۋە «ئېتكەچ» ۋە «بارغاچ» ۋە «يارغاچ» ۋە «تاپقاچ» ۋە «ساتقاچ».

يانا بىر «رى» ھەرفىكى، بەئزى لەفزىنىڭ ئاخىرىغە ئىلھاق

قىلۇرلەر، ئاندىن مۇبالەغە ۋە سەتىيى ئىرادە قىلۇرلەر. ئانداقكى، «بىلەكۆر» ۋە «قىلاكۆر» ۋە «كېتەكۆر» ۋە «يېتەكۆر».

ۋە يانا بىر رەڭ يا بىر سىفەتلىك ھەمول ھالىغە مۇبالەغە ئۈچۈن ئانىك ئەۋۋەلدە ئول ھەرىپنى بىر «پ» يا «مم» ئىزافە قىلىپ، ئول شەيئىنى زايىد قىلۇرلەر. «پ» مىسالى: «ئاپ-ئاق»، «قىپ-قىزىل»، «ساپ-ساريغ»، «يۇپ-يۇمۇلاق»، «يەپ-يەسى»، «ئاپ-ئاچۇغ»، «چوپ-چوقۇر»، بۇ نەۋئ خېلى ھەم تاپىلۇر؛ «مم» مىسالى: «كۆم-كۆك»، «يام-ياشىل»، «بوم-بوز».

يانا بىر «ۋاۋ» ۋە «لام» بەتزى لەفزغە ئىلھاق قىلىپ بىر مەخسۇس سىفەتقە تەئىين قىلۇركى، سەلاتتىنىك خاھ رەزم ئەسبابى ئۈچۈن ۋە خاھ بەزم جىھاتى ئۈچۈن مۇئەتتەبەردۇر. ئانداقكى، «ھىراۋۇل» ۋە «قاراۋۇل» ۋە «چەكداۋۇل» ۋە «ياكاۋۇل» ۋە «سوزاۋۇل» ۋە «پاتاۋۇل» ۋە «كېتىپاۋۇل» ۋە «ياساۋۇل» ۋە «بەكاۋۇل» ۋە «شىغاۋۇل» ۋە «داقاۋۇل»كىم، ئالار مۇندىن ئاربدۇرلەر①.

يانا بەتزى لەفزغە بىر «لام» ئىلھاق قىلۇرلەركىم، ئول شەيئىنىك ئول سىفەتدە رۇسۇخىغە دەلالەت قىلۇر. ئانداقكى، «قاھال» ۋە «ياسال» ۋە «قابال» ۋە «تۇنقال» ۋە «بۇقال» ۋە «توسقال» ۋە «سۇيۇرغال»②. بۇ ئەلفاز ۋە ئىبارەتدە بۇ نەۋئ دەقايىق كۆپدۇركىم، بۇ كۇنگە دېگىنچە ھىچ كىشى ھەقىقەتىغە مۇلاھەزە قىلماغان جىھەتدىن بۇ ياشۇرۇن قالىپدۇر.

---

①② بۇ سۆزلەر بىز ئاساسلانغان مەتندە "ئولۇبدۇر" (علوى دور)، "سيۇارغال" (سيوارغال) يېزىلىپ قالغان.

ئەۋلات يولۇنىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۋە ھۇنەرسىز تۇركنىڭ سىتەمزەرىپ يىگىتلەرى ئاسانلىققە بولا
فارسى ئەلفاز بىلە نەزم ئەيتۇرغە مەشغۇل بولۇپتۇرلەر. ۋە فىلـ
ھەقىقەت ئەگەر كىشى ياخشى مۇلاھەزە ۋە تەئەممۇل قىلسە، چۇن
بۇ لەفزدە مۇنچە ۋۇسئەت ۋە مەيدانىدا مۇنچە فۇسھەت تاپىلۇر.
كىرەكمەس، مۇندا ھەر نەۋئ سۇخەنگۇزارلىغ ۋە فەسىھگۇفتارلىغ
ۋە نەزمسازلىغ ۋە فەسانەپەردازلىغ ئاسانراق بولغاي. ۋە ۋاقئ
ئاسانراقدۇر. ئاندىن سۇئراكسم، تۇرك تىلىنىڭ جامئىيەتى مۇنچە
دەلايىل بىلە سابىت بولدى. كىرەك ئىپردىكسم، بۇ خەلق ئاراسىدىن
پەيدا بولغان تەبئ ئەھلى سەلاھىيەت ۋە تەبئلارىن ئۆز تىللارى
تۇرغاچ، ئۆزگە تىل بىلە زاھىر قىلماسە ئىپردى ۋە ئىشكە بۇيۇر-
ماسەلەر ئىپردى. ۋە ئەگەر ئىككەلەسى تىل بىلە ئەيتۇر قابىلىيەت-
لەرى بولسە، ئۆز تىللارى بىلە كۆپرەك ئەيتسەلەر ئىپردى ۋە يانا بىر
تىل بىلە ئازراق ئەيتسالەر ئىپردى ۋە ئەگەر مۇبالەغە قىلسەلەر
ئىككەلەسى تىل بىلە تېك ئەيتسەلەر ئىپردى.

بۇ ئىھتىمالغە خۇد يول بېرسە بولماسكىم، تۇرك ئولۇسىنىڭ
خۇش تەبئلارى مەجمۇئى سارت تىلى بىلە نەزم ئەيتقايلەر ۋە
بىلكۇلل تۇرك تىلى بىلە ئەيتماغايلەر، بەلكى كۆپى ئەيتائالماغايلەر
ۋە ئەيتسالەر ھەم سارت تۇرك تىلى بىلە نەزم ئەيتقاندېك فەسىھ
تۇركلەر قاشىدا ئوقۇي ۋە ئۆتكەرەئالماغايلەر ۋە ئوقۇسالەر ھەر
لەفزلەرنغە يۇز ئەيب تاپىلغاي ۋە ھەر تەركىبلەرنغە يۇز ئىشتىراز
ۋارىد بولغاي.

پەس بۇ ھەيسىيەتلەردىن ئانداق مەئلۇم بولۇركىم، بۇ تىلدا
غەرىب ئەلفاز ۋە ئەدا كۆپدۇر. مۇنى خوش ئايەندە
تەرتىب ۋە روبايەندە تەركىب بىلە باغلاماغىنىڭ دۇشۋارلىغى بار.

مۇبتەدى تەبئى ئول نەزمنى دۇشۋارلىغ بىلە باغلاماقدىن كوفت تاپىپ مۇتەنەففىر بولۇر ۋە ئاسانراق ساری مەيل قىلۇر. چۇن نېچچە قاتلا بۇ نەۋئ ۋاقئ بولدى، تەبئى خۇي قىلدى. چۇن تەبئەت مۇئتاد بولدى، ئۆز مۇئتادىن قويۇپ غەير مۇئتادغەكسم، مۇشكىلرەك هەم بولغاي، مەيل قىلماغى مۇتەئەززىردۇر. يانا ئولكسم، فەهم جنسى ئاجىزلارنى هەم مايىل، بەلكى مۇشتەغىل ئۇشبۇ نەۋئغە كۆرەر ۋە زەمان ۋە رەسم ئەهلى تەرىقدىن چىقماغنى مۇناسب كۆرمەس ۋە بۇ نەۋئ بىلە قالۇر. ۋە مۇبتەدىغە يانا ئادەتى دۇركسم، تەبئىدىن ئول نېمە باش ئۇرسا، چۇن ئۆز زادەئى تەبئى تەبئەت مۇئتاد بولدى، ئۆز مۇئتادىن قويۇپ غەير مۇئتادغەكسم، مۇشكىلرەك هەم بولغاي، مەيل قىلماغى مۇتەئەززىردۇر. يانا ئولكسم، فەهم جنسى ئاجىزلارنى هەم مايىل، بەلكى مۇشتەغىل ئۇشبۇ نەۋئغە كۆرەر ۋە زەمان ۋە رەسم ئەهلى تەرىقدىن چىقماغنى مۇناسب كۆرمەس ۋە بۇ نەۋئ بىلە قالۇر. ۋە مۇبتەدىغە يانا ئادەتى دۇركسم، تەبئىدىن ئول نېمە باش ئۇرسا، چۇن ئۆز زادەئى تەبئى تەبئەت مۇئتاد بولدى، ئۆز مۇئتادىن قويۇپ غەير مۇئتادغەكسم، مۇشكىلرەك هەم بولغاي، مەيل قىلماغى مۇتەئەززىردۇر. يانا ئولكسم، فەهم جنسى ئاجىزلارنى هەم مايىل، بەلكى مۇشتەغىل ئۇشبۇ نەۋئغە كۆرەر ۋە زەمان ۋە رەسم ئەهلى تەرىقدىن چىقماغنى مۇناسب كۆرمەس ۋە بۇ نەۋئ بىلە قالۇر. ۋە مۇبتەدىغە يانا ئادەتى دۇركسم، تەبئىدىن ئول نېمە باش ئۇرسا، چۇن ئۆز زادەئى تەبئى تەبئەت مۇئتاد بولدى، ئۆز مۇئتادىن قويۇپ غەير مۇئتادغەكسم، مۇشكىلرەك هەم بولغاي، مەيل قىلماغى مۇتەئەززىردۇر. يانا ئولكسم، فەهم جنسى ئاجىزلارنى هەم مايىل، بەلكى مۇشتەغىل ئۇشبۇ نەۋئغە كۆرەر ۋە زەمان ۋە رەسم ئەهلى تەرىقدىن چىقماغنى مۇناسب كۆرمەس ۋە بۇ نەۋئ بىلە قالۇر. ۋە مۇبتەدىغە يانا ئادەتى تەبئى ئول جانىبدىن ئىئراز قىلىپ بۇ فەنغە مەشغۇل ئېل ساری مەيل كۆرگۈزۈر. ئېمدىكى، مەيل كۆرگۈزدى، مۇناسەبەتلەر تاپىپ هەم بۇ خەيلدىن بولۇر. ئانداقكى، بۇ زەماندا بولۇپتۇر.

باری هەر تەقدىر بىلەكى، بار باۋۇجۇد تۈرك ئەلفازىنىڭ فارسغە مۇنچە مەزىيەتى ۋە نەفس ئەمرده مۇنچە دىققەتى ۋە ۋۇسئەتى نەزم تەرىقده شايئ ئېمەس ئېردى ۋە كېتمان نىهانخانەسىغە تۇشۇپ ئېردى، بەلكى مەتروك بولۇرغە ياۋۇشۇپ ئېردى.

بۇ خاكسارغە سەبا ئەۋايلىداكسم، ئاغىز هوققەسىدىن بىراز گەۋهەر زاهىر بولاباشلار. ئول گەۋهەرلەر هەنۇز نەزم سىلكىگە كىرمەيدۇر ئېردىكسم، زەمىر دەريا سىدىن نەزم سىلكىگە تارتىلغان گەۋهەرلەر تەبئ غەۋۋاسى سەئيى بىلە ئاغىز ساهىلىغە كېلەباشلاماق كۆرگۈزۈپ ئېردى. چۇن مەزكۇر بولغان قائىده بىلەكسم، ئەدا

ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com
www.ewlat.org

تاپتی، فارسی ساری بولدی. ئەمما چۈن شۇئۇر سىنىغە قەدەم قويۇلدى، چۈن ھەق سۇبھانەھۇۋەتەئالا تەبئىغە غەرابەت ساری مەيلنی زاتی ۋە دىققەت ۋە دۇشۋارپەسەندلىقە شۇرۇئنی جىبللی قىلىپ ئېردی.

تۈرك ئەلفازىغە داغی مۇلاھەزەنی لازىم كۆرۈلدی. ئالەمی نەزەرغە كېلدی ئۇن سېككىز مىڭ ئالەمدىن ئارتۇق. ئاندا زىيب ۋە زىنىەت سپەھری تەبئىغە مەئلۇم بولدی توققۇز فەلەكدىن ئارتۇق؛ ئاندا فەزل ۋە رىفئەت مەخزەنی ئۇچرادی دۇرلاری كەۋاكىب گەۋھەرلەردىن رەخشەندەراق. ۋە گۈلـ شەنی يولۇقتی گۈللەری سپەھر ئەختەردىن دۇرەخشەندەراق. ھەرىمی ئەترافی ئېل ئاياغی پېتمەكدىن مەسۇن ۋە ئەجناس غەرايىبی غەير ئىلكی تېگمەكدىن مەئمۇن.

ئەمما مەخزەنىڭ يىلانی خۇنخار ۋە گۈلشەنىڭ تىكەنی بىھەددۇشۇمار. خەيالغە كېلدىكىم، ھەمانەكی، بۇ يىلانلار نىيشی نەشتەردىن تەبئ ئەھلی خىرەدمەندلەری بۇ مەخزەندىن بەھرە تاپماي ئۆتۈپتۇرلەر؛ ۋە كۆڭۈلگە ئانداق ئېۋرۈلدىكىم، گويا بۇ تىكەنلەر سەرزەنشی زەرەردىن نەزم خەيلی گۈلدەستەبەندلەری بۇ گۈلشەندىن بەزم تۈزگۈچە گۈل ئىلىكلەيئالماي يول تۇتۇپتۇرلەر؛ چۈن بۇ تەرىقدە ھىممەت ئالی ئېردی ۋە تەبئ بىباك ۋە لائۇبالی، ئۆتەرگە قويمادی ۋە تەماشاسىدىن تويمادی.

ئول ئالەم فەزاسدا تەبئ سپاھی تۇركتازلىغلار تۈزدی. ئول سپىھر ھەۋاسدا خەيال قۇشی بۇلەندپەرۋازلىغلار كۆرگۈزدی. ۋە ئول گەنج جەۋاھىرىدىن زەمىر سىيرەفسی نىھايەتسىز قىيمەتلىغ لەئل ۋە دۇرری سەمىن ئالدی. ۋە ئول گۈلشەن رىياھىندىن

كۆڭۈل گۈلچىنى هەددۈغايەتسىز نەكھەتلىغ گۈل ۋە ياسىمەن قوينىغا سالدى.

چۈن بۇ مەۋاھىب بىلە غىنالار ۋە بۇ غەنايىم بىلە ئىستىغنالار مۇيەسسەر بولدى، مۇنۇڭ نەتايىجى گۈللەرى روزگار ئەھلىغە بەھەدىۋەسقدار ئاچىلاباشلادى ۋە باشلارنغە بىئىختىيار ساچىلاكىرىشتى. ئۇل جۈملەدىن بىرى «غەرايىبۇس سىغەر» دىۋانىدۇركىم، كىچىك ياشدا تەقرىرىمدىن① گۈزارىش ۋە تەھرىرىمدىن نىگارىش تاپىپدۇركىم، مەئانى غۇرەباسىدىن غەرىب ئەلفاز لىباسىغە كىيۈرۈپمەن ۋە خەلق كۆڭلىن ئول غەرىبىستان ئەھلى ئوتى بىلە كۆيدۈرۈپمەن.

يانا «نەۋادىرۇش شەباب» دىۋانىدۇركى، يىگىتلىك ئەۋايلىدا بەيانىم كىلكىدىن نەمايىش دىۋانىغە ۋە ئارايىش بوستانىغە كىرىپدۇركىم، ئول نەۋادىر تەماشاسىدىن يىگىتلىك مۇلكىدە غەۋغا سالىپمەن ۋە مۇلك يىگىتلەرى كۆڭلىدىن ئارام ۋە قارارنى ئالىپمەن.

يانا «بەدايىئۇل ۋەسەت» دىۋانىدۇركىم، ئۆمۇر ئەۋسەتىدە خەيالىم خامەسى ئانىڭ زىيىنغە نەقشبەندلىغ ۋە زىينەتىغە سەرپەيۋەندلىغ قىلىپدۇركىم، ئول بەدىئلەر ۋاستەسىدىن شەيدا كۆڭۈللەر ئىشكىن ئىشق تاشى بىلە قاقىپمەن ۋە ئول ئۆيگە فىتنە ۋە ئافەت ئوتىن ياقىپمەن.

يانا «فەۋايىدۇل كىبەر» دىۋانىدۇركىم، هەيات ئەۋاخىرىدا تەخەييۇلۇم خامەسى ئانى رەشكى نىگارخانەئى چىن ۋە غەيرەتى

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنده "تەقرىرىمدىن" ئەمەس، "تەقرىرىم" بىزىلىپ قالغان.

ئەۋلات گورۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

خۇلدى بەرىن قىلىپدۇركىم، ئاندا ئۇلۇغلارغە فايدىلەر زۇلالىن
يېتكۇرۇپمېن ۋە ھەۋەسلەرى شۇئلەسىغە نەسايە زۇلالدىن سۇ
ئۇرۇپمېن.

بۇ تۆرت دىۋان ئاۋازەسىن چۈن رۇبائى مەسكۇنغە يېتكۇرۇپ-
مېن①، خەمسە پەنجەسىغە پەنجە ئۇرۇپمېن. ئەۋۋەلكىم، «ھەيرەتۇل
ئەبرار» باغدا تەبئىم گۈللەر ئاچىپدۇر، شەيخ نىزامى روھى
«مەخزەنۇل ئەسرار»دىن باشمغە دۇرلار ساچىپدۇر.

يانا چۈن «فەرھاد ۋە شىرىن» شەبىستانىغە خەيالىم يۈز تۇتۇپ-
دۇر، مىرخۇسرەۋ دەمى «شىرىن ۋە خۇسرەۋ» ئوتتىدىن چىراغمنى
ياروتوپتۇر.

يانا چۈن «لەيلى ۋە مەجنۇن» ۋادىسىدا ئىشقىم پويە ئۇرۇپ
خاجۇ ھەمەتى «گەۋھەرنامە»سىدىن شارىمغە گەۋھەرلەر
يېتكۇرۇپتۇر.

يانا چۈن «سەبئەئى سەييارە» رەسەدىن زەمىرىم باغلاپتۇر،
ئەشرەف «ھەفت پەيكەر»نىڭ يېتتى ھۆرۋەشىن پىشكەشىمغە
ياراغلاپتۇر.

يانا چۈن «سەددى سكەندەرى» ئەساسىن خاتىرىم مۇھەندىسى
سالىپتۇر، ھەزرەتى مەخدۇم «خىرەدنامە» سىدىن كوسى ئىسلاھ ۋە
ئىمداد چالىپدۇر.

بۇ خەمسە شۇغلىدىن چۈن فەراغەت تاپىپمېن، تەخەييۇلۇم گىتتى
نەۋەردىن سەلاتىن تارىخى دەشتىغە چاپىپمېن. چۈن نامە سەۋادى
زۇلمەتىدىن «زۇبدەتۇت تەۋارىخ» ئەداسىن تۈزۈپمېن، سەلاتىن

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنده "يېتكۇرۇپمېن" يېزىلىپ قالغان.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

83

www.uyghurkitap.com

www.ewlat.org

ئەلادىن ئۇيغۇرباينى

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

www.ewlat.org

www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىر

مۇناسىبەتتىم ئازراق ئۇچۇن ئىنكار ۋە نەپسىنە ئىسرار كۆرگۈزۈر.
مېنكسم، فارسى ئەلفاز ئىستىفاسىن ۋە ئول ئىبارەت ئىستىقساسىن
كشى مېندىن كۆپرەك قىلمايدۇر ئېركىن ۋە سەلاھ ۋە فەسادىن
مېندىن ياخشراق بىلمەيدۇر ئېركىنكسم، ئۆمرۇم گۈلشەنىنك تازە
بەھارىنىك تەراۋەتى چاغى ۋە ھەيات رەۋزەسىنىك نەۋرەس سەبزە.
زارىنىك نەزاھەتى ۋەقتىكسم، ئۇن بېش ياشىتىن قىرىق ياشقەچە.
دۇركى، ئىنسان خەيلىنىك تەبئى بۇلبۇلى ھەر گۈل جەمالىغە
شىفتە ۋە روھى پەرۋانەسى ھەر شەمئى ھۆسنىغە فەرىفتە بولۇر.
ۋەقت بۇ ئەۋقاتدۇر. بۇ ئەۋقاتدا كۆپ غەرىب ۋاقئە ھادىسەدۇركى،
ئول ۋاقئە بىر ئۇ ھۆسن ۋە نازىن يا ئۆز ئىشق ۋە نىيازىن شەرە
ئېتەرگە بائىس بولۇر. ۋە بۇ ھال غەزەل تەرىقەدە مۇنەسىركىم،
يا ئەيتۇرغە مۇتەئەممل بولۇلغاي يا ئوقۇرىغە مۇشتەغىل. ئوقۇرغە
دەۋاۋىنىدىن بۇ فەقىر مۇتالەئەسىغە كۆپ مەشغۇل بولماغان دىۋان
ئاز ئېركىن. بەتەخسىس ئىشق ۋە دەرد ئەھلىنىك راھبەر ۋە
پىشرەۋى ئەمىر خۇسرەۋ دېھلەۋى دىۋانىكسم، ئاشقلىقدا دەرد ۋە
نىياز ۋە سوز ۋە گۇداز تەرىقىن ئول مۇنتەشىر قىلدى ۋە ئانىك
ئىشقى مەشئەلىدىن بۇ پەرتەۋ ئالەمى تىيرە خاكدانىغە يايىلدى.

يانا ھەقىقەت ئەھلىنىك سەرخەيل ۋە سەرەفرازى خاجە ھافىز
شىرازى نۇكات ۋە ئەسرارىنكى، ئەنفاسى روھۇل قۇدۇسدىن نىشان
ئەيتۇر ۋە روھۇللاھ ئەنفاسىدىن ئەسەر پېتكۈرۈر.

يانا بۇ فەقرىنىك پىرى ۋە ئۇستازى ۋە تەرىقەت ئەھلىنىك
ساھىبى ئىرشادى، جەمىئ ئەھلۇللاھنىك مۇقتەدا ۋە شەيخۇل ئىسلامى
ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرۇل مىللەت ۋەددىن مەۋلانە ئابدۇررەھمان
جامى (قەددەسە سىررەھۇ) نىك روھپەرۋەر لەتايىفى ۋە روھگۇستەر

زەرايىنىكىم، ئاندىن ھەر غەزەل «كەلتۇھىيل مۇنزەل» تۇ ھەر رىسالە «كەلئەھادىسىن نەبىيىل مۇرسەل» ئالى شان تۇ رەھنۇ كاندۇركىم، ئالاردىن ھەر لەفز قىيمەتدە دۇررى سەمىندىن ئابداررا ق تۇ ھىرقەتدە لەئلى ئاتەشىندىن بەرقكىدارراق. تۇ ئىككەلەسى مەزكۇر بولغان ئەزىز كەلامى مۇئجىز نىزامىدىن ئاندا چاشنى تۇ نەسەب تۇ ئۆز ئىشق تۇ كەمالاتى تۇ نىھايەت ھالاتى مۇئا ئىزافەكى، ھەزە شەيئۇن ئەجەب. بارچەسىغە كۆپ قاتلا ئۆتۈپمەن، بەلكى كۆپىن ياد تۇتۇپمەن. تۇ قەسايىد تۇ غەزەلىياتـ لارنىڭ غەرىب تۇ لەتافەتىن بىلىپمەن، بەلكى غەربىراق تۇ لەتفـ راقلارنغە تەتەببۇئ داغى قىلىپمەن.

قەسايىددىن ئەمىر خۇسرەۋنىڭ «دەريايى ئەبرار»نكىم، مەشھۇر مۇنداقدۇركى، دىر ئىمىش: «بولغايكى، يۇز مىڭ بەيتدىن ئارتۇغ دىۋانلارىم غەزەلىياتى تۇ قەسايىد تۇ مەسنەۋىلەردىم ئەبياتى ئەگەر ئالەم سەھىفەسىدىن يۇيۇلسە تۇ دەۋران سەفھەسىدىن مەھۇ بولسە تۇ بۇ قەسىدە قالسەكى، ئاندا مەئنا ئىستىفاسى ۋافدۇر تۇ بۇ فەن ئەھلىغە مېنىڭ فەزايىلىم دەللىغە كافىدۇر» مەتلەئى مەشھۇردۇركىم:

نەزم

كۇسى شەھ خالىيۇ بانگى غۇلغۇلەش دەردى سەرەست،
ھەركى قانىئ شۇد بەخۇشكۇ تەرشەھى بەھرۇ بەرەست.
بۇ شىئرغە ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەن جەۋاب ئەيتىپدۇرلەر تۇ
ئاتىن «لۇججەتۇل ئەسرار» بىتىپدۇرلەر. تۇ مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

كۇنگۇرى ئەيۋانى شەھ گەز كاخى كەيۋان بەرتەرەست،
رەخنەھادان كەش بەدىۋارى ھىسارى دىن دەرەست.

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوللانمىلار تاماملىرى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

كى، ئەگەر ئول دەريايى ئەبراردۇر، بۇ ئەبرى بەھاردۇركى،
مەرتەبەدە ئاندىن بۇلەندراق ۋە بەھرەدە ئاندىن فايدەمەندراق.
دۇركى، ئانىڭ ئۇستىگە سايە سالۇرغە ياپىلەئالۇر ۋە باشقە
دۇرەفشانلىغ داعى قىلائالۇر. فەقىر ئىككەلەسى بۇزرۇگۋارى رەفئ.
مقدارغە نىيازمەندلىغ ۋە گەدالىغ يۇزىدىن تەتەبۇئ قىلىپمېن ۋە
ئاتىن «تۇھفەتۇل ئەفگار» دېپمېن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركسم:

بەيت

ئاتەشىن لەئلى كى تاجى خۇسرەۋانرا زىۋەرەست،
ئەخگەرى بەھرى خەيالى خام پۇختەن دەرسەرەست.

ۋە كۆپ مەئنائەنگىز ئىبارات ۋە تەئمىيەئامىز ئىشارات ئىزافە
قىلىپمېنكى، بۇ مەن ئەھلىنىڭ ماھىرلارى مۇسەللەم تۇتۇپتۇرلەر.
ۋە ھەر كىشگە بۇ بابدا تەرەددۇد بولسە، ھەزرەتى مەخدۇمى
نۇرەننىڭ «بەھارستان» ئاتلىغ كىتابىنكسم، ئانى «بەھارستانى
ھەيات ۋە نگارستانى نەجات» دېسە بولۇر، بۇ مەتلەئنى بىتىپدۇر-
لەر ۋە ئىستىشھاد يۇزىدىن تەئرىفىن ئەيتىپدۇرلەركى، بۇ مەنشۇرى
دەۋلەت سېپھر تاقىغە ئاسلسە يېرى بار ۋە بۇ تۇغرايى سەئادەتنى
مۇشتەرى بوينىغە ئاۋنزە قىلسە مۇجىبى مۇباھات ۋە ئىفتىخاردۇر.
ئول كىتابنى ئالدىڭ ۋە بۇ مەھەلنى تاپىپ نەزەر سالدىڭ ۋە
قىلىپمېن.

يانا مر خۇسرەۋنىڭ «مرئاتۇس سەفا» ئاتلىغ قەسىدەسىغە-
مەتلەئى بۇدۇركسم:

به‌یت

دىلەم تەغلەستۇ پەرى ئىشق ئۇستازى زەبانـدانەش،
سەۋادۇل ۋەجھ سەبەقۇ مەسكەنەت كۇنجى دەبستانەش.
ۋە ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەننىڭ جەۋابـدا «جەلائۇر روھ» ئاتـلىغ قەسدەنى دېپدۇرلەر. ۋە مەتلەئى بۇدۇركسم:

به‌یت

مۇئەللىم كىيست، ئىشقۇ كۇنجى خامۇشى دەبستانەش،
سەبەق نادانيۇ دانا دىلەم تىغلى سەبەقخانەش.
ۋە فەقىر ھەم «نەسمۇل خۇلد» قەسدەسـن ئىككەلەسى بۇزرۇگ-ۋارغە تەتەببۇئ قىلىپمېن ۋە مەتلەئى بۇدۇركسم:

به‌یت

مۇئەللىم ئىشقۇ پـرى ئەقلـدان تىغـلى سەبەقـخانەش،
پەيى تەئەدەبى تىغل ئىننەك فەلەك شۇد چەرخـى گەردانەش.
بۇ قەسـدەگە داغـى كـۆپ مەئانى گەۋھەرى دەرج ۋە ئۆمـر نەقدى خەرج بولۇپدۇر.
يانا «روھۇل قۇدۇس» قەسدەسىن بۇلەند ئاۋازە قىلىپمېنـكى، قۇدسىلار روھىن ئاندىن تازە قىلىپمېن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركسم:

به‌یت

زىھى بەخامەئى قۇدرەت مۇسەۋۋەرى ئەشيا،
ھەزار نەقشى ئەجەب ھەر زەمان ئەزۇپەيـدا،
يانا «ئەينۇل ھەيات» قەسـدەسى زۇلالـن بېتـكۇرۇپـمېنـكى، غەفلەت ئەھلىنىڭ ئۆلۈك بەدەنلەرىغە جان كىيۇرۇپمېن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركسم:

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نەزم

ھاجىبانى شەب چۇ شادۇرۇانى سەۋدا ئەفكەنەند،
جىلۋە دەر خەيلى بۇتانى ماھسىما ئەفكەنەند.

يانا «منھاجۇن نەجات» قەسىدەسىدە ھىدايەت تەرىقىن تۈزۈپمىن ۋە زەلالەت ئەھلىغە نەجات شەھراھىن كۆرگۈزۈپمىن. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

زىھى ئەز شەمئى رۇيەت چەشمى مەردۇم گەشتە نۇرانى
جەھانرا مەردۇمى چەشم ئامەدى ئەز ئەينى ئىنسانى

يانا «قۇۋۋەتۇل قۇلۇب» قەسىدەسىنكى، كىلكىم سەبت ئېتىپدۇر، ھەقىقەت يولدا زەئىغلىغ كۆڭۈللەرگە ئول قۇتىدىن قۇۋۋەت يېتىپدۇر. ۋە مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

جەھانكى مەرھەلەئى تەڭ شاھراھى فەناست،
دەرۇ مەساز ئىقامەت كى راھى شاھۇگەداست.

بۇ ئالتى قەسىدە ھەمد ۋە نەئت ۋە سەنا ۋە مەۋئىزەتدۇر ۋە ئەھلى تەسەۋۋۇف ۋە ھەقىقەت تىلى بىلە مەئرىفەت.

يانا زاھىر شۇئەراسى تەرىقىدە ھەم تۆرت قەسىدەكى، «فۇسۇلى ئەربەئە» غە مەۋسۇمدۇر ۋە ئاندىن تۆرت فەسل: ھەرارەت ۋە بۇرۇدەت ۋە رۇتۇبەت ۋە يۇبۇسەت كەيفىيەتى مەئلۇم، خامەم رەقەم قىلىپدۇركى، تۆرت فەسل خاسىيەتى ئەسەرىدىك رۇبئى مەسكۇنغە يايلىپدۇر.

يانا سۇخەنپەرداز ئۇستازى ئاللىشان خاجە كەلىمىددىن سەلمانكى، قەسىدە مەيدانىنىڭ چابۇكسۇۋارىدۇر ۋە ئۇ زەمانىنىڭ

بىنەزىر سۇخەنگۇزارى. مەشھۇردۇركى، چۇن مەسنۇدۇ قەسىدەسى تەرتىبىغە قەلەم سۇرۇپتۇر، ئون سېككىزدە ئىتتىمام يېتكۇرۇپدۇر. ۋاقتىدا ئىشى قىلىپدۇركى، نەزم ئەھلى ئانىڭ تەئەممۇقىدا ھەيران ۋە تەئەممۇلدا سەرگەردانداۇرلەر. تەرسىئ سەنئەتىكىم، مەتلەئىدىن ئۆزگە بەيتدە بولائالماس. ئول قەسىدەنىڭ ئەگەرچە مۇستەخرەج مەتلەئى راستدۇر، ئەمما ئەسل مەتلەئىدە ئەۋۋەلغى مىسرائىنىڭ بىر لەفزىدە تەخەللۇف قىلىپدۇر. ۋە مەتلەئ بۇدۇركىم:

بەيت

سەفايى سەفۋەتى رۇيەت بەرىخت ئابى بەھار،
ھەۋايى جەننەتى كويەت بەبىخت مۇشكى تەتار.

بۇ مەتلەئغە تەتەببۇئ قىلغان كۆپ سۇخەنۋەرلەر ۋە نەزمگۇستەرلەر چۇن مۇقابىلەدە دېپىدۇرلەر، لەت يېپىدۇرلەر. بۇ فەقىرنىڭ مەتلەئى بۇدۇركىم:

بەيت

چۇنان ۋەزىد بەبوستان نەسىمى فەسلى بەھار،
كەزان رەسىد بەياران شەمىمى ۋەسلى نىگار.

بەسارەت ئەھلى مۇلاھەزە قىلسەلەر بىلۇرلەركى، بۇ مەتلەئ تەرسىئغە ۋاقىئ بولۇر ئەيىبدىن مۇئەررا ۋە مۇرەسسەئغە كېلۇر ئىئتىرازدىن مۇبەررادۇر.

بۇ نەۋئ شىئرنىڭ تەئكىد ۋە مۇبالەغەسى ئۇچۇن يانا بىر رۇبائى ھەم دېپمېنكى، تا خەلىل ئىبنى ئەھمەد رۇبائى قائىدەسىن ۋەزئ قىلىپدۇر، تەرسىئ سەنئەتىدە رۇبائى ئەيتىلغان ئىشتىلمەيدۇر، بەلكى يوقتۇر ۋە ئول بۇدۇركىم:

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

رۇبائى①

ئى رويى تۇ كەۋكەب جەھان ئەرايى
ۋى بويى تۇ ئەشھەب رەۋان ئەسايى
بى مويى تۇ ياردەب چۇنان فەرسايى
گىيسويى تۇ چۇن شەب فىغان ئەفزايى

يانا «فارسى غەزەلىيات دىۋانى» خاجە ھافىز تەۋرىدەكسم، جەمئى سۇخەن ئەدالار ۋە نەزمپىرالار نەزەردە مۇستەھسەن ۋە مەتبۇئدۇر، تەرتىب بېرىپمېنكسم، ئالتى مىڭدىن ئەبياتى ئەدەدى كۆپرەكدۇركى، كۆپرەك ئول ھەزرەت شئىرىغە تەتەبۇئ ۋاقئ بولۇپتۇر. ۋە بەئزى ھەزرەتى شەيخ مۇسلىھددىن سەئدى (قەددەسە سررەھۇ) غەكىم، غەزەل تەۋرى مۇختەرىئدۇر؛ ۋە بەئزى مىرخۇسرەۋغەكسم، ئىشق ئاتەشكەدەسىنىڭ شۇئلەئەنگىزدۇر ۋە دەرد غەربىخانەسىنىڭ ئەشكرىزى؛ ۋە بەئزى ھەزرەتى مەخدۇم نۇرەنغەكسم، كەمال ئەۋجىنىڭ مەھرى لامىئدۇر. ۋە مەزكۇر بولغان ئەزىزلەر ھالاتىنىڭ جامىئكى، بۇ دىۋان خەلايىق ئاراسىدا شايئدۇر ۋە روزگار ئەھلىنىڭ تەبئلارى ئول ساری راجىئ. ۋە ئاندا كۆپ تۈرلۈك دىلكەش ئەدالار ۋە دىلپەزىر مەئنالار ۋاقئدۇركى، تەفسلى بۇ فەقردىن مۇناسىب ئېمەس. ۋە ئاندا ھەر نەۋئ ئەسنافدىن، مسلى مەقتەئات ۋە رۇبائىيات ۋە مەسنەۋى ۋە تاريخ ۋە لۇغەز ۋە ئول جۇملەدىن بېش يۈزغە ياقىن مۇئەمماكسم، كۆپى ھەزرەتى مەخدۇمى نۇرەن مۇبارەك نەزەرىغە يېتىپدۇر ۋە ئول ھەزرەتىنىڭ ئىسلاھ ۋە تەھسىن شەرەفىن كەسب ئېتىپدۇركسم،

---

① بىز ئاساسلانغان مەتنده بۇ جايغا "بەيت" يېزىلىپ قالغان.

خامەمدىن روزگار سەفھەسىغە يازىلىپدۇر ۋە قەلەمسىم لەيل ۋە نەھار ئەۋراقىدا نەقش قىلىپدۇر. بۇلاردىن داغىي يىگىتلىكىم زەمانى ۋە شەباب ئەييامى ئەۋانىدا كۆپرەك شېئىردا سەھرساز ۋە نەزمدە فۇسۇن-پەرداز شۇئەرانىك شىرىن ئەشئارى ۋە رەنگىن ئەبياتىدىن ئىللىك مىڭدىن ئارتۇق ياد تۇتۇپمېن ۋە ئالار زەۋق ۋە خوشھاللىغىدىن ئۆزۈمنى ئاۋۇتۇپمېن، ۋە سەلاھ ۋە فەساداتلارنىڭ فىكرىنى ئېتىپمېن، ۋە مەخفى دەقايىقىغە تەئەمۇل ۋە تەفەككۇرلار بىلە يېتىپمېن. ۋە فارىسى ئەلفاز ئەيىب ۋە ھۇنەرى مۇلاھەزەسى ئەۋراقىدا① تەبئىم ئۆزىن سالمايدۇر، بەلكى ئول ۋادى قەتئىدە كىلىكىم رەۋەندەسى تېزگاملىغ بىلە قەدەم ئۇرماغان يېر قالمايدۇر.

ۋە ئوتتۇز يىلدىن ئارتۇق ۋە قىرىق يىلغە ياقىندۇركىم، خۇراسان مۇلكىكىم، فەزل ۋە كەمال ئەھلىغە ئالەم مەمالىكىنىڭ مىسرى مۇئەززەمى ۋە سەۋادى ئەئزەمدۇر. بۇ مۇلكنىڭ جەمئ نەزم ئەھلى شۇئەرايى شىرىن كەلامى ۋە فۇسەھايى ۋاجىبىل ئىھتىرامى ھەر مەئنا بىلەكىم، ئەۋراق يۈزىگە ئارايىش ۋە ھەر ئەلفاز بىلەكىم، ئەجزا ئىزارىغە نەمايىش بېرىپدۇرلەر، بۇ فەقىر سۆھبەتىغە يېتكۈ-رۈپدۇرلەر ۋە بۇ زەئىف ئالىندا ئۆتكەرىپدۇرلەر ۋە ھەكىمۇئىسلاھ ئىلتىماسىن قىلىپدۇرلەر. ۋە خاتىرغە كېلگەن② نۇكتەكى، ئەيتىلىپ-دۇر، ئىنساف يۈزىدىن مۇسەللەم تۇتۇپتۇر. ۋە ئەگەر بەئزى ئىبا قىلىپدۇرلەر، دەلايىل بىلە ئالارغە خاتىرنىشان قىلدىلىپدۇر، ئاندىن سۆگرا قەبۇل قىلىپ ئۆزلەرىن شاكىر ۋە مەمنۇن بىلىپدۇرلەر.

---

① بۇ سۆز ئەسلى مەتنىدە "اوراكيدا" يېزىلىپ قالغان.

② بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنىدە "قىلغان" يېزىلىپ قالغان.

ئەۋلات گىنىشىنسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ۋە بەسا مەئانى ئەھلى خوردەدانلار ۋە دەقايىق خەيلى دەق-ق
ۋە بەيانلارکى، ئەنۋەرى ۋە سەلمان شىئربدا ھەر بىر-بىر ئۆتمەگەندىن سوڭرا
تۇتۇپ بەھسلەر قىلىپ سۆزلەرى بىر-بىر بىرىدىن ئۆتمەگەندىن سوڭرا
بۇ فەقىر ئاللىغە مۇھاكەمە ئۇچۇن كېلىتۇرۇپ تۇرۇرلار. ۋە ھەر نى
ھۆكۈم تاپىپ تۇرلار، مۇسەللەم تۇتۇپ مۇناقەشەلەرى بەرتەرەف
بولۇپتۇر.

ۋە غەزەلدە مرشاھى ۋە مەۋلانە كاتىبى ۋە ئالار غەيرى تەرە-
دىسى مۆئجىزنىزامى خەيرۇل ئەنام ئەلەيھىس سەلات ۋەسسەلامدىن
سوڭرا فارىسى سۆزدە جەمئ ئالار سۆزىدىن يۇقارىراق سۆز يوقتۇر.
كۆپرەك كۇتۇب ۋە رەسايىل ۋە غەزەلىيات ۋە قەسايىدداكى،
مەئانى گەۋھەرلەرىن نەزم سلكىگە كېيدۇرۇر ئېردىلەر ۋە زەمىر
نىھانخانەسىدىن ئەنجۇمەن تەماشاگاھىغە جلۋە بېرۇر ئېردىلەر،
ئانىڭ مۇسەۋۋەدەسىن بۇرۇنراق بۇ فەقىرغە ئىلتىفات ۋە ئىئتىقاد
يۇزىدىن بىرۇر ئېردىلەركىم، «بۇ ئەۋراقنى ئال ۋە باشتىن ئاياغىغە
نەزەر سال، خاتىرىڭغە ھەر نى ئەيتقۇدېك سۆز كېلسە ئەيت»
دېپ. ۋە ھەر نى ئىشارەت بولغانىكىم، مەزكۇر بولدى، زاھىر
قىلسام، مەقبۇل تۇشەر ئېردى.

بۇ دەئۋاغە دەلىل بۇكسم، ئوندىن ئارتۇق كۇتۇب ۋە رەسايىلدا

ئول مەزرەت بۇ فەقىرنىڭ ئاتىسىن مەزكۇر قىلىپىدۇرلەر. ۋە كۆپى تەبئە ۋە ئىدراك ۋە مۇئا مۇناسىب نېمەلەرگە نىسبەت بېرىپ مەستۇر قىلىپدۇرلەر.

بۇ قەبۇل نەزەرى ئەسەردىن بىر قەرندىن ئارتۇق سۇلتانۇس سەلاتىنى سىپىھرئايىن سۆھبەتلەردە ۋە فىردەۋس تەزىىن خىدمەتىلەردەكىم، ئەھلى كەلامدىن ۋە مەقالدىن فەزل ۋە كەمال زۇمرەسىنىڭ مەجمەئىدۇر ۋە ئىلم ۋە فەزلىنىڭ مەنبەئىدۇر، بۇ فەقىرنىڭ سۆزىغە مەرتەبەئى رەفىئ ۋە مەقالەئى ۋەسىئ ئېردى. ۋە ئۆزىگە سۆز جىھەتىدىن ئەزىم ئىئتىبار ۋە سۆزىگە ئۆز جىھەتىدىن بىيىك پايە ۋە مىقدار. ۋە سۇلتانۇس سەلاتىنكى، مەزھەرى لۇتفى ئىلاھى ۋە مەزھەرى ئەنۋارى ھەقايىقى ناموتەناھىدۇر، ۋە فەرخۇندە زەمىرى ئولۇم گەۋھەرىنىڭ دەريا سى ۋە خۇجەستە خاتىرى خاكسار بەندەلەر ئولۇم گەۋھەرىنىڭ دەريا سى ۋە خۇجەستە خاتىرى خاكسار بەندەلەر زاتىنىڭ كىمياسىدۇر، بۇ تايىفەنىڭ كۆپرەك ئىستىلاھ ۋە قەۋائىدەدىن ئالى مەجلىسدە سۆز ئۆتسە مۇخاتەب بۇ فەقىر؛ فەساھەت ۋە بەلاغەت ئەھلى نەتايىج تەبئىدىن ھەر نى مەزكۇر بولسە مۇشارۇن ئىلەيھى بۇ ھەقىرنى قىلۇر ئېردىلەر. ۋە ئول مىقدار بۇ تۇفراغىنىڭ رۇتبەسىن فەلەكىغە يېتكۈرۈپ ۋە ئانچە بۇ زەررەنىڭ پايەسىن قۇياشدىن ئاشۇرۇپ ئېردىلەركىم، ئۆزلەرىنىڭ خۇرشىدفەيز تەبئىلەردىن زۇھۇر قىلغان رىسالەكى، ئۆز گەۋھەرىز قەلەملەردىن نىگارىش تاپىپدۇر ۋە ئۆز كەماھى ھالاتلارى كەيفىيىەتىدە گۇزارىش سۇرەتى تۇتۇپدۇر.

بۇ بايىرى بەندەلەردىنى نەزم تەرىقىنىڭ بارچە نەۋئىدە تەئرىفلەر بېتىپ، ساھىبقىرانلىق لەقەبى بىلە سەرەفراز قىلىپدۇرلەر ۋە بىمسل ۋەئىنباز لىغ ۋەسفى بىلە مۇمتاز ئېتىپدۇر. ۋە مۇقەررەر-

ئەۋلات
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

دۇركى، ھۇمايۇن تەبئىلارى زەمان مۇشكىلاتىنىڭ مىياردۇر، فەرخۇندە زىھنىلارى ئالەم دەقايىقىنىڭ ھەللالى ۋە ساھىبى ئەسرارى.

بەندەئى خاكسار ئەگەرچە تۇفراغدىن ئۆكسۈك ئىردىم، ئەما ئول قۇياش تەربىيەتى بىلە رەنگا-رەنگ گۈللەر ئاچتىم ۋە بۇ ئەفكەندەئى بىئىتىبار ئەگەرچە زەررەدىن كەمرەك ئىردىم، ئول فەننىڭ فارسى ۋە تۈركى نەزمدە سابىت ۋە رەۋشەن بولدى. ئەگەر بىرنى يەنە بىرىگە تەرجمە قىلسام، كىبرەكىكى، بۇ تايىفەدىن ھىچ كىشىگە مۇسەللەم تۇتۇپ «سىدق» دېمەكىدىن ئۆزگە مەقال ۋە مەجال بولماغاي.

بەتەخسىسكى، مۇنچە بۇرھانى قاتئ بىلە ھەم قەتئ تاپقاي ۋە ئىستىشھادغە بۇ مۇسەۋۋەدەنىڭ ھەم لەفزى يوقكى، ھەر ھەرفى فەرياد ئۇرغايلەر ۋە غەۋغا كۆتەرگەيلەر.

يەنە بىر كۇللىيە بۇكىم، تا مۇلكى ئەرەب خۇلەفاسى ۋە سەلا-تىندا ئىردى. فەلەك ئول ۋە قتدە نەزم دەبىرغە ئەرەب تىلى بىلە جلۋە بېردى، ئانداقكى، ھەسسان سابىتدېك ۋە لەقتدېك مەلىكۇل كەلام سۇخەنگۇزارلار ۋە مەئنائافەرىن فەساھەت شىئارلار پەيدا بولدىلەر ۋە ئۆز تىللارى بىلە نەزم ئەداسىنىڭ دادىن بېردىلەر. بۇ مۇناسەبەت بىلە ئەرەب سەلاتىنى داغى ئىبراھىم مەھدىدېك ۋە

مەئمۇن خەلىفەدىك ۋە بۇلاردىن ھەم سەلاتىنىزادىلەر غەررا نەزمە-
لەردىن قەسايىد ئەيتتىلەر ۋە فەۋايىد زاھىر قىلدىلەر.

چۇن مۇلكدىن بەئزى ئەقالىم ۋە كىشۋەردە سارت سەلاتىنى مۇستەقىل بولدىلەر. ئول مۇناسەبەت بىلە فارسگۇي شۇئەرا زۇھۇر قىلدىلەر. قەسىدەدە خاقانى ۋە ئەنۋەرى ۋە كەمال ئىسمائىل ۋە زەھىر ۋە سەلماندىك. ۋە مەسنەۋىدە ئۇستازى فەن فىردەۋسى ۋە نادىرى زەمان شەيخ نىزامى ۋە جادۇيى ھىند مىر خۇسرەۋدىك. ۋە غەزەلدە مۇختەرىئى ۋەقت شەيخ مۇسلىھەددىن سەئدى ۋە يىگانەئى ئەسر خاجە ھافىز شىرازدىككى، بۇلارنىڭ تەئرىفى يۇقارىراق چۇن شەمسەئى سۇرۇلۇپدۇر ۋە ۋەسفىلەرىغە قەلەم ئۇرۇلۇپدۇر. سۆزنى ئۇزاتماق ھاجەت ئىمەس ۋە كەلام تەتۋىلىن مەئنا ئەھلى مۇستەھسەن دىمەس. ۋە بۇ مۇناسەبەت بىلە سارت سەلاتىنىدىن ھەم سۇلتان تۇغرۇلدىك ۋە شاھ شۇجائدىك ئالىقەدر پادىشاھلار ۋە رەفئ مەرتەبە ئەنجۇمسپاھلار رەنگىن ئەبيات ۋە شىرىن غەزەلىيات ئەيتتىلەر ۋە زەمانلاردا مەشھۇر بولدى ۋە روزگارلارى ئەۋراقىدا مەستۇر.

تا مۇلك ئەرەب ۋە سارت سەلاتىنىدىن تۇرك خانلارغە ئىنتىقال تاپتى. ھۇلاكۇخان زەمانىدىن، سۇلتان ساھىبقىران تىمۇر كوراگان زەمانىدىن فەرزەندى خەلەفى شاھرۇخ سۇلتاننىڭ زەمانىنىڭ ئاخىرىغەچە تۇرك تىلى بىلە شۇئەرا پەيدا بولدىلەر ۋە ئول ھەزرەتنىڭ ئەۋلاد ۋە ئەھفادىدىن ھەم خۇش تەبئ سەلاتىنى زۇھورغە كېلدى: شۇئەرا سەككاكى ۋە ھەيدەر خارەزمى ۋە ئاتايى ۋە مۇقىمى ۋە يەقىنى ۋە ئەمرى ۋە گەدايىدىكلەر. ۋە فارسى مەزكۇر بولغان شۇئەرا مۇقابەلەسىدە كشى پەيدا بولمادى بىر مەۋلانە لۇتفىدىن

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

ئۆزگەكىم، سر نېچچە مەتلەئلەرى باركىم، تەبئ ئەھلى قاشىدا ئۆزگەكىم، بۇ مەتلەدىن برى بۇدۇركىم:

ئوقۇسە بولۇر. ئول جۇملەدىن برى بۇدۇركىم:

بەيت

ئولكى ھۆسن ئېتتى بەھانە ئېلىنى شەيدا قىلغالى،
كۆزگۈدېك قىلدى سېنى ئۆزىنى پەيدا قىلغالى.

ۋە سەلاتىندىن ھەم ئۇلكۇچە تەبئ ئەسەرى ھىچ قايسىدىن زاھىر بولمادى ۋە ۋەرەق يۈزىگە نەقش قىلغۇچە نېمە قالمادى سۇلتان بابۇردىن ئۆزگەكىم، بۇ مەتلەئ ئالار تەبئى ئەسەرىدۇركىم:

بەيت

نېچە يۈزۈك كۆرۈپ ھەيران بولايىن،
ئىلاھا مېن سەنا قۇربان بولايىن.

تا بۇ ۋەقتەچەكىم، مۇلك بۇ دۇدمانىنك تەختى سەلتەنەتىغە خاتەم ۋە تاج خلافەتىغە سەزاۋەر ۋە مۇسەللەم، ئەسالەت بەھرىنىك دۇررى شاھۋارى، ئەدالەت مەئدەنىنىك گەۋھەرى ئالىمقدارى، سېپەھبودلىغ مەئرەكەسىنىك رۇستەمى دەستانى، سېپەھدارلىغ مەيدانىنىك سامى نەرىمانى، سەرەفرازلىغ تاجىنىك گەۋھەرى زىيبەندەسى، بەزمسازلىغ سپىھرىنىك ئەختەرى فەرخۇندەسى جەھاندارلىغ بەزمىنىك ئىسكەندەرى جەمشىدجاھى، جەھانگىرلىغ ئەنجۇمەنىنىك خۇرشىدى ئالەمپەناھى، رىفئەت جەھانىنىك قۇللەئى گەردۇنخەراشى، ئەدالەت سپىھرىنىك سەھابى گەۋھەرپاشى، فەزل ۋە كەمال ھەدەقەسىنىك مەردۇمەكى بىبىناسى، تەكەللۇم ۋە مەقال ھەدىقەسىنىك بۇلبۇلى خۇشنەۋاسى ئەسسۇلتان ئىبنىس سۇلتان ۋەلخاقان ئىبنىل خاقان مۇئىززۇس سەلتەنەت ۋەددۇنيا ۋەددىن ئەبۇلمەغازى ھۇسەين بەھادىرخان (خەللەدەل-

لاهۇتەئالا مۇلكەھۇ ۋە سەلتەنەتەھۇ ۋە ئەفازە ئەلەل ئالەمەين بەررەھۇ ۋە مەكرۇمەتەھۇ).

رۇبائى

كىم تا فەلەك ئافاق ئۇزە دەۋر قىلۇر،
ئەنجۇم گۈلى ھەر تۈن بۇ چەمەندىن ئاچىلۇر،
نى شاھ ئانىڭ زاتى كەبى ياد بىلۇر،
نى تەبئ ئانىڭ تەبئىدېك ئىستەپ تاپىلۇر.

دىگەر

تاكىم فەلەك ئېۋرۈلۈر دەۋام ئولسۇن ئاڭا،
ئىقبال بىساتىدا مەقام ئولسۇن ئاڭا.
ھەم نۇتق ئىلە جانبەخش كەلام ئولسۇن ئاڭا،
ھەم نەزم كەلامى مۇستەدام ئولسۇن ئاڭا.

جەھانبانلىق تەختىدە مەقام تۇتتى ۋە كىشۋەرستانلىق مەسنەدىدە ئارام تاپتى. مۇلك سلكىگە ئەمنىيەت گەۋھەرلەرنى چېكتى ۋە جەھان مەزرەئىدە جەئىيەت دانەلەرنى ئېكتى.

چۇن سەلىم قەلبى گەۋھەرى كانى مەئانى ئېردى ۋە مۇستەقىم زىھنى مەۋرىدى فەيزى سۇبھانى. كەلام ئەھلىغە تەرفىھ ۋە ئىبتىھاجلار ۋە كەلام خەيلىغە رەۋنەق ۋە رەۋاجلار دەست بېردى. ۋە ھەر ئىلمدە مۇفىد تەئلىفلەر ۋە ھەر فەندە مۇنتەج تەسنىفلەر قىلدىلەر ۋە غەرىب رەسايىلى مەئنەۋى زۇھۇر قىلدى ۋە ئەجىب دەۋاۋىن ۋە غەزەل ۋە قەسايىد ۋە مەسنەۋى يايىلدى. ۋە ئۆز شەرىف تەبئ ۋە لەتىف زىھنىلەردىن داغى ئەگەرچە ھەم فارسى دېمەككە قادىر ۋە ھەم تۈركچە ئەيتماققە ماھىر ئېردى. ئەمما ئەسلى تەبئ ئىتتىزاسى ۋە شايئ تەكەللۇم مۇناسەبەتى ئەداسى بىلە تۈركى

ئۇيغۇر كىتاپخانىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دىۋان تەدۇننىغە مەيىل قىلدىلەر ۋە دىلىپەزىر ئەبىيات ۋە بىنەزىر
غەزەلىييات تەرتىب بېرىدىلەركى، تا ئۇتارىد فەلەك دىۋانخانەسىنىڭ
قەلەمزەن ۋە راقىمىدۇر ۋە سپىھر بەيتۇل ئىنتىزامىنىڭ رەقەمكەش ۋە
نازىمى. ئاندىاق گۈلشەنى دەقايىق گۈل ۋە رىياھىنى بىلە ئارەستە
ۋە ئول نەۋئى مەخزەنى مەئانى جەۋاھىرى سەمىنى بىلە
پىراستە كۆرمەيدۇر. دەقىق مەئنا گۈل ئىزارلارى سەلىس ئەلفاز
كىسۋەتلەرىدە جىلۋەنۇماي ۋە غەرىب مەقسۇد ماھرۇخسارلارى لەتىف
ئەدا ھۇللەلەرىدە چىھرەگۇشاي.

دىۋان دېمەيكى، بەھرى ئۇممانداۇر، ھەر غەزەل ئاندا جەۋاھىر-
دىن مەملۇئ بىر سەفىنە. سەفىنە دېمەيكى، خەزىنەدۇر، ھەر بەيتى
بىر ئۆي مەئانى گەۋھەرلەرىدىن ئاندا يۇز دەفىنە. سوزناك ئەبياتنى
ئوقۇغۇچىنىڭ نەفەسى ئەل كۆڭلىن ئۆرتەمەكە سەمۇمى ئافەت ۋە
دەردمەندانە ئەلفازىنى ئەدا قىلغۇچىنىڭ ئۇنى خەراشىدىن مەھزۇنلار
باغرى جەراھەت. ئىبارەتى نەشاتلىغ زەمىرلەرنى ماتەمزەدە قىلغۇچى
ۋە ھەرارەتى مۇزدېك ساۋۇغان كۆڭۇللەرنى ئاتەشكەدە قىلغۇچى.
ھۇرۇفى تەرتىبدە سىھرسازلىغلار ۋە ئەداسى تەركىبىدە فۇسۇنپەر-
دازلىغلار ھاسلكى، تۇركچە تىل بىلە بۇ نەۋئ دىۋانكى، مەزكۇر
بولدى ۋە تەئرىفى بۇ سىفەت ۋە ئايىن بىلەكى، مەستۇر بولدىكىم،
بۇ يۇسۇنلۇق غەرايىب يوقكى، سەلاتىنى مۇكەررەمى دارايى ھەشەم-
دىن، بەلكى شۇئەرايى قۇدسى نەفەسى مەسھەدەمدىن ۋاقئ بولماي-
دۇر ۋە ئاراغە كىرمەيدۇر، ۋاقئ بولدى ۋە ئاراغە تۇشتى. ۋە ئانىڭ
زۇلالى ھەياتىنىڭ فەيزى قۇياش چەشمەسىدىن ئۆتكەلى ياۋۇشتى ۋە
بۇ تايىفەنىڭ بەھرەلەرى بۇ روھى نەقدىدىن بەھرەياب ۋە
لەبتەشنەلەرى بۇ ئابى ھەياتتىن سىراب بولدىلەر.

باۋۇجۇد بۇ سۇلتانۇس سەلاتىنىڭ كىمىيائەسەر خاتىرى ۋە خۇرشىدئاسار زەمىرى داغى مۇڭا مايىلكى، تۈرك نازىملارى ئۆز ئەلغازلارى بىلە شىئرغە مەشغۇللۇق قىلغايلەر ۋە كۆڭۈل غۇنچەسى داغدىنكى، پىچلار چىرمانىپدۇر، بەھار نەسىمىدىك ئەنفاس بىلە گۈلدىك ئاچىلغايلەر. ۋە ئىلتىفات ۋە ئىھتىمام يۈزىدىن بەئزى مەئنالار تاپسپ، نەزم قىلۇرغە ھۆكۈملەر ھەم جارى بولدى ۋە سۆز ئۇسلۇبىغە تەئىينلەر ۋە ئەداسىغە تەئلىملەر ھەم ئىزھارى بولدى.

تۈرك ئولۇسى ئانىڭ خۇشتەبئ بېگلەرى ۋە مىرزادەلەرى ۋە ساھىبى زىھن پاك تەبئلەرى ۋە ئازادەلەرى ئانداقكى، كېرەك مەشغۇللۇق ئەسبابىن تۈزەئالمادىلەر ۋە ئول نەۋئ تەبئ نەتىجەسى كۆرگۈزەئالمادىلەركى، ئاندىن خۇشگۇيلۇق ئۈمىدى تۈتسە بولغاي، بەلكى بۇ ئۈمىدنى ئالارنىڭ روزگارى ھالىغە ياۋۇتسە بولغاي.

تۈرفەراق بۇكىم، بۇ نەۋئ پادىشاھى سۇخەندان تەرغىبى ۋە تەلقىنى ۋە ئىھسانى ۋە تەھسىنى قائىدەئى مۇتابەئەت ۋە مۇۋافەقەتنى ئۇنۇتۇپ ۋە جادەئى نافەرمانلىغ ۋە زەلالەتنى تۈتۈپ، كۆپى، بەلكى بارسى فارسىغە مايىل بولدىلەر ۋە ئول تىل بىلە نەزمغە قايىل. بۇ ئىش مۇندىن ئۆزگە بولائالماسكى، تۈرك تىلى تەئرىفىدە ئاندىقى، يۇقارىراق مەزكۇر بولدى — باۋۇجۇد ئەلفاز كەسرەتى ۋە ئىبارات ۋۇسئەتى ۋە مەئانى غەرابەتى ۋە ئەدا سەلاسەتى — دىلپەزىر باغلاماقتە سوئۇبەت بار ۋە دىلپەسەند تەرتىب بېرمەكتە تەبئ رەنج ۋە ئوقۇبەت تاپار.

لازىم كۆرۈندى تۈرك تىلى شەرھىدە بىر نېچچە ۋەرەقتە زىب ئارايىش بېرمەك ۋە ئاندا ھەزرەتى سۇلتانۇس سەلاتىن مۇلايەمەتى تەبئ ۋە مەھارەتى زىھنلارىن شەرھ ئېتمەك ۋە ھۇمايۇن رائىيلارى

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي تەسەر ۋە قوليازمىلار ئېسىرى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

تەرتىب بېرگەن دىۋان بابىدا بىر نېچچە سۆز گۇستاخلىغ يۈزىدىن
سۈرمەك ۋە ئول ھەزرەت كەمالى دانالىق ۋە ۋۇقۇفى تەۋانالىغ
نىھايەتىدىن بۇ فەن ئەسھابىغە ۋە بۇ فەزل ئەربابىغە تەئىلمەر
بېرىپ ۋە تەلقىنلەر قىلىپ، بۇلار ئول ھەزرەتتىك دەقىق سۆزىن يا
ئاڭلاماي، يا ئاڭلاسالار بۇيۇرۇلغان يۇسۇن بىلە ئەمەل قىلماي، يا
قىلائالماي.

ۋە بۇ زەئىف خاكسار ئول ھەزرەتتىك قودسى نەفەسى پاسىنى
ئاسراپ ۋە ۋاجبۇل ئىزئان ھۆكۈملەرىغە ئىتائەت ۋە فەرمانبەردار-
لىق قىلىپ، كۆڭلۈمدىن ۋە تىلمىدىن كەلگەنچە ۋە قەلەمم ۋە ئىل-
كىمدىن قۇۋۋەت فەھم قىلغانچە ئول ھەزرەتقە — باۋۇجۇد
بەندەلىغ ۋە ئول بەندەلىغ بىلە سەئادەتمەندلىغ ۋە فەرخۇندەلىق —
شاگىردلىككە داغى ئۆزۈمنى مۇشەررەف ۋە ئەرجمەند ۋە مۇباھى ۋە
سەربۇلەند قىلدىم.

ۋە يىللار تۈرك تىلى ۋە نەزمى قائىدە ۋە ئۇسلۇبدا بىلمەگەنلە-
رىمنى سورۇپ ۋە مۇشكىلىلەرىمنى ھەلالى مۇشكىلاتىم تابۇغدا
ئەرزغە يېتكۈرۈپ، ئەزىم فايدەلەر تاپىپ، كۇللى نەتىجەلەر كۆر-
دۈم. ئول ھەزرەتتىك تەئىلمى ۋە تەربىيەتى بىلە ۋە رەھنەمايلىغى
ۋە تەقۋىيەتى بىلە ئىشىم ئول يېرگە يېتتىكىم، ئول ھەزرەت ئۆز
پاك تەبئىلارى نەتىجەسىدىن زاھىر بولغان رىسالەدۇركى①، ئۆز
مەئارىف نىگار كىلكى تەھرىرى ئېردى ۋە ئۆز لەتايىف ئاسار نۇتقى
تەقرىرى — ئەلقابىمنى يۇقارى ئەدا قىلدىمكى، نى ئۇنۇتان بىلە
سەبت قىلدىلەركى، مۇكەررەر قىلماق ھاجەت ئېرمەس.

---

① بۇ سۆز بىز ئاساسلانغان مەتنىدە "رىسالەدار" يېزىلىپ قالغان.

بۇ بەندەغە ھەم چۈن بۇ نەۋۇ ئەزىم دەۋلەتىكى، ھەق سۈبھانە-
ھۇۋەتەئالانىڭ «ئەلمۇتەكەللىم» دېگەن ئىسمىغە مەزھەرىيەت بولغاي
ۋە خەلايىق ئاراسىدا تەكەللۇمدا ئەقران ۋە ئەمسالدىن ئىمتىياز ۋە
ئىشتىبار ئۇلۇغ ئات بىلە ئاۋازە ۋە ئىشتىھارغەكى، ئول ھەزرەتىنىڭ
ئىنايەت ۋە ئىھتىمامىلارى بائىس بولدى. ۋە يۇقارى مەزكۇر بولغان
دەۋاۋىن ۋە مەسنەۋى ۋە سايىر كۇتۇب ۋە رەسايىلى مەئنەۋىكى، تا
ئالەم بىناسىدۇر بۇ تايىفەدىن ھىچكىمگە دەست بىرمەيدۇر ۋە ئىخ-
تىرائى مۇيەسسەر بولمايدۇر — دەست بىردى ۋە مۇيەسسەر بولدى.

ئەگەرچە بارچەنى ئول ھەزرەتنىڭ شەرىف ئىسمىغە مۇخەييەل ۋە
ھۇمايۇن ئەلقابىغە مۇزەييەل قىلىپمېن، بۇلارنى سايىر ئىنايەتلەر
مۇقابىلەسىدە تۇتۇپ «ئەلمۇتەكەللىم» ئىسمىغە مەزھەرىيەتىم ئۆز-
رىغە تۇركى ۋە سارت لۇغەتى كەيفىييەتى ۋە ھەقىقەتى شەرھىدە بۇ
رىسالەنى جەمئ قىلىپ بىتتىدىم، ۋە ئاتىنا «مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەيىن»
ئات قويدۇم.

تا تۈرك ئېلى تىلى فەساھەت ۋە دىقىقەتى ۋە بەلاغەت ۋە
ۋۇسئەتىكى، ئول ھەزرەت بۇ تدل ۋە ئىبارەت بىلە نەزم بىساتى
تۈزۈپدۇرلەر ۋە مەسھا ئەنفاسى ۋە خىزىر زۇلالىدىن ئۆلۈك
تىرگۈزمەك تەرىقىن ئالەم ئەھلىغە كۆرگۈزۈپدۇرلەر، زاھىر قىلدىم.
ۋە خەيالىمغە مۇنداق كېلۈركىم، تۈرك ئولۇسى فەسىھلارىغە ئۇلۇغ
ھەقق سابىت قىلدىمكى، ئۆز ئەلفاز ۋە ئىبارەتلەرى ھەقىقەتى ۋە
ئۆز تىل ۋە لۇغەتلەرى كەيفىييەتىدىن ۋاقىف بولدىلەر ۋە فارس-
گويلارنىڭ ئىبارەت ۋە ئەلفاز بابىدا تەئىن قىلۇر سەرزەنىشىدىن
قۇتۇلدىلەر.

ئالار داغى رەنج ۋە مۇشەققەتىم مۇقابىلەسىدە، چۈن بۇ مەخفى

ئۇيغۇرچە ماقالە. قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com
www.ewlat.org
ئەۋلاد كۈچى

ئىلمدىن زاھىر قىلىپمەن، ۋۇقۇف تاپسەلەر ئۈمىد ئولگىم، بۇ فەقىرنى
خەير دۇئاسى بىلە ياد قىلغايلەر ۋە روھۇمنى ئانىك بىلە شاد
قىلغايلەر.

رۇبائى

بۇ نامەكى، يازدى قەلەمىم تارتىپ تىل
تارىخىن ئانىك جۇمادىيۇل ئەۋۋەل بىل
كۈننىك رەقەمىنى چارشەنبە قىلغىل
توققۇز يۈز يىلدىن ئۆتۈپ ئىردى بېش يىل

لۇغەت

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئاتەشكەدە (آتشكده) ئوتخانا، چوغدان؛ ئاتەشپەرەسلەر ئىبادەتخانىسى.
ئاتەشگاه (آتشكاه) ق.* ئاتەشكەدە.
ئاراستە (آراسته) بېزەلگەن، زىننەتلەنگەن؛ رەتلەنگەن.
ئارايىش (آرايش) بېزەش، زىننەتلەش؛ تىزىش، رەتلەش.
ئارى (عارى) يالىڭاچ؛ مەھرۇم قالغان، قۇرۇق قالغان.
ئاسار (آثار) ئەسەر (اثر) نىڭ كۆپلۈكى: ئەسەرلەر؛ ئىزلار.
ئاسانلىققا بولا (آسانلىق قه بولا) ئاسان دەپ، ئاسانلىق قوغلىشىپ.
ئاشۇب (آشوب) ئىزتىراپلىق، ئالاقزادىلىك؛ تېڭىرقىغان.
ئاغاز (آغاز) باشلاش.
ئافەرىنىش (آفرينش) ئىجات قىلىش، تىكلەش، قۇرۇش.
ئالىھەت تەبىيىبىن (آله الطيبين) ياخشىلارنىڭ مۇقەددەسى.
ئالەمەين (عالمين) ئىككى ئالەم، ئۇدۇنيا ـ بۇ دۇنيا.
ئامىزىش (آميزش) ئارىلىشىش، قوشۇلۇپ كېتىش، بىرىكىش؛ باردى ـ كەلدى قىلىشىش.
ئامم (عام) ئاممىا.
ئاھەنگ (آهنگ) كۈي، ئاھاڭ؛ خاھىش، مەيل؛ ئۇسۇل، چارە.
ئاھۇ (آهو) كىيىك؛ ئارقار.

---

* ق. ـ "قاراڭ" مەنىسىدە.

ئاۋازه (آوازه) سادا، ئاهاڭ؛ ئاتاق، شۆهرەت؛ هېكايه، چۆچەك
ئاۋيزه (آويزه) بويۇن ئاسقۇ، هالقا، بېزەك.
ئايىن (آيين) بېزەك، زىننەت؛ زىننەتلەش، بېزەش؛ ئادەت،
رەسم؛ نىزام، قائىدە؛ تەلىمات؛ ئېتىقاد.

ئە

ئەبرە (عبرە) ياش تامچىسى ك.* تامچە؛ كىچىككىنە.
ئەبرى بەهار (ابربهار) باهار بۇلۇتى.
ئەبكار (ابكار) بىكر (بكر) نىڭ كۆپلۈكى: قىزلار؛ قىزلىقلار؛ پاكلىقلار؛
ئېچىلمىغان يەرلەر، بوز يەرلەر.
ئەبۇت تۈرك (ابوالترك) تۈركلەرنىڭ ئاتىسى؛ تۈركىيلەرنىڭ ئاتىسى.
ئەبۇل فۇرس (ابوالفرس) پارسىيلارنىڭ ئاتىسى.
ئەبۇل هند (ابوالهند) هندىلار ئاتىسى.
ئەبۋاب (ابواب) «باب»نىڭ كۆپلۈكى: ئىشىكلەر؛ باپلار،
ماۋزۇلار.
ئەئتەيتۇ زەيدەن دىرهەمەن (اعطيت زيدا درهما) مەن زەيدگە
دەرەم (پۇل) بەردىم. بۇ ئەرەبچە
جۈملىدە "زەيد" بىلەن "دىرهەم"
"بەرمەك" پېئىلىنىڭ ئىككى تولدۇرغۇ-
چىسى بولۇپ هېسابلىنىدۇ.
ئەتبائ (اتباع) تەبەئ (طبع) نىڭ كۆپلۈكى: تەۋەلەر، قاراشلىقلار،

---

* ك. — كۆچمە مەنىسى دېگەننى بىلدۈرىدۇ.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەگەشكۇ چىلەر.
ئەتراك (اتراك) تۈرك (ترك) نىڭ كۆپلۈكى: تۈركلەر؛ تۈركىيلەر.
ئەتفال (اطفال) تىفل (طفل) نىڭ كۆپلۈكى: باللار.
ئەتۋار (اطوار) پائالىيەت، ئىش-ھەرىكەت؛ يۈرۈش-تۇرۇش.
ئەجزا (اجزا) جۈزئ (جزء) نىڭ كۆپلۈكى: قىسىملار، بۆلەكلەر، پارچىلار، قىسمەنلىكلەر.
ئەجلاف (اجلاف) جىلىف (جلف) نىڭ كۆپلۈكى: كالۇشالار، مېڭىسى ئىشلىمەيدىغانلار؛ ياۋايىلار؛ قاراملار.
ئەجناس (اجناس) جىنس (جنس) نىڭ كۆپلۈكى: تۈرلەر، خىللار، جىنسلار.
ئەجىب (عجيب) ئاجايىپ، قالتىس؛ غەلىتە.
ئەختەر (اختر) يۇلتۇز.
ئەختەرى فەرخۇندە (اختر فرخنده) سائادەت يۇلتۇزى.
ئەخگەر (اخكر) چوغ.
ئەدەد (عدد) سان، ساناق؛ ساناش.
ئەرەبى (عربى) ئەرەبچە؛ ئەرەب مىللىتىگە خاس.
ئەرەق (عرق) تەر؛ تەرلەش؛ ھاراق؛ مېغىز، جەۋھەر
ئەربەئىن (اربعين) قىرىق.
ئەرجمەند (ارجمند) ئالىيجاناپ؛ سۆيۈملۈك.
ئەرزال (ارذال) رەزىل (رذيل) نىڭ كۆپلۈكى: رەزىللەر، پەسلەر.
ئەزھەرە (اظهر) زاھىر قىلماق (پېئىل)، گەۋدىلەندۈرمەك.
ئەزىم (عظيم) كاتتا، بۈيۈك، چوڭ، ئۇلۇغ.
ئەسالەت (اصالت) ئىسىللىق، ئالىيجانابلىق.
ئەسبابى رەزم (اسباب رزم) ئۇرۇش ئەسۋابلىق.

ئەسرۇ (اسرو) بەك، ئىنتايىن.
ئەسما (اسما) ئىسملار.
ئەسناف (اصناف) سنف (صنف) نىڭ كۆپلۈكى: تۈرلەر؛ سىنىپلار.
ئەسناف (اصناف) ساھىب (صاحب) نىڭ كۆپلۈكى: ئىگىلەر، ئەسھاب (اصحاب) خوجايىنلار؛ دوستلار، بۇرادەرلەر؛ شېرىكلەر.
ئەسھابىھەت تاھىرىن (اصحابه الطاهرين) پاكلارنىڭ ساھىبى.
ئەشراف (اشراف) شەرىف (شريف) نىڭ كۆپلۈكى: كاتتىلار، ئالىيجانابلار، ئىسىللار.
ئەشك (اشك) كۆز يېشى.
ئەشكرىز (اشك ريز) ياش ئاققۇزغۇچى، ياش تۆككۈچى.
ئەفازە (افاضى) يۈكسەلدۈرمەك، ئاشۇرماق. (پېئىل).
ئەفسەھ (افصح) ھەممىدىن پاساھەتلىك، ئەڭ پاساھەتلىك.
ئەفكەندە (افكنده) تاشلاندۇق، تاشلۇۋېتىلگەن.
ئەفكەندەئى بىئىئتىبار (افكندهٔ بى اعتبار) يارىماس، يارامسىز
ئەفگار (افگار) مەجرۇھ، يارىدار؛ قايغۇلۇق، غەمكىن.
ئەقالىم (اقاليم) ئىقلىم (اقليم) نىڭ كۆپلۈكى: رايونلار، جايلار.
ئەقران (اقران) قەرىن (قرن) نىڭ كۆپلۈكى: ئەسرلەر؛ مۇڭگۈزلەر؛ چاچلار.
ئەلەس سەۋىيە (على السويه) باپباراۋەر، ئوخشاش سەۋىيىلىك، تەڭ قىممەتتىكى.
ئەلەم (علم) بايراق؛ نامايەندە؛ بەلگە، نىشان؛ كاتتا زات. ك. خاس ئىسىم.
ئەلەيھىس سەلات ۋەس سەلام (عليه الصلوة والسلام) ئۇنىڭغا دۇئا ۋە سالام.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەلبسە (البسه) لباس (لباس) نىڭ كۆپلۈكى: كىيىم-كېچەكلەر.
ئەلفاز (الفاظ) لەفز (لفظ) نىڭ كۆپلۈكى: تىللار.
ئەلقاب (القاب) لەقەب (لقب) نىڭ كۆپلۈكى: لەقەبلەر.
ئەللام (علام) ھەممىنى بىلىدىغان، بىلمەيدىغىنى يوق.
ئەلمۇتەكەللىم (المتكلم) سۆزلىگۈچى.
ئەلمۇتەخەللىس بىننەۋايى (المتخلص بالنوايى) ناۋايى تەخەللۇسلۇق.
ئەلھان (الحان) لەھن (لحن) نىڭ كۆپلۈكى ئاھاڭلار، كۈيلەر، نەغمىلەر.
ئەمتازە (امتاز) ئىمتىيازلىق قىلماق (پېئىل)، يۈكسەك قىلماق.
ئەمر (امر) بۇيرۇق؛ ئىش، ئەمىلىي ئەھۋال، ھەقىقى ھال.
ئەمسال (امثال) مىسىل (مثل) نىڭ كۆپلۈكى: مىساللار، ئوخشاشلىقلار.
ئەم (عم) تاغا (دادىنىڭ ئاكىسى).
ئەمىق (عميق) چوڭقۇر.
ئەمىن (امين) ئىشەنچلىك، ساداقەتمەن؛ ئىش باشقۇرغۇچى؛ قوغدىغۇچى.
ئەنە (انا) مەن.
ئەنباز (انباز) ھەمشېرىك، شېرىك؛ خىزمەتداش.
ئەنجام (انجام) ئورۇنلاش، ئىشقا ئاشۇرۇش؛ يۈرگۈزۈش.
ئەنجۇمەن (انجمن) ئۇيۇشما، تەشكىلات، جەمئىيەت، ك. بەزمە.
ئەنجۇم سپاھ (انجم سپاه) ك. كاتتا قوماندان.
ئەندەلىب (عندليب) بۇلبۇل.
ئەندەلىبى نەغمەسەرا (عندليب نغمه سرا) خۇش ناۋا بۇلبۇل.

ئەسرەتلىنىش.

ئەندۇھ (اندوه) دەرت؛ ئازاپلىنىش؛

ئەنزەلنا (انزلنا) چۈشۈردۇق (پىئىل).

ئەنفاس (انفاس) نەفەس (نفس) نىڭ كۆپلۈكى؛ دەملەر، نەپەسلەر.

ئەنۋائ (انواع) نەۋئ (نوع) نىڭ كۆپلۈكى؛ تۈرلەر، خىللار.

ئەنۋارى ھەقايىق (انوارحقايق) ھەقىقەت نۇرلىرى.

ئەھادىس (احاديث) ھەدىس (حديث) نىڭ كۆپلۈكى: ھەدىسلەر، سۆزلەر، سۆھبەتلەر؛ ھېكايىلەر، چۆچەكلەر.

ئەھادىسى سەئادەت ئەنجام (احاديث سعادت انجام) سائادەت بېغىشلىغۇچى سۆزلەر.

ئەھفاد (احفاد) ھەفىد (حفيد) نىڭ كۆپلۈكى: نەۋرىلەر.

ئەھلۇللاھ (اهل الله) خۇدانىڭ ئەھلى؛ ئەۋلىيا.

ئەھلى تەبئ (اهل طبع) تالانتلىقلار؛ ھەۋەسكارلار؛ ئەدەبىياتچىلار.

ئەھلى دانىش (اهل دانش) زىيالىلار؛ ئالىملار.

ئەۋاخىر (اواخر) ئاخىر (آخر) نىڭ كۆپلۈكى: ئاخىرلار، كېيىنلەر.

ئەۋان (اوان) ئان (آن) نىڭ كۆپلۈكى: چاغلار، ۋاقىتلار، ئانلار.

ئەۋائىل (اوائل) ق. ئەۋايىل.

ئەۋايىل (اوايل) "ئەۋۋەل" نىڭ كۆپلۈكى: دەسلەپكى چاغلار.

ئەۋراق (اوراق) ۋەرەق (ورق) نىڭ كۆپلۈكى: ۋاراقلار؛ يوپۇرماقلار.

ئەۋسەت (اوسط) ئوتتۇرا، مەركەز، بەل؛ ئوتتۇرىدىكى.

ئەۋقات (اوقات) ۋەقت (وقت) نىڭ كۆپلۈكى: ۋاقىتلار، چاغلار، مەزگىللەر.

ئەۋلاد (اولاد) ۋەلەد (ولد) نىڭ كۆپلۈكى: ئوغۇل بالىلار.

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئويغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئەۋلىيائۇللاھ (اولیاءالله) ئاللاھنىڭ ئەۋلىيالىرى.
ئەۋلىيايى كىبار (أولیای کبار) كاتتا ئەۋلىيالار.
ئەينۇل ھەيات (عین الحیات) ھايات بۇلىقى.
ئەييام (ايام) يەۋم (يوم)نىڭ كۆپلۈكى: كۈنلەر.

ب

باده (باده) ھاراق؛ قەدەھ، ھاراق رۇمكىسى.
باغبان (باغبان) باغۋەن؛گۈلچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى.
باقا (باقا) بېقىپ.
بانگ (بانگ) ۋارقىراش-جارقىراش؛ غۇلغۇلا.
باۋۇجۇد (باوجود) گەرچە؛ ئەگ مۇھىم، ئەگ پايدىلىق، ئەگ ئۈنۈملۈك؛ ياراملىق، ئېسىل؛ ئىستقباللىق.
بائىس (باعث) سەۋەپ، بانا.
بايىر (بایر) بوز يەر؛ ئادەمزاتسىز يەر.
بەدايىئول ۋەسەت (بدایح الوسط) ئوتتۇرا ياشلىق گۈزەللىكلىرى.
بەر (بر) نەتىجە، مېۋە؛ مەنپەئەت.
بەرادەر (برادر) قېرىنداش (ئاكا ياكى ئۇكا).
بەرتەر (برتر) يۇكسەك، ئۈستۈن.
بەررّ [1] (بر) ئەخلاقلىق، پاك، سادىق.
بەرر [2] (بر) قۇرۇقلۇق.
بەرق (برق) چاقماق، چېقىن؛ چاقماق يورۇقى، نۇر.
بەرقەردار (برق کردار) چاقناپ تۇرىدىغان، جۇلالىق.
بەرىن (برین) مەڭگۈلۈك، ئەبەدىيلىك؛ ئالىي، يۇكسەك.

به‌زم نه‌فروز (بزم افروز) به‌زمنی يوروُتقوُچی؛ به‌زمنی قىزىتقوُچی.

به‌سا(بسا) نوُرغوُن، كۆپ؛ دائىم، هه‌مىشه.

به‌سارەت ئه‌هلی (بصارت اهلی) ئۆتكوُر كۆزلوُكله‌ر، كۆزىتىش ئىقتىدارىغا ئىگه ئاده‌مله‌ر.

به‌شه‌ر (بشر) ئىنسان؛ ئىنسانىيەت.

به‌لاغه‌ت (بلاغت) پىتىكلىك.

به‌هانه (بهانه) بانا.

به‌هايىم (بهايم) به‌هىمه (بهيمه) نىڭ كۆپلوُكى: هايۋانلار، تۆت ئاياغلىقلار.

به‌هر (بحر) دېڭىز، ده‌ريا.

به‌هره‌ياب (بهره‌ياب) به‌هرىمه‌ن.

به‌هرى ئوُممان (بحرعمان) ئوُممان ده‌ريا‌سى؛ دېڭىز.

به‌ياز (بياضى) ئاق، ئاق ره‌ڭلىك؛ سوُت؛ ئوُزوُندىله‌ر توپلىمى.

به‌يتوُل ئىنتىزام (بيت الانتظام) ئىنتىزامخانا.

بورچىن (بورچين) چىشى ئۆرده‌ك.

بورد (برد) ئوُتوُش، ئوُتتوُۋېلىش، پېڭىش، غالىب كېلىش.

بوُروُده‌ت (برودت) سوغوُقلوُق، سوغوُق.

بوُرهانى قاتئ (برهان قاطع) كوُچلوُك ده‌لىل.

بوُزروُگوار(بزركوار) ئوُلوُغ، بوُيوُك؛ ئالىيجاناب.

بوُلئه‌جه‌ب (بوالعجب) تولىموُ ئه‌جه‌بلىنه‌رلىك.

بوُله‌غا (بلغا) به‌لىخ (بليغ)نىڭ كۆپلوُكى: پىتىكلىكله‌ر، بالاغه‌تله‌ر.

بوُله‌ند (بلند) ئېگىز، يوُكسه‌ك، ئالىي.

بوُله‌ند ئاۋازه قىلماق (بلند آوازه قيلماق) ياخشى اتماق.

ئه‌ۋلاد گوُروُپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئوُيغوُرچه ماقاله، قه‌دىمىي ئه‌سه‌رۋه قوليازمىلار ئامبىرى

بىشەجمەئىھىم (باجمعهم) ئۇلارنىڭ ھەممىسى.
بىشەنباز (بى انباز) تەڭدىشى يوق، مىسلىسىز.
بىباك (بى‌باك) قورقماس، قورقۇشنى بىلمەيدىغان.
بىسات (بساط) سېلىنچا، گىلەم، زىلچا.
بىشۇمار (بى شمار) سانسىز، بىھىساب، سانغىلى بولمايدىغان.
بىغايەت (بى غايت) چەكسىز، چېگراسىز، بىپايان.
بىلاد (بلاد) دۆلەت، رايون، يۇرت، دىيار.
بىلكۇللە (بالكل) ھەممىسى، بارلىقى؛ ئومۇميۈزلۈك.
بىمار (بيمار) كېسەل.
بىنەزىر (بى نظير) تەڭداشسىز.
بىنھايەت (بى نهايت) تۈگىمەس، چەكسىز، پايانسىز.
بىيەدى (بيدى) قولۇم بىلەن، ئۆز قولۇم بىلەن.
بىيەدىنى (بيده) قولى بىلەن، ئۇنىڭ قولىَ بىلەن.
بىيشە (بەيشه) ئورمانلىق، توقايلىق؛ قومۇشلۇق.
بىينا (بينا) كۆرەلەيدىغان، ئۆتكۈر كۆزلۈك؛ ئۆتكۈر.

پ

پايە (پايه) ئاساس، ھۇل؛ دەرىجە، مەرتىۋە، ئۇنۋان.
پەرتەۋ (پرتو) نۇر.
پەس (پس) ئارقا تەرەپ؛كېيىن، ئارقىدىن؛ شۇڭا.
پەھلەۋى ئەفسانە پەردا (پهلوی افسانه‌پرداز) كونا پارس تىلى بىلەن ھېكايە قىلغۇچى.

پەي (پی) ئاساس، ھۇل؛ ئىز، ئەسەر؛ چۇشىنىش، پەم قىلىش.
پوختەن (پختن) قاينىتىش، پىشۇرۇش.
پويە (پويه) يۇگۇرۇش، يۇگۇرۇپ يۇرۇش.
پىچ (پيچ) تۇگۇن، چىگىلك؛ چىگىلگەن، تولغاشقان.
پىراستە (پيراسته) بېزەنگەن، ياسانغان، زىننەتلەنگەن.
پىشە (پيشه) كەسپ، ھۇنەر، سەنئەت؛ئادەت.
پىشرەۋ (پيش رو) سەردار، ئالدىدا باشلاپ ماڭغۇچى.
پىشكەش (پيشكش) سوۋغا، تارتۇق.
پىنھان (پنهان) يوشۇرۇن؛ يوشۇرۇش.

ت

تابۇغ (تابوغ) خىزمەت.
تازيانە (تازيانه) قامچا.
تاق (طاق) گۇمبەز.
تەئەررۇز (تعرضی) قارشى قويۇش، تاقابىل تۇرۇش؛ ھۇجۇم قىلىش.
تەئەققۇل (تعقل) مۇلاھىزە، چوڭقۇر ئويلاش؛ ئەقىل-پاراسەت.
تەئەللۇم (تعلم) ئۆگىنىش.
تەئەممۇق (تعمق) چوڭقۇرلاشتۇرۇش؛ چوڭقۇرلۇق.
تەئەممۇل (تأمل) چوڭقۇر مۇلاھىزە، چوڭقۇر ئويلاش، ئويغا چۆكۈش.
تەتەببۇئ (تتبع) تەتقىقات، ئىزدىنىش؛ نەزىرە.
تەتۇيل (تطويل) ئۇزارتىش، سوزۇش.

ئۇيغۇرچە ماقالە ۋە ئىلمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
www.uyghurkitap.com
www.ewlat.org

تەجنس (تجنيس) ئىككى بىسلىق سۆز؛ ئاھانگداش سۆز، ئومۇنىم.
تەجنس ئامىز (تجنيس آميز) ئىككى بىسلىق مەنە ئاڭلىتىدىغان.
تەجنسى تەم (تجنيس تام) تولۇق ئومۇنىم، تولۇق تەجنس.
تەخەللۇف (تخلف) خىلاپلىق، خىلاپلىق قىلىش، لەۋزىدە تۇرماسلىق.
تەخەييۇل (تخيل) خىيال، تەسەۋۋۇر.
تەخسىس (تخصيصى) مەخسۇس، خاس؛ مەخسۇس تەينىلەنگەن.
تەئخىر (تاءخير) ئارقىغا سوزۇش، كېچىكتۈرۈش.
تەدۋىن (تدوين) دىۋان تۈزۈش، توپلام چىقىرىش.
تەئدىب (تاءديب) ئەدەبلەش، ئەدەب ئۆگىتىش.
تەراۋەت (طراوت) يېڭى، ياش، ئەۋرىشىم، يۇمشاق.
تەرەددۇد (تردد) ئىككىلىنىش، جەزم قىلالماسلىق.
تەرەننۇم (ترنم) ناخشا ئوقۇش، كۈي كۈيلەش؛ ناخشا، كۈي.
تەرجۇمە (ترجمه) تەرجىمە؛ ئىزاھلاش.
تەرجىھ (ترجيح) ئۈستۈنلۈك؛ يان بېسىش.
تەرسىئ (ترصيع) مەرۋايىت بىلەن بېزەلىگەن؛ نەسرە قاپىداش سۆزلەرنى قوللىنىش.
تەرفىھ (ترفيه) خاتىرجەم قىلىش؛ خاتىرجەملىك.
تەركىب (تركيب) قۇراشتۇرۇش.
تەرىق (طريق) يول، ئۇسلۇب، چارە.
تەزىين (تزيين) زىننەتلەش، بېزەش؛ زىننەت، بېزەك.
تەسلىم (تسليم) سالام، ھۆرمەت؛ تاپشۇرۇش؛ ئەل بولۇش.
تەسنىف (تصنيف) تۈركە ئايرىش، تۈركۈمگە بۆلۈش؛ ئەسەر.
تەشرىف (تشريف) شەرەپلىك؛ شەرەپكە ئېرىشتۈرۈش.

تەشۋىر (تەشۋىر) ئالاقزادىلىك، ئەنسىزلىك.
تەغەييۇر (تەغەييۇر) ئۆزگىرىش؛ غەيرىيلىك.
تەغەييۇر (تەغەييۇر) ئۆزگەرتىش؛ غەيرىيلەشتۈرۈش.
تەغىير (تەغىير) ئۆزگەرتىش؛ غەيرىيلەشتۈرۈش.
تەفاۋۇت (تەفاوت) پەرق.
تەفھىم (تەفھىم) چۈشەندۈرۈش، چۈشەنچە ھاسىل قىلدۇرۇش.
تەقرىر (تەقرىر) بايان، بايان قىلىش؛ ئىسپات، ئىسپاتلاش.
تەقسىر (تەقصىر) قىسقارتىش، كېمەيتىش، ئازايتىش.
تەقۋىيەت (تەقويت) مەدەت بېرىش، قوللاش؛ كۈچەيتىش.
تەكەللۇم (تەكلم) گەپ، سۆز؛ سۆزلەش، گەپ قىلىش.
تەلقىن (تەلقين) تەلىم، تەلىمات، يوليورۇق؛ ئاغزاكى بايان.
تەئىلىق (تەئليق) تېپىلەش، تۈزۈش؛ ئەسەر، ئۇلۇپەتچىلىك، دوستانىلىق.
تەئمىيە (تەعمىيە) بېزەش، زىننەتلەش، ياساش.
تەئمىيەئامىز (تەعمىيەآميز) بېزەكدار، زىننەتلەنگەن، ياسىداق.
تەنەۋۋۇئ (تەنوع) خىلمۇخىللىق؛ تۈر، خىل،
تەنگ (تەنگ) تار، قىستاڭچىلىق جاي؛ قىسقا؛ بەلباغ، كەمەر.
تەھسىن (تەحسين) ئارزىلاش، ئالقىش بىلەپ چوقۇنۇش، ئاپىرىن ئېيتىش.
تەھقىق (تەحقيق) سۈرۈشتۈرۈش، تەكشۈرۈش؛ ئەمەلىيەشتۈرۈش، راست-يالغانىنى ئايرىش، ھەقىقەتلەش.
تەۋارىخ (تەواريخ) تارىخ (تاريخ) نىڭ كۆپلۈكى: تارىخلار.
تەۋانا (توانا) كۈچلۈك؛ باي.
تەۋائىف (طوائف) تائىفە (طائفه) نىڭ كۆپلۈكى: تائىپىلەر.
تەۋايىف (طوايف) ق. تەۋائىف.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تۇسلۇب، چارە. (طور) تەۋر
تەيىن (تعيين) تەيىن؛ تەيىنلەش، بەلگىلەش.
تۇركتاز (تركتاز) ھۇجۇم قىلىش؛ تاجاۋۇز قىلىش؛ تالان-تاراج قىلىش.
تۇران (توران) ئوتتۇرا ۋە كىچىك ئاسىيانىڭ قەدىمىي نامى.
تۇرفە (طرفه) تېپىلغۇسىز، ئاز ئۇچرايدىغان؛ قىزىقارلىق، ئاجايىپ.
تۇغرايى سەئادەت (طغراى سعادت) سائادەت گىربى.
تۇيۇر (طيور) تەير (طير)نىڭ كۆپلۈكى: قۇشلار.
تۇيۇغ (تويوغ) تۇيۇق.
تۆھفەتۇل ئەفگار (تحفة‌الافگار) مەجرۇھ سوۋغىسى.
تۈركىگوي (تركى كوى) ئەسەرنى تۈركىي تىل بىلەن يازغۇچى.
تىراز (طراز) زىننەت، نەقىش.
تىزگام (تيزگام) يۈگۈرەك، تېز يۈرەر.
تىير (تير) ئوق؛ ئوقيا ئوقى؛ ئوق ئۇزۇش، ئوقيا ئېتىش.
تىيرە (تيره) قاراڭغۇ، زۇلمەتلىك.
تىينەت (طينت) لاي.
تىينەتۇ ئادەمىن (طينة‌آدم) ئادەمنىڭ لېيى.

ج

جادە (جاده) يول، داغدام يول.
جادۇيى ھىند (جادوى هند) ھىندى سېھىرگەرى.
جامىئى مەئانى (جامع معانى) مەنىلەر جەم بولغان، مەنىلەر توپلانغان؛ مەنىلەرنى جەملىگۈچى.

كوللېكتىۋىزم.
جامائىيەت (جامعيت) ئومۇمىيەت،
جانىب (جانب) تەرەپ؛ يان تەرەپ.
جاھ (جاه) ئورۇن، ماكان؛ مەنسەپ، مەرتىۋە.
جائىز (جائز) ق. جايىز.
جايىز (جايز) رۇخسەتلىك، يوللۇق؛ ئىمكانىيەتلىك، قىلىشقا بولىدىغان.
جەلائۇر روھ (جلاءالروح) روھ جۇلاسى.
جەللۇ ئەلا (جل وعلا) ئۇلۇغ ۋە يۇكسەك، كائىنات ۋە بۇيۇك.
جەمائەتى خوب (جماعت خوب) گۈزەللەر.
جەننات (جنات) جەننەت (جنت)نىڭ كۆپلۈكى: جەننەتلەر باغلار.
جەھانبان (جهانبان) ئىمپېراتۇر، جاھانىنىڭ خوجايىنى.
جەۋاھىرى سەمىن (جواهر شمين) بىباھا جەۋھەرلەر.
جەۋشەن (جوشن) ساۋۇت.
جۈزئ (جزء) قىسمەن؛ بۆلەك، پارچە.
جۈزۋ(جزو) ق. جۈزئ.
جۈزۋى (جزوى) قىسمەن.
جۈزئىيات (جزئيات) تەپسىلات، ئوجۇر-بۇجۇر؛ ئۇششاق-چۈششەك ئىش، ئەرزىمەس ئىش.
جۈزىيىيات (جزييات) ق. جۈزئىيات.
جۈمادىل ئەۋۋەل (جمادى الاول) 5-ئاي.
جىبال (جبال) جەبەل (جبل)نىڭ كۆپلۈكى: تاغلار.
جىبللى (جبلى) تۇغما، تەبىئىي.
جىلۋە نەماي (جلوه نماى) جىلۋىدار، جىلۋە كۆرسەتكۈچى.
جىم (جيم) چاغاتايچىدا "ج" ھەرپىنىڭ نامى.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

جهات (جهات) جهەت (جهت) نسك كۆپلۇكى: تەرەپلەر؛ سەۋەبلەر.
جهەت (جهت) جەهەت، تەرەپ، سەۋەپ.

چ

چابۇكسۇۋار (چابكسوار) چەۋەنداز.
چاشنى (چاشنى) تەم؛ تەم كىرگۈزگۈچى.
چەرخى گەردان (چرخ كردان) چۆگىلەپ تۇرىدىغان چاق؛
ئايلىنىپ تۇرىدىغان پەلەك.

چۇرپە (چورپه) توڭگۇز كۈچۈكى.
چىراي گۇشاي (چهره‌كشای) چىراي ئاچقۇچى، چىراي
كۆرسەتكۈچى.

خ

خاتەم (خاتم) ئۈزۈك، مۆھۈرسىمان ئۈزۈك. ك. مۆھۈر.
خاترنشان (خاطرنشان) كۆرسىتىپ بەرمەك؛ ئاگاھلاندۇرماق؛
ئەسته تۇتماق؛ ئەسته مەھكەم ساقلاش.

خار (خار) تىكەن. ئالاھىدىلىك، خاسلىق.
خاسه (خاصه) ئۆزىگه خاسلىق، ك. دۇنيا، بۇ ئالەم.
خاكدان (خاكدان) ئەخلەت ساندۇقى. كەمتەر، كەمسه.
خاكسار (خاكسار) توپىغا چۈمۈلگەن؛ ئەرزىمەس؛
خال (خال) تاغا (ئانىنىڭ ئاكىسى)؛ خال، مەك.
خامه (خامه) قومۇش قەلەم؛ ئەدەبىي ئۇسلۇب؛ مېغىز، جەۋھەر.

خامەئی قۇدرەت (خامە قدرت) قۇدرەت قەلىمى.
خامۇشى (خاموشى) جەمجەت.
خاھ (خواه) مەيلى؛ مەيلى.
خاھەر (خواهر) ھەمشىرە، ئاچا ياكى سىڭىل.
خەدەنگ (خدنگ) ئوقيائوقى.
خەراباتى (خراباتى) مەيخانا ئەھلى، ئىچەرمەن؛ بىكار تەلەپ.
خەراش (خراش) تىلىش، تىلغاش، يىرتىش؛ تاتىلاش، تامىلاش.
خەزائىن (خزائن) ق. خەزايىن،
خەزايىن (خزاين) خەزىنە (خزينه) نىڭ كۆپلۈكى: خەزىنىلەر.
خەسم (خصم) رەقىب، قارشى تەرەپ؛ دۇشمەن.
خەسىس (خسيس) پەسكەش، شەرمەندە؛ بېخىل.
خەلەق (خلق) ئىز باسار، ۋارىس؛ پۇشت، كېيىنكى ئەۋلاد.
خەللاق (خلاق) ئىجاد قىلغۇچى، ياراتقۇچى.
خەللاقۇل مەئانى (خلاق المعانى) مەنىلەر ئىجادكارى.
خەللەدە (خلد) مەڭگۈلۈك قىلماق (پىئىل).
خەممەرتۇ (خمرت) يۇغۇردۇم (پىئىل)، خېمىر قىلدىم.
خەيرۇل ئەنام (خير الانام) ئىنسانلارنىڭ ياخشىسى؛ مۇھەممەد پەيغەمبەر.
خەيل (خيل) توپ، جامائەت؛ يىلقا؛ ئاتلىق قىسىم.
خورد (خورد) پىمەك ـ ئىچمەك؛ شۇمۇرۇش؛ قوبۇل قىلىش؛ ئۇششاق، كىچىك.
خوردە (خرده) كىچىك، ئۇششاق، پارچە.
خوردەدان (خردەدان) مۇتەخەسسىس، كەسىپ ئەھلى، ماھىر.
خوردەنى (خوردنى) پىمەك، ـ ئىچمەك، پىگۇلۇك؛ تەملىك، مەززىلىك.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

خوشەچىن (خوشەچين) باشتەرگۇچى. ك. توپلىغۇچى، يىغقۇچى.
خوشەچىنى (خوشەچينى) باشتەرگۇچى، توپلىغۇچى، رەتلىگۈچى.
خوشك (خشك) قۇرۇق، سولاشقان، قاخشال بولغان.
خوك (خوک) توڭگۇز. ك. سېمىز ئادەم.
خۇجەستە (خجسته) بەختيار، ئامەتلىك؛ سائادەت كەلتۈرگۈچى.
خۇد (خود) ئۆزى، شەخسەن ئۆزى؛ ئۆزىنىڭ، ئۆزىگىلا خاس.
خۇرشىد (خورشيد) قۇياش.
خۇرشىد ئاسار زەمىر (خورشيد آثار ضمير) ئاپتاپ سۈپەت كۆڭۈل.
خۇروش (خروش) هۇۋلاش، ۋارقىراش، چىرقىراش.
خۇش ئايەندە (خوش آينده) كۆڭۈلگە ياقىدىغان، كىشىنى خۇشال قىلارلىق.
خۇش تەبئ (خوش طبع) ك. ئەدەبىيات ـ سەنئەتچى.
خۇلەفا (خلفا) خەلىفە (خليفه) نىڭ كۆپلۈكى: خەلىپىلەر.
خۇلد (خلد) ئەبەدىيلىك، ئۆلمەس، مەڭگۈلۈك؛ جەننەت.
خۇنخار (خونخوار) قان ئىچەر، قانخور، جاللات؛ دەھشەتلىك.
خېيلى (خيلى) ئىنتايىن، بەك؛ بەك كۆپ، ئىنتايىن نۇرغۇن.
خىرەد (خرد) ئەقىل، هۇش.
خىرەدمەند (خردمند) ئاقىل، ئەقىل ئىگىسى؛ دانا.
خىلافەت (خلافت) خەلىپىلىك ئورنى؛ ئىز باسارلىق، ۋارىسلىق.
خىلقەت (خلقت) يارىتىلىش، ياسىلىش؛ ۋۇجۇدقا چىقىرىش.

دارا (دارا) ئىگە، ئىگە بولغان.
داراي (دارای) ق. دارا.
دارايى هەشەم (دارای حشم) خوجايىن، پادىشا، باي، مالدار.
دانىش (دانش) بىلىم؛ پاراسەت.
دانىشمەند (دانشمند) دانىشمەن.
دەبىر (دبیر) يېزىقچىلىق، كاتىبات؛ كاتىپ.
دەبىستان (دبستان) باشلانغۇچ مەكتەپ.
دەرا (درا) ئومۇت؛ قوڭغۇراق، كولدۇرما.
دەراي (درای) ق. دەرا
دەرەخشەندە (درخشنده) نۇر چېچىپ تۇرىدىغان، پارلاق، كۆز قاماشتۇرىدىغان.
دەرج (درج) تىزىملاش، قوشۇش، كىرگۈزۈش؛ مۇندەرىجە.
دەردمەندانە (دردمندانه) دەرتلىك؛ مۇڭلۇق.
دەررە (دره) جىلغا، تاغ قاپتىلى؛ تاغ ئېغىزى، ئۆتەڭ.
دەريايى ئەبرار (دریای ابرار) ياخشىلار دەرياسى.
دەريايى ئىبرار (دریای ابرار) گۇناھنى يۇيۇش دەرياسى.
دەستۇر (دستور) رېتسېپ؛ ئادەت؛ قائىدە، قانۇن.
دەشت (دشت) تۈزلەڭلىك، دالا؛ بوز يەر.
دەفىنە (دفینه) كۆمۈكلۈك خەزىنە.
دەقايىق (دقایق) دەقىقە (دقیقه) نىسك كۆپۈلۈكى: نازۇكلۇقلار، ئىنچىكىلىكلەر.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

دەقىق (دقيق) ئىنچكە، نازۇك. ك. نازۇك پىكىر، چوڭقۇر مەنە.
دەلالەت (دلالت) يول باشلاش، يېتەكلەش؛ پاكىت، ئىسپات؛ نەسىھەت.
دەلائىل (دلائل) ق. دەلايىل.
دەلايىل (دلايل) دەلىل (دليل) نىڭ كۆپلۈكى: دەلىللەر، پاكىتلار.
دەۋاۋىن (دواوين) دىۋان (ديوان) نىڭ كۆپلۈكى: دىۋانلار.
دۇد (دود) تۈتۈن، دۇت.
دۇدمان (دودمان) نەسەب، شەجەرە، سۇلالە.
دۇرەفشان (در افشان) ئاغزىدىن سۆز دۇرلىرىنى چاچىدىغان، ناتىق.
دۇرر (در) ئۇنچە، مەرۋايىت.
دۇررى سەمىن (درثمين) بىباھا ئۇنچە، قىممەتباھا مەرۋايىت.
دۇررى شاھۋار (درشاهوار) شاھانە ئۇنچە، ئېسىل مەرۋايىت.
دۇشۋار (دشوار) قىيىن، تەس، مۇشكۈل؛ خەتەرلىك.
دۇشۋار پەسەند (دشوار پسند) جاپاكەش.
دۇنۇۋۇ (دنو) پەس، پەسكەش؛ ئەڭ تۆۋەن دەرىجىدىكى.
دىرەفش (درفش) بىگىز؛ ئىسكىنا؛ نەققاش پىچقى.
دىررە (دره) تاسما قامچا، قامچا؛ تاسما كەمەر.
دىققەت (دقت) ئىنچىكىلىك، نازۇكلۇق؛ ئەستايىدىللىق.
دىققەتپەسەند (دقت پسند) ئەستايىدىل.
دىلپەزىر (دلپذير) دىلغا ياقىدىغان؛ مۇناسىپ،
دىلپەسەند (دلپسند) خۇشال قىلارلىق، كۆڭۈلگە ياقىدىغان.
دىلسوز (دلسوز) غەمگۇزار، ھېسداش، ھېسداشلىق قىلغۇچى.
دىۋار (ديوار) سېپىل، تام.

راجئ (راجع) قايتقان، قايتىپ بارغان؛ باغلىنىشلىق، مۇناسىۋەتلىك.

راز (راز) مەخپى، خۇپيانە.

راقسم (راقم) رەقەمچى؛ خەت كۆچۈرگۈچى؛ يازغۇچى؛ رەسسام.

راهبەر (راهبر) رەھبەر، پېتەكچى، يولباشچى.

رەخشەندە (رخشنده) پارلاق، نۇرلۇق، چاقناپ تۇرىدىغان.

رەخنەھادان (رخنهادان) تۆشۈكلۈك، نۇرغۇن تۆشۈكچىلىرى بار.

رەزم (رزم) ئۇرۇش، جەڭ، سوقۇش، تۇقۇنۇش.

رەسايىلى مەئنەۋى (رسايل معنوى) مەنىلىك رىسالىلەر، مەزمۇنلۇق كىتابچىلەر.

رەسەد (رصد) رەسەتخانا، ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش مۇنارىسى؛ كۆزىتىش.

رەسم ئەھلى (رسم اهلى) ئادەتتىنسىپ قالغان، مەلۇم ئىشنى ئۆزىگە ئادەت قىلىۋالغان.

رەسۇل (رسول) ئەلچى.

رەشاد (رشاد) توغرا يول.

رەفئەت (رفعت) يۇكسەكلىك، ئۇلۇغلۇق؛ يۇكسەك، ئالىي، بۇيۇك.

رەفئ مەكان (رفيع مكان) يۇكسەك مەرتىۋە؛ يۇكسەكلىك.

رەفئ مىقدار (رفيع مقدار) ئالىي دەرىجىلىك؛ يۇكسەك.

رەقىب (رقيب) مۇھاپىزەت قىلغۇچى، جىسەكچى، پاسبان؛ مۇسابىقىلاشقۇچى، قارشى تەرەپ.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

رەنگىن (رنكين) رەڭدار، كۆركەم رەڭلىك، گۈزەل.
رەھنەماي (رهنماى) يول باشلىغۇچى، يولباشچى.
رەۋەندە (روندە) ھەربىكەتچان، بىر جايدا تۇرمايدىغان؛ سايامەتچى.
رەۋزە (روضە) باغ، باغچا.
رەۋزەئى روھەفزا (روضهٔ روح افزا) روھلاندۇرغۇچى جەننەت، ھايات بېغىشلايدىغان باغ.
رەياھىن (رياحين) رەيھان (ريحان) نىڭ كۆپلۈكى: رەيھانلار.
روبايەندە (رباينده) كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان، مەپتۇن قىلارلىق.
روزگار (روزگار) ۋاقىت، چاغ؛ دەۋر، زامان؛ ئامەت؛ پۇرسەت.
روھگۇستەر (روح كستر) روھلاندۇرغۇچى، جان ئاتا قىلغۇچى.
روھۇل قۇدۇس (روح القدس) ۋەھى؛ مۇقەددەس روھ.
روھۇللاھ ئەنفاسى (روح الله انفاسى) ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ مۆجىزە-لىك نەپىسى.
روھى پاك (روح پاك) پاك جان.
روھى نەقدى (روح نقدى) نەق روھ؛ ئېسىل روھ؛ بايلىق.
رۇبئى مەسكۇن (ربع مسكون) يەر شارىنىڭ ئادەمزات ياشايدىغان جايلىرى.
رۇتبە (رتبه) ئۇنۋان؛ مەرتىۋە، دەرىجە؛ ئايرىما.
رۇتۇبەت (رطوبت) نەملىك.
رۇسۇخ (رسوخ) قەيسەر، قەتئىي، چىداملىق، تەۋرىمەس؛ سىڭىپ كىرىش.
رۇسۇم (رسوم) رەسم (رسم) نىڭ كۆپلۈكى: نىزاملار، ئادەتلەر.
ريخت (ريخت) يۇز، بەت.

رسالەت (رسالت) ژەزىپە، بۇرچ؛ خەت-چەك؛ رسالە.
رىفئەت (رفعت) ق. رەفئەت.
رياھىن (رياحين) ق. رەياھىن.

ز

زاتى (ذاتى) تەبئىي، تۇغما.
زادە (زادە) بالا، ئەۋلاد؛ تۇغۇلغان، تۆرەلگەن.
زادەئى تەبئى (زادە طبعى) ك. دەسلەپكى نەتىجە.
زاھىر شۇئەرا (ظاھرشعرا) تەسەۋۋۇپچى بولمىغان شائىرلار، ئوچۇق-ئاشكارىلىقنى تەرغىپ قىلىدىغان شائىرلار.
زائىد (زائد) ق. زايىد.
زايىد (زايد) ئېشىنچا، ئىشىپ قالغان نەرسە؛ قوشۇلغان، تولۇقلانغان.
زەبانبەست (زبان بست) زۇۋانى تۇتۇلۇش.
زەباندان (زباندان) تىلشۇناس، تىلنى پىششىق بىلىدىغان.
زەبۇن (زبون) يېتىم؛ ئاجىز؛ تۆۋەن.
زەدە (زدە) زىدە بولغان؛ قۇرت يېگەن؛ قىينالغان، ئازاپلانغان.
زەرافەت (ظرافت) نازۇك؛ كۆركەم.
زەرائىف (ظرائف) زەرىفە (ظريفه) نىسك كۆپلۈكى: مۇلايىملىقلار؛ نازۇك ئۇقۇملۇق پىكىرلەر، گۈزەل سۆزلەر.
زەرايىف (ظرايف) ق. زەرائىف.
زەلالەت (ضلالت) تۇيۇق يولغا كىرىپ قېلىش؛ ئازغۇنلۇق، گۇمراھلىق.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

زەممە (ضمە) چاغاتايچىدىكى «ئۇ، ئۇ، ئۆ، ئۈ» تاۋۇشلىرىنى ئىپادىلەيدىغان پەش بەلگىسىنىڭ ئىككىنچى نامى.
زەمىر (ضمير) كۆڭۈل، دىل، ۋىجدان؛ ئالماش (گراماتىكا).
زەھرى ھەلاك (زهرهلاك) ھالاكەتلىك زەھەر.
زور (زور) بەدەن قۇۋۋىتى، كۈچ، قۇدرەت؛ بېسىش، مەجبۇرلاش.
زۇھۇر (ظهور) گەۋدىلىنىش، ئىپادىلىنىش؛ زاھىر بولۇش، پەيدا بولۇش.
زۇبدەتۇت تەۋارىخ (زبدة التواريخ) تارىخلار جەۋھىرى.
زۇلال (زلال) سۈزۈك سۇ، تىنىق سۇ.
زۇمرە (زمره) گۇرۇھ، گورۇپپا؛ جامائەت، ئامما، كۆپچىلىك.
زۇمرەئى بىنىش (زمره بينش) يىراقنى كۆرەرلەر، ئالدىن كۆرەرلەر، ئۆتكۈر كۆزلۈكلەر؛ ئالىملار.
زۇمرەئى ئىلىم (زمره علم) زىيالىلار.
زۇنۇب (ذنوب) زەنب (ذنب) نىڭ كۆپلۈكى: گۇناھلار، جىنايەتلەر.
زىۋەر (زيور) زىننەت، بېزەك؛ زىننەتلەش، پەدەزلەش.
زىب (زيب) زىننەت، بېزەك.
زىبا (زيبا) گۈزەل، كۆركەم، زىننەتلەنگەن.
زىبەندە (زيبنده) زىننەتلەنگەن، بېزەلگەن، گۈزەل.
زىن (زين) ئىگەر (ئات، ۋەلىسىپىت قاتارلىقلارنىڭ).
زىنەت (زينت) زىننەت.

س

سابىت (ثابت) ئىسپاتلانغان؛ مۇستەھكەم، تەۋرىمەس.

ساهىبى زېهىن (صاحب ذهن) زېهىن ئىگىسى، ئەقىللىق.
ساهىبى ژۇقۇف (صاحب وقوف) هەممىدىن خەۋەردار، ئىشنىڭ تېگى-پېچىنى بىلىدىغان؛ تەجرىبىلىك.
ساهىبى ئىختىساس (صاحب اختصاصى) ئىختىساس ئىگىسى، ئىختىساسلىق.
ساهىبى ئىرشاد (صاحب ارشاد) پېتەكچى، يولباشچى.
سائىر (سائر) باشقا، بۆلەك؛ ئۆتكەن، ئۆتۈپ كەتكەن؛ ھەممە.
سائىقە (صاعقه) چېقىن چېقىش؛ گۈلدۈرماما.
سايىر (ساير) ق. سائىر.
سەباۋ (صباء) ق. سبا.
سەباھ (صباح) ئەتىگەن، سەھەر.
سەبەق (سبق) ئارتۇقچىلىق، ئالاھىدىلىك، ساۋاق، دەرس.
سەبەقخان (سبق خوان) ساۋاق ئالغۇچى؛ ئوقۇغۇچى.
سەبئەئى سەييارە (سبعەسياره) يەتتە سەييارە.
سەبت (ثبت) يېزىش، تىزىملاش، خاتىرىلەش.
سەبزە (سبزه) چىم، ئوت-چۆپ. ك. پىشىل، كۆك رەڭ.
سەبزەزار (سبزەزار) مايسىزار، چىمەنزار، كۆكلەم.
سەتىرە (ستر) ياپماق، پەردىلىمەك (پېئىدل).
سەجاج (سجاج) سۇ ئارىلاش سۈت.
سەددى سكەندەرى (سدسكندرى) ئىسكەندەر سېپىلى.
سەر (سر) باش.
سەرا (سرا) ناخشا ئوقۇغۇچى، شېئىر دېكلاماتسىيە قىلغۇچى.
سەراي (سراي) سارايى؛ ق. سەرا.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سەرە (سرە) ساپ، پاك؛ تاللانغان، خىللانغان، ئالىي سورتلۇق.
سەرەفراز (سرافراز) شەرەپلىك، ئىپتىخارلىق؛ يۇكسەك، ئالىي،ئىسىل.
سەربۇلەنا (سربلند) ئىپتىخارلىق، يۇكسەك، ئالىي، بۇيۇك.
سەرزەنىش (سرزنش) ئەيىبلەش، تاپا- تەنە قىلىش.
سەرف (صرف) چىقىم، سەرپىيات؛ ئىشلىتىش؛ مورفولوگىيە.
سەفا (صفا) پاك، پاكىز، سۇزۇك؛ سەمىمىي، سادىق؛ تىنچ؛ شاد.
سەفھە (صفحه) بەت، سەھىپە.
سەفىنە (سفينه) كېمە.
سەفىھە (صفيحه) يۈز، تەكشىلىك.
سەلاتىن (سلاطين) سۇلتان (سلطان) نىڭ كۆپلۈكى؛ سۇلتانلار، پادىشاھلار؛ ھوقۇقلار، تەسىر كۈچلەر.
سەلاتىنزادە (سلاطين زاده) شاھزادە، پادىشاھ بالىسى.
سەلاتىنى مۇكەررەم (سلاطين مكرم) كاتتا ھۆكۈمرانلار.
سەلاسەت (سلاست) تىلدىكى راۋانلىق، ئوچۇقلۇق، ئويناقلىق.
سەلاھ (صلاح) ياخشى، ئوبدان؛ ياخشىلىق، ئارتۇقچىلىق.
سەللاللاھۇ ئەلەيھى (صلى الله عليه) ئاللاھ ئۇنىڭغا بەخت- سائادەت بەرگەي.
سەللەمە ئەلەيھى (سلم عليه) ئۇنىڭغا ھۇرمەت، ئۇنىڭغا سالام.
سەلىس (سليس) ئوچۇق، روشەن، راۋان.
سەلىم (سليم) سالامەت، ساغلام، ساق، بېجىرىم.
سەمۇم (سموم) كۆيدۈرگۈچ ئىسسىق شامال.
سەمىن (ثمين) قىممەتلىك، بباھا.
سەنەد (سند) پاكىت، ئىسپات.
سەھاب (سحاب) بۇلۇت.

سەھرانشىن (صحرا نشين) يايلاق ئەھلى، كۆچمەنچى خەلق.
سەھىفە (صحيفه) بەت، يۈز؛ يەرىيۈزى
سەۋاد (سواد) قارا، قارا رەڭ؛ ساۋات؛ كۆپچىلىك؛ مەيدان، ماكان، جاي.
سەۋادى ئەئزەم (سواد اعظم) بۈيۈك ماكان؛ مۇتلەق كۆپسانلىق كىشىلەر.
سەئىي بىلە(سعيى بيله) تىرىشچانلىقى بىلەن؛ ئورۇنۇش ئارقىلىق.
سوزناك (سوزناك) ئوتلۇق، كۆيدۈرگۈچ.
سوز ۋە گۇداز (سوزوكداز) كۆيدۈرۈش ۋە ئۆرتەش.
سونە (سونه) ئەركەك ئۆردەك.
سوھۇلەت (سهولت) ئاسانلىق، ئوڭايلىق.
سوئۇبەت (سعوبت) قىينىچىلىق.
سۇبھانى (سبحانى) مۇقەددەس؛ ئاللاھ ئاتا قىلغان.
سۇخەن ئەدا (سخن ادا) گەپتان، ناتىق؛ شائىر.
سۇخەنپەرداز (سخن پرداز) شائىر؛ سۆز ئۇستىسى.
سۇخەندان (سخن دان) سۆزمەن، ناتىق؛ يازغۇچى، شائىر.
سۇخەنگۇزار (سخن گزار) ئەدىب؛ ناتىق؛ ئۇچۇر يەتكۈزگۈچى.
سۇخەنۋەر(سخن ور) شائىر؛ چاقماقتەك گەپ قىلىدىغان.
سۇرۇد (سرود) ناخشا ئوقۇش؛ قەسىدە؛ مۇزىكىلاشتۇرۇش.
سۇككەر (سكر) قەنت، شېكەر.
سۇلتانۇس سەلاتىن (سلطان السلاطين) سۇلتانلارنىڭ سۇلتانى.
سۇنئ (صنع) ياساش، ئىجاد قىلىش، بەرپا قىلىش، ئىختىرا قىلىش كۈچى.
سۇنئۇ (صنع) ياسالغان، تەييارلانغان؛ ھەرىكەت.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

سبا (صبا) ياشلىق، ياشلىق دەۋرى، باللىق دەۋر.
سباۋ (سباع) سەبئ (سبع)نىڭ كۆپلۈكى: يىرتقۇچ ھايۋانلار.
سپەھبۇد (سپەھبد) قوماندان، سەردار.
سپەھدار (سپەھدار) قوماندان.
سپەر (سپهر) ئالەم؛ ئاسمان؛ تەقدىر.
سدق (صدق) ھەق، راست، ھەقىقەت، دۇرۇس.
سلك (سلك) يىپ، كەھرىۋا يىپى، ياقۇت زەنجىرى؛ كاتېگورىيە؛ قاتار، رەت؛ سىزىق؛ تىزىق.
سنن (سن) ياش؛ چىش. ك. دەۋر.
سەر پەيۋەند (سحرپيوند) سېھىرلەش؛ كۆز باغلاش.
سەرساز (سحرساز) سېھىرگەر، كۆز باغلامچى.
سيراب (سيراب) سۇغۇرۇلغان، سۇغا قانغان.
سيرەفى (صيرفى) سەررات، ئالتۇن سودىگىرى؛ بانكىچى.
سېيلاب (سيلاب) سەلەپ سۇ، سەل، كەلكۇن.
سېيما (سيما) چىراي، تەلەت؛ ئوبراز.

ش

شار (شار) بىر خىل رەڭدار نەپىس داكا.
شاكىر(شاكر) رەھمەت ئېيتقۇچى؛ مەمنۇن بولغان.
شاھىد (شاهد) پاكىت، دەلىل؛ ئۆزكۆزى بىلەن كۆرگۈچى. ك. خۇدا.
شايئ (شايع) يېيىلغان، تارقالغان؛ ھەممىگە مەلۇم بولغان.
شايئ تەكەللۇم (شايع تكلم) ئاممىۋى تىل، ھەممە ئادەم ئىشلىتە-

دىغان تىل.

شەباب (شباب) ياشلىق. يىگىتلىك؛ ياش، يىگىت.

شەبە (شبه) قارا ياقۇت؛ قارا رەڭلىك قاش تېشى؛ قارا رەڭ.

شەبگۇن (شبگون) قاپ-قارا؛ قارا رەڭلىك.

شەبىستان (شبستان) كېچە، تۈن.

شەرىف (شريف) شەرەپلىك؛ ئېسىل، ئالىيجاناپ، مۆھتەرەم؛ ئاقسۆڭەك.

شەمەم (شمه) پۇراق؛ تەم؛ بىر قەدەر؛ مۇئەييەن.

شەھد (شهد) ھەسەل.

شەھراھ (شهراه) يول.

شەۋاھىد (شواهد) شاھىد(شاهد)نىڭ كۆپلۈكى؛ شاھىتلار.

شەيئى مۇھرىق (شيئ محرق) كۆيۈۋاتقان نەرسە؛ كۆيىدىغان نەرسە.

شور (شور) غەۋغا، ۋاراڭ-چۇرۇك؛ قىزغىن، ھاياجانلىق؛ شور.

شوئلەئەنگىز (شعله انكيز) ئەلەنگە قوزغىغۇچى، شولا چاچقۇچى.

شۇئەرا (شعرا) شائىر (شاعر)نىڭ كۆپلۈكى؛ شائىرلار.

شۇئەراي ئەكابىر (شعرای اكابر) كاتتا شائىرلار، ئاتاقلىق شائىرلار.

شۇئەرايى شىرىن كەلام (شعرای شيرين كلام) شېرىن سۆزلۈك شائىرلار.

شۇئەرايى قۇدسى (شعرای قدسی) مۇقەددەس شائىرلار.

شۇرۇئ (شروع) باشلانما، ئىپتىدا، باشلىنىش؛ باشلاش.

شۇھۇد (شهود) شاھىتلىق؛ پاكىت؛ كۆزىتىش.

شىركەت (شركت) ھەمكارلىق؛ ھەمكارلىشىش؛ قاتنىشىش، ئىشتىراك.

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

شەفتە (شیفتە) ئاشق، كۆيگەن، مەپتۇن.
شكار (شكار) ئوۋ؛ ئوۋلاش.
شكەستە (شكستە) چۇل-چۇل قىلىۋېتىلگەن؛ ئەگرى-بۇگرى؛ چۇشكۇن.
شىن (شین) چاغاتايچىدا "ش" ھەرپىنىڭ نامى.
شىين (شین) نومۇس؛ ئەيىب نۇقسان.

غ

غەرابەت (غرابت) غەلىتىلىك، ئاجايىپلىق؛ ئۆزىگە خاسلىق؛ مۇساپىرلىق.
غەرايىب (غرایب) غەرىب (غریب) نىڭ كۆپلۈكى؛ غارايىپلار، غەلىتىلەر.
غەرايىبۇس سىغەر (غرایب الصغر) باللىق غارايىباتلىرى
غەررا (غرا) پارلاق.
غەرىب (غریب) غەلىتە، ئاجايىپ، كۆرۈلۈپ باقمىغان؛ مۇساپىر، چەت ئەللىك.
غەزەلىييات (غزلیات) غەزەللەر توپلىمى؛ غەزەللەر.
غەففەرە (غفر) كەچۈرۈم قىلماق، مەغپىرەت قىلماق (پېئىل).
غەنا (غنا) بايلىق.
غەنائىم (غنائم) ق. غەنايىم.
غەنايىم (غنایم) غەنىمەت (غنیمەت) نىڭ كۆپلۈكى: غەنىمەتلەر.
غەۋۋاس (غواص) سۇغا شۇڭغىغۇچى.
غۇرەبا (غربا) غەرىب (غریب) نىڭ كۆپلۈكى: غارايىپلار؛ غېرىپلەر.

غۇلغۇلەش (غلغلش) ئۇنىڭ غۇلغۇلىسى.
غىتاۋ (غطاء) يوپۇق، يېپىنچا؛ توڭاق، ياپقۇچ.
غىنا (غنا) ق. غەنا.

ف

فارسى سپهر ساز (فارسى سحر ساز) پارس تىلى بىلەن سپهر قىلغۇچى.
فارسيگوي (فارسى كوى) پارس تىلىدا سۆزلەيدىغان، پارسچە يازىدىغان.
فاهش (فاحش) ئوچۇق، ئاشكارا؛ ئەدەبسىز، پەس.
فايىق (فايق) ئۈستۈن، يۇقىرى، بېسىپ چۈشكەن.
فەرجام (فرجام) پايدا، نەپ، مەنپەئەت؛ بەخت؛ ئاقىۋەت، نەتىجە.
فەرخۇندە (فرخنده) سائادەتلىك؛ بەخت كەلتۈرىدىغان، ياخشىلىق بېغىشلايدىغان.
فەريفته (فريفته) مەپتۇن، مەھلىيا بولغان.
فەزا (فضا) ئالەم بوشلۇقى، ئالەم؛ بوشلۇق، ئوچۇقچىلىق.
فەزا ئىل (فضائل) ق. فەزايىل.
فەزا يىل (فضايل) فەزىلەت (فەزىلت) نىڭ كۆپلۈكى! پەزىلەتلەر.
فەزل (فضل) پەزىلەت، ئارتۇقچىلىق؛ بىلىم، سەۋىيە؛ مەرھەمەت، شەپقەت.
فەساد (فساد) ئوسال، ئەسكى؛ ئوساللىق، ناچارلىق.
فەسانه پەرداز (فسانەپرداز) داستانچى.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

فەساھەت (فصاحت) پاساھەت، تىلدىكى گۈزەللىك.
فەسىھ (فصيح) پاساھەت ئەھلى، پاساھەت ئىگىسى.
فەسىھگۈفتار (فصيح كفتار) پاساھەتلىك سۆزلەيدىغان.
فەفھەم (فافهم) ق. ئىنفھەم.
فەگار (فگار) مەجرۇھ، ياردار؛ قايغۇلۇق.
فەھم (فهم) پەم، چۈشەنچە.
فەھم جىنسى (فهم جنسى) چۈشەنچىلىكلەر. ك. ئەدىبلەر.
فەۋائىد (فوائد) ق. فەۋايىد.
فەۋايىد (فواىد) فائىدە (فائده) نىسبەتلىك كۆپلۈكى: پايدىلار، نەپلەر.
فەۋايىدۈل كىبەر (فوايدالكبر) قېرىلىق نەپلىرى.
فەيز (فيضى) تولۇغان، لىق، تولۇق؛ كامالەتكە يەتكەن؛ باي؛ ياخشى؛ غەمخورلۇق، مەرھەمەت؛ پىتكىلىك.
فەيز رەسان (فيضى رسان) پەيز ياغدۇرغۇچى، پەيزلىك كەلتۈرگۈچى.
فۇسھا (فصحا) فەسىھ (فحيح) نىسبەتلىك كۆپلۈكى: پاساھەت ئىگىلىرى.
فۇسھايى ۋاجىبۈل ئىھتىرام (فصحاى واجب الاحترام) ھۆرمەتكە سازاۋەر پاساھەت ئىگىلىرى.

فۇسھەت (فصحت) پاساھەت، گۈزەللىك.
فۇسۇلى ئەربەئە (فصول اربعه) تۆت پەسىل.
فۇسۇنپەرداز (فسون پرداز) سېھىرگەر.
فىتنە (فتنه) تىنچسىزلىق، توپىلاڭ، قالايمىقانچىلىق؛ بەختسىزلىك.
فىردەۋس (فردوس) جەننەت؛ گۈلزارلىق.
فىرقە (فرقه) گورۇپپا، گۇرۇھ.
فىئىل (فعل) ھەرىكەت، پىئىل؛ پەيل.
فىلھەقىقە (فى الحقيقه) ھەقىقەتتە، ئەمەلىيەتتە.

فىلھەقىقەت (فى الحقيقة) ق. فىلھەقىقە

ق

قاباغ (قباغ) قاپاق.
قابان (قابان) ئەركەك توڭگۇز.
قانئ (قانع) قانغان.
قائىدەئى مۇتابىئەت (قاعـده متابعت) ئەقىدىچىلىك قائىدىسى.
قەددەسە (قدس) مۇقەددەس قىلماق (پېئىل).
قەددەسە سىرەھۇ (قدس سره) ئۇنىڭ سىرىنى مۇقەددەس قىلغاي.
قەددەسەللاھۇ ئەسراره ھۇم (قدس الله اسرارهم) ئاللاه ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى مۇقەد-
دەس قىلغاي.
قەرن (قرن) بىر ئەسىر، قەدىمىي ئىرانىنىڭ بىر ئەسىرى 30 يىل، چاغاتاي دەۋرىدىكى تۈركمي مىللەتلەرنىڭ بىر ئەسىرى 32 يىل ھېسابلىناتتى.
قەسايىد (قصايد) قەسىدە (قصيده) نىڭ كۆپلۈكى: قەسىدىلەر.
قەسەبە (قصبه) ناھىيە، رايون؛ بىر تال قومۇش.
قەلەمزەن (قلم زن) قەلەمكەش.
قەۋائىد (قواعد) قائىدە (قاعده) نىڭ كۆپلۈكى: قائىدىلەر.
قەۋى (قوى) كۈچلۈك، قۇدرەتلىك.
قۇدسى (قدسى) مۇقەددەس، پاك؛ پەرىشتە؛ جەننەتكە تەئەللۇق.
قۇدۇد (قدود) ئوغلاق تېرىسى
قۇرا (قرا، قرى) قەريە (قريه) نىڭ كۆپلۈكى: يېزىلار، كەنتلەر.
قۇلچاقچى (قلچاقچى) چىشى كېپىك، غالجاق.

ئەۋلات تور بېكىتى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

قۇللە (قلە) چوققا.
قۇۋۇۋەتۇل قەلب (قوت القلب) قەلب قۇۋۇۋەتى، قەلب كۈچى.
قۇۋۇۋەتى فەھم (قوت فهم) پەم قىلىش كۈچى، چۈشىنىش قۇۋۇۋتى.
قۇي (قوى) تۆۋۈەن، تۆۋۈەن تەرەپ؛ ئاز.
قىتئە (قطعه) پارچە.
قىمسانماق (قيمسانماق) ئارزۇ قىلماق.
قىيل (قيل) پاراڭ، ۋاراڭ - چۇرۇك، شاۋقۇن - سۈرەن.
قىيله (قيل) سۆزلەنمەك (مەجھۇل پېئىل).

ك

كاخ (كاخ) قەسر، شاھ ساراي؛ مۇنار.
كافى (كافى) كۈپايە قىلارلىق، يېتەرلىك.
كەرىمە (كريمه) كارامەتلىك، ئۇلۇغ؛ شەپقەتلىك؛ ئالىيجاناب.
كەسب ئېتىمەك (كسب ايتماك) ئېرىشمەك، قولغا كەلتۈرمەك، ئىگە بولماق.
كەسرە (كسره) چاغاتاي يېزىقىدىكى "ئى" ھەرپىنى ئىپادىلەيدىغان. بەلگە "زىر"نىڭ يەنە بىر نامى.
كەسرەن (كشيرا) كۆپ، جىق، نۇرغۇن.
كەشەفە (كشف) ئاچماق (پېئىل).
كەفت (كفت) مۇرە، يەلكە؛ مۇرە سۆڭەك.
كەلاغ (كلاغ) قاغا.
كەلاغپا (كلاغپا) قاغا پۇتى، قاغىنىڭ پۇتى.
كەلام (كلام) گەپ، سۆز.
كەلامى مۆئجىز (كلام معجز) مۆجىزىلىك سۆز.

كەلئەھادىسۇن نەبىيىل مۇرسەل (كالاحاديث النبى المرسل) مۇھەممەد پەيغەمبەرنىڭ ھەدىسلىرىدەك.

كەلۇەھىل مۇنزەل (كالوحى المنزل) ئاللا چۈشۈرگەن ۋەھىدەك، ئاسماندىن چۈشكەن ۋەھىگە ئوخشاش.

كەلىمات (كلمات) كەلىمە (كلمه)نىڭ كۆپلۈكى: سۆزلەر، گەپلەر.

كەمال (كمال) كامالەت، كامال.

كەمالات (كمالات) تالانت، ئىقتىدار.

كەماھى (كماهى) خۇددى شۇنىڭغا ئوخشاش.

كەمەھىيە (كماهى) ق. كەماھى.

كەۋاكىب (كواكب) كەۋكەب (كوكب)نىڭ كۆپلۈكى: يۇلتۇزلار.

كەۋكەب (كوكب) يۇلتۇز؛ پارلاقلىق، كۆركەملىك.

كەيفىيەت (كيفيت) ئەھۋال؛ ئىنچىكە تەرەپلەر.

كورره (كره) قۇلان، تايلاق، تايچاق.

كوس (كوس) دۇمباق.

كوفت (كوفت) تامغا ئۇسۇۋۇلىش، زەربىگە ئۇچراش، ياردار بولۇش؛ ھېرىپ ھالسىزىن كېتىش.

كوي (كوى) كوچا، يول؛ رايون.

كۇببار (كبار) ئۇلۇغ، بۇيۇك، كاتتا، غايەت زور؛ كېلەڭسىز.

كۇتۇب (كتب) كىتاب (كتاب)نىڭ كۆپلۈكى: كىتابلار.

كۇلل (كل) پۈتكۈل، ھەممە، بارلىق.

كۇللۇھا (كلها) ھەممىسى، بارلىقى.

كۇللۇھۇ (كله) ق. كۇللۇھا.

كۇللى (كلى) ئومۇمىيۈزلۈك.

ئەۋلاد كۇرۇپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

كۇللىيە (كلىيە) ئومۇمىيلىق؛ ك. قانۇنىيەت.
كۇنتۇ (كنت) مەن بۇرۇن...، مەن ئىلگىرى...، مەن ئەسلىدە...
كۇنج (كنج) بۇلۇك.
كۇنفەيەكۇن (كن فيكن) ئاللاھنىڭ خاھىشى جارى، ئاللاھ نېمە دېسە شۇ بولىدۇ.

كۆپ قاتلا (كوپ قاتلا) كۆپ قېتىم، كۆپ قېتىملاپ.
كۆزگۈ (كوزگو) ئەينەك.
كېتمان (كتمان) يوشۇرۇن، مەخپىي؛ يوشۇرۇنغان.
كىبار (كبار) ئۇلۇغ، زور، بۇيۇك، كاتتا.
كىبىر (كبر) قېرىلىق، ياشانغانلىق.
كىست (كيست) كىم، ئۇ كىم.
كىسۈەت (كسوت) كىيىم، لىباس.
كىشۈەر (كشور) دۆلەت؛ ئۆلكە، رايون.
كىلىك (كلك) قومۇش قەلەم؛ ئوقيا ئوقى.
كىمىيا (كيميا) خىمىيە؛ ئالتۇن تاۋلاش دورىسى؛ ئۈمۇر ئۇزارتىش دورىسى، قېرىماسلىق دورىسى. ك. كارامەتلىك.
كىمىيا ئەسەرخاتىر (كيميا اثرخاطر) كارامەتلىك دىل.
كىيۈان (كيوان) يۇلتۇز.

گ

گەرد (كرد) توپا، چاڭ ـ توزان؛ پاراشۇك.
گەردۇن (كردون) ئاسمان، كۆك.
گەردۇنخەراش (كردون خراش) كۆكتىن ئاشقان، ئاسمانىنى تېشىپ

چىقىپ كەتكەن.

گەنج (كنج) خەزىنە.
گەۋەزەن (كوزن) بۇغا، مارال.
گەۋھەرچاچىدىغان.
گەۋھەرپاش (كوهر پاش) گۆھەر تۆككۈچى.
گەۋھەرريز (كوهرريز) گۆھەر تۆككۈچى.
گەۋھەرى ئالى مىقدار (كوهر عالى مقدار) ئەڭ ئېسىل گۆھەر.
گەۋھەرى زىيبەندە (كوهر زيبنده) زىننەتلىك گۆھەر، بېزەكلىك گۆھەر.
گوراز (كراز) ياۋا توڭگۇز؛ دەھشەتلىك؛ ئەسەبىي؛ باتۇر، پالۋان.
گۈزار (گزار) ئۆتەڭ، بېسىپ ئۆتىلىدىغان جاي؛ ئارىلىق، كاربىدور؛ روھىي كۈچ.
گۈزارىش (گزارش) ئىزاھلاش، چۈشەندۈرۈش؛ ئۇقتۇرۇش، دوكلات قىلىش.
گۈستاخ (گستاخ) ئەدەبسىزلىك؛ ھاكاۋۇرلۇق؛ قوپاللىق؛ ئەدەبسىز، تەكەببۇر.
گۈفتار (گفتار) گەپ، سۆز، پاراڭ؛ سۆزلىشىش؛ باب، پاراگراف.
گۈلبانگ (كلبانك) بۇلبۇل ئاۋازى، يېقىملىق سادا؛ خۇش خەۋەر؛ ۋارقىراش. ك. ئەزان.
گۈلبۇن (كلبن) گۈل تۈپى، گۈل.
گۈلچىن (گلچين) گۈل تەرگۈچى، گۈل ئۆستۈرگۈچى، باغۋەن؛ سەرخىل.
گۈلدەستە (كل دسته) گۈلدەستە؛ مەسجىد مۇنارىسى؛ رۇخسەت قەغىزى؛ گۈلدەستە.
گۈلشەنى دىل ئاسا (كلشن دل آسا) دىلنى ھۇزۇرلاندۇرىدىغان

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

گۇلشەن.

گ گۇناگۇن (كوناكون) رەڭدار، رەڭگارەڭ.
گ گۇنە (گونه) تۇر، خىل؛ ئۇسلۇب.
گ گىتى نەۋرد (كيتى نورد) جاھانكەشتى؛ سەييا ھ.

ل

ل لام (لام) چاغاتايچىدا «ل» ھەرپىنىڭ نامى.
ل لائۇبالى (لا ا بالى) بىپەرۋا، ھېچنىمىگە پىسەنت قىلمايدىغان.
ل لائىھ (لائح) ق. لايىھ.
ل لايىھ (لايح) ئوچۇق، ئېنىق، روشەن، ئاشكارا، كۆزگە تاشلىنىپ تۇرىدىغان.
ل لەتائىف (لطائف) لەتىفە (لطيفه) نىڭ كۆپلۈكى: لەتىپىلەر، گۈزەل سۆزلەر.
ل لەتايىف (لطايف) ق. لەتائىف.
ل لەتىف (لطيف) لاتاپەتلىك، نازۇك، مۇلايىم، ئەۋرىشىم.
ل لەفز (لفظ) تىل؛ تەلەپپۇز، گەپ، سۆز، لەۋز.
ل لەھزە (لحظه) بىردەم، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان ۋاقىت.
ل لەۋ (لو) ئەگەر.
ل لەئلى ئاتەشىن (لعل آ تشين) ئوتقاشتەك ياقۇت.
ل لەيل (ليل) كېچە.
ل لۇججەتۇل ئەسرار (لجة الاسرار) سىرلار دېڭىزى.
ل لۇغەز (لغز) تېپىشماق؛ ئەستەرلىك گەپ.
ل لىباس (لباس) كىيىم-كېچەك، كىيىم.

لسان (لسان) تىل.
لسانۇت تەير (لسان الطير) قۇشلار تىلى.
لسانۇخربجه (لنخرج) چىقىرىش ئۇچۇن، چىقىرىشىمىز ئۇچۇن.

م

ما (ما) بىز.
ماۋ (ماء) سۇ.
ماده (ماده) چىشى، مىدە.
ماهرۇخسار (ماەرخسار) ئايجامال.
مەئارىف نىگار (معارف نكار) تەلىم بەخش.
مەئبۇد (معبود) چوقۇنۇلغۇچى، ئىلاھ، ئىبادەت ئوبيېكت.
مەتبۇئ (مطبوع) ئېسىل، ياخشى؛ خۇش پۇراقلىق.
مەتروك (متروك) تاشلۇۋېتىلگەن، تەرك ئېتىلگەن.
مەتلەئ (مطلع) باش بېيىت، غەزەلنىڭ باشلاپقى ئىككى مىسراسى.
مەجبۇل (مجبول) تۇغما، تەبىئىي.
مەجمەئ (مجمع) يىغىن، يىغىلىش؛ جەمئىيەت، ئۇيۇشما.
مەجمۇئ (مجموع) جەمئى، يىغىندا، ئومۇمىي سان؛ پۈتكۈل، ھەممە؛ خاتىرجەم، كۆڭلى تىنغان.
مەجھۇل (مجهول) ئايدىڭلاشمىغان، تۇتۇق؛ نامەلۇم؛ مەجھۇل.
مەخزەن (مخزن) خەزىنە؛ ئامبار.
مەخزەنۇل ئەسرار (مخزن الاسرار)، سىرلار خەزىنىسى.
مەخلۇق (مخلوق) يارىتىلغان، بارلىققا كەلتۈرۈلگەن؛ مەھسۇلات؛ مەۋجۇدات، ئىنسانىيەت.

ئەۋلاد كۈرۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە. قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەدار (مدار) مەركەز؛ ئوردىتا.
مەئدەن (معدن) كان، مەدەن.
مەراتىب (مراتب) مەرتەبە (مرتبە)نىڭ كۆپلۈكى: مەرتىۋىلەر، دەرىجىلەر.
مەرتەبەئى رەفئ (مرتبە رفيع) يۇكسەك مەرتىۋە.
مەردۇمەك (مردمك) كۆز قارىچۇقى.
مەئرۇف (معروف) ھەممىگە مەلۇم بولغان، مەشھۇر، داڭلىق.
مەئرىفەت (معرفت) بىلىم؛ چۇشەنچە، تونۇش؛ تەربىيە، ئۇقۇتۇش؛ ئەقىل.
مەزەنە (مظنە) شەك، گۇمان؛ خاھىش، نىيەت؛ نىشان، نامايەندە؛ تەخمىنلىك.
مەزرەئ (مزرع) ئېكىنزارلىق، ئېتىزلىق، تېرىلغۇ مەيدانى.
مەزھەر (مظهر) سىرتقى كۆرۈنۈش، ئىپادە؛ گەۋدىلىنىش؛ كۆز قاراش.
مەزھەرى لۇتفى ئىلاھى (مظهر لطف آلهى) ئاللا مەرھەمەتىنىڭ نامايەندىسى.
مەزھەرىيەت (مظهريت) ئىپادىلىنىش؛ نامايەندە، ئىپادە؛ نامايان بولۇش.
مەزننە (مظنه) ق. مەزەنە.
مەزىيەت (مزيت) ئۇستۇنلۈك، غالىبلىق؛ ئەۋزەللىك، ئارتۇقچىلىق.
مەسادىر (مصادر) مەسدەر (مصدر)نىڭ كۆپلۈكى؛ مەنبەلەر؛ يىلتىزلار.
مەستۇر (مسطور) يېزىلغان؛ سىزىلغان، قەلەم ئۇرۇلغان؛ بايان قىلىنغان.
مەسدەر (مصدر) يىلتىز، مەنبە.
مەسكەنەت (مسكنت) يوقسۇللۇق، كەمبەغەللىك.

مەسنەد (مسند) ئورۇندۇق، تەخت؛ ئورۇن، جاي.
مەسنەۋى (مثنوى) قاپىيىداش بەيىت؛ داستان.
مەسنەئى (مصنوع) ياسالغان، بارلىققا كەلتۈرۈلگەن، ئىجاد قىلىنغان.
مەسۇن (مصون) ساقلاپ قېلىنغان، ئاسراپ قېلىنغان.
مەسىھ (مسيح) ئىسا.
مەشايىخ (مشايخ) شەيخ (شيخ)نىڭ كۆپلۈكى: شەيخلەر؛ بوۋايلار؛ قەبىلە باشلىقلىرى؛ داھىلار.
مەغازى (مغازى) مەغزا (مغزى)نىڭ كۆپلۈكى: ئۇرۇشلار، جەڭلەر؛ جەڭگاھلار.
مەغزا (مغزى) جەڭ، ئۇرۇش؛ جەڭگاھ، ئۇرۇش مەيدانى.
مەفھوم (مفهوم) چۈشەنچە، پەم قىلىنغان نەرسە.
مەفھۇمات (مفهومات) مەفھۇم (مفهوم)نىڭ كۆپلۈكى: چۈشەنچىلەر.
مەفئول (مفعول) ئورۇنلانغان؛ تەييار بولغان؛ تولدۇرغۇچى (گ)*.
مەقال (مقال) گەپ، سۆز؛ گەپلىشىش.
مەقالە (مقاله) نوتۇق، سۆز، گەپ؛ ماقالە.
مەقتەئات (مقطعات) شېئىرىي پارچىلار؛ ئۈزۈندىلەر.
مەقمەر (مقمر) قىمارخانا، قىمار تاۋكاسى، قىمار مەيدانى.
مەكرۇمەت (مكرمت) ئالىيجانابلىق؛ مەردانىلىق؛ تۆھپە.
مەلاھەت (ملاحت) گۈزەللىك، كۆركەملىك.
مەلەك (ملك) پەرىشتە.
مەلىك (ملك) پادىشاھ؛ دۆلەت باشلىقى.
مەلىكۇل كەلام (ملك الكلام) سۆز پادىشاھى.
مەمالىك (ممالك) مەملىكەت (مملكت)نىڭ كۆپلۈكى: مەملىكەتلەر؛

* گ. — "گرامماتىكا" مەنىسىدە.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەملۇئ (مملوء) لىق، لىپمۇلىق، تولغان، تولۇق.
مەئمۇن (معمون) ئامان-ئېسەن، تىنچ، ساق-سالامەت، بىخەتەر.
مەئنا ئەنگىز (معنى انكيز) مەنادار، مەنە بېغىشلايدىغان.
مەنتۇق (منطوق) سۆزلەنگەن، تەلەپپۇز قىلىنغان.
مەنزىلە (منزله) مەرتىۋە، دەرىجە؛ سالاھىيەت؛ بۇرچ.
مەنشۇر (منشور) نىزامنامە؛ نىزام؛ ئېلان قىلىنغان.
مەھبۇب (محبوب) سۆيۈملۈك.
مەھجۇر (مهجور) ئايرىلىپ كەتكەن، جۇدا بولغان.
مەھرەم (محرم) سىرداش، يېقىن.
مەھزۇن (محزون) ھەسرەتلىك، دەردمەن.
مەھلەكە (مهلكه) خەتەر؛ خەتەرلىك جاي
مەئھۇد (معهود) ئەنئەنىۋى، قەدىمىي؛ دائىم ئىشلىتىلىدىغان.
مەھۇ (محو) ئۆچۈرۈۋېتىش، ئۆچۈرۈۋېتىش.
مەۋاھىب (مواهب) مەۋھەبەت (موهبت) نېمە كۆپلۈكى: ئامەتلەر، تالەيلەر؛ ئۇششاق خىراجەتلەر.
مەۋرىد (مورد) مەيدان؛ كىرىش ئېغىزى؛ مۇۋاپىق، مۇناسىپ.
مەۋسۇم (موسوم) ئاتالغان، ئىسىم قويۇلغان، ئىسىملىك.
مەۋئىزەت (موعظت) ئۇلۇغۋات، نەسىھەت.
مۇئارەزە (معارضه) ئېلىشىش، ئۇرۇشۇش، تۇتۇشۇش، قارشىلىشىش.
مۇئەررا (معرا) يالىڭاچ؛...دىن مەھرۇم قالغان.
مۇئەللەم (موعلم) ئەلەم قىلىدىغان، ئاغرىتىدىغان، قاقشىتىدىغان.
مۇبالەغە (مبالغه) كۆپىتىۋېرىش؛ ئېشىپ يېتىدىغىلىكى.

مۇباھات (مباھات) ئىپتىخار؛ مەغرۇرلۇق.
مۇباھى (مباھى) ئىپتىخارلىق؛ مەغرۇر.
مۇبەددەل (مبدل) ئورۇن باسقان، ئىز باسقان؛ يۆتكەلگەن، ئالماشتۇرۇلغان.
مۇبەررا (مبرا) قۇتۇلغان، ئازاد بولغان؛ پاك، گۇناھسىز.
مۇبەرھەن (مبرھن) ئىسپاتلانغان، ئىسپاتلىق.
مۇبتەدى (مبتدى) پېشىلا مەيدانغا چىققان، ئەمدىلا باشلىغان؛ ئىپتىدا قىلغۇچى.
مۇبتەدى تەبئ (مبتدى طبع) ئەدەبىيات مەيدانىغا پېشى كىرگەن ئادەم.
مۇتابەئەت (متابعت) ئەگىشىش، ھىمايە قىلىش؛ بويسۇنۇش؛ ماسلىشىش.
مۇئتاد (معتاد) ئادەت.
مۇتەئەززىر (متعذر) قىيىن، تەس؛ ئىمكانىيەتسىز.
مۇتەئەممل (متعمل) چوڭقۇر ئويغا چۆمگەن، خىيالغا پاتقان.
مۇتەئەييەن (متعين) ق. مۇتەئەييىن.
مۇتەئەييىن (متعين) تايىنلىق؛ ئوچۇق، ئېنىق.
مۇتەخەللىس (متخلص) تەخەللۇسلۇق، لەقەبلەنگەن.
مۇئتەددۇن بىھى ئەمر (معتد به امر) ئادەتكە ئايلىنىپ قالغان ئىش؛ مۇھىم ئىش.
مۇتەغەييىر (متغير) ئۆزگەرگەن، غەيرىيلەشكەن؛ ئوخشىمايدىغان.
مۇتەمەييىز (متميز) پەرقلىق، ئالاھىدە ئايرىلىپ تۇرىدىغان.
مۇتەنەففەر (متنفر) ق. مۇتەنەففىر.
مۇتەنەففىر (متنفر) زېرىكىش، بېزىش؛ نەپرەتلىنىش.

ئۆلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مۇتەنەۋۋىئ (متنوع) خىلمۇخىل، تۈرلۈك.
مۇجەممەئ (مجمع) جۇغلانما.
مۇجمەل (مجمل) ئىخچام، يىغىنچاق.
مۇجىب (موجب) سەۋەپ، بانا؛ ئاساس، تۈتقا.
مۇخەييەل (مخيل) تەسەۋۋۇردىكى، تەسەۋۋۇر قىلىشقا بولىدىغان.
مۇختەرىئ (مخترع) ئىجادكار، ئىختىراچى.
مۇختەرىئى ۋەقت (مخترع وقت) دەۋرنىڭ ئىجاتكارى.
مۇختەسەر (مختصر) ئىخچام، يىغىنچاق.
مۇددەئى (مدعى) دەۋا قىلغۇچى، دەۋاگەر.
مۇرەسسەئ (مرصع) چۆرىسى مەرۋايىت بىلەن بېزىلگەن؛ تەرسى سەنئىتى بىلەن بەدئىيلەشتۈرۈلگەن (شېئىرىيەتتە).
مۇرەككەب (مركب) تەركىب تاپقان؛ بىرىكتۈرۈلگەن، بىرىكمە؛ چىگىش؛ سىيا.
مۇرغابى (مرغابى) ئۆردەك.
مۇرۇر (مرور) ئۆتۈش، بېسىپ ئۆتۈش، قاتناش.
مۇزەخرەفات (مزخرفات) بىمەنە سۆز، قۇرۇق گەپ، جۆيلۈش.
مۇزەييەل (مذيل) قوشۇمچە قىلىش، ئىزاھات بېرىش. ك. بېزەش.
مۇزە (مژه) كىرپىك.
مۇسەللەم (مسلم) ھەممە ئادەم قايىل بولغان؛ مۇئەييەنلەشكەن؛ شەكسىز.
مۇسەۋۋەدە (مسوده) ئارگىنال، دەسلەپكى نۇسخا، لايىھە.
مۇسەۋۋەر (مصور) سىزىلغان، سىزىلغان نەرسە؛ رەسىملىك.
مۇسەۋۋىر (مصور) رەسسام، سەنئەتكار.

مۇستەخرەج (مستخرج) قېزىپ چىقىرىلغان؛ ئېرىشكەن.
مۇستەدام (مستدام) ئۇزاققىچە، ھەمىشە، مەڭگۈ.
مۇستەقىم (مستقيم) تۈز؛ توغرا.
مۇستەھسەن (مستحسن) گۈزەل؛ مەدھىيىلەشكە ئەرزىيدىغان.
مۇئىسرات (معصرات) بۇلۇت.
مۇشارۇن ئىلەيھى (مشار اليه) ئىشارەت قىلىنغۇچى.
مۇشائەرە (مشاعره) شېئىر مۇسابىقىسى قىلىش.
مۇشتەغىل (مشتغل) مەشغۇل بولغان؛ شۇغۇللىنىۋاتقان، ئالدىراش ئىشلەۋاتقان.
مۇشتەمىل (مشتمل) ئۆز ئىچىگە ئالغان.
مۇفائەلە بابى (مفاعله بابى) "مۇفائەلە" شەكلىدىكى سۆزلەر سۆز-لەنگەن باب.
مۇفەررەھ (مفرح) خوشاللىنارلىق، كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاچىدىغان؛ ھاياجانلاندۇرىدىغان.
مۇفىد (مفيد) پايدىلىق، مەنپەئەتلىك، بەھرىلىك، نەپ بېرىدىغان.
مۇقابىلە (مقابله) ئۇچرىشىش؛ تاقابىل تۇرۇش؛ سېلىشتۇرۇش؛ كورر،يكتورلۇق.
مۇقەررەر (مقرر) قارار قىلىنغان؛ مۇقىملاشقان، بېكىتىلگەن؛ تەۋرىمەس.
مۇقتەدا (مقتدا) داھى، يولباشچى؛ ئېقتىدا قىلىنغۇچى.
مۇكالەمە (مكالمه) گەپلىشىش، سۆھبەتلىشىش.
مۇكەررەر (مكرر) تەكرارلانغان، قايتىلانغان؛ تەكرارلاش.
مۇكەررىر (مكرر) تەكرارلىغۇچى، قايتىلىغۇچى.
مۇمتاز (ممتاز) ئىمتىيازلىق، ئالاھىدە؛ يۇكسەك، ئەلا، ئېسىل.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەئمۇرە (معمورە) ئادەمزات ياشايدىغان جاي؛ ئاۋات ماكان؛ دۇنيا.

مۇناقەشە (مناقشە) مۇنازىرە، تالاش-تارتىش؛ مۇزاكىرە، مۇھاكىمە.

مۇنتەشىر (منتشر) چېچىش، يېيىش؛ يايغان، تارقاتقان.

مۇنتەج (منتج) نەتىجىلىك، ھوسۇللۇق؛ ئىشلەپچىقىرىلغان.

مۇنھەسىر (منحصر) مۇھاسىرىگە ئېلىنغان؛ چەك قويۇلغان؛ ئىگە للىۋېلىنغان.

مۇھاكەمە (محاكمە) دەۋالىشىش؛ ھەق ناھەقنى ئايرىپ ھۆكۈم چىقىرىش.

مۇھەندىس (مهندس) بىناكار، ئىمارەت ئىنژېنېرى.

مۇھتاجۇن ئىلەيھى (محتاج اليه) ئېھتىياج، كىشى مۇھتاج بولىدىغان نەرسە.

مۇھلىك (مهلك) ھالاك قىلىدىغان، ئۆلتۈرىدىغان.

مۇھىققق (محق) توغرا، ھەق؛ شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك.

مۇۋاپىقەت (موافقت) قوشۇلۇش، ياقلاش، ماسلىشىش؛ بىرلىك.

مۇئىززۇس سەلتەنەت (معز السلطنة) سەلتەنەتنىك يۇزىنى يورۇتقۇچى، سەلتەنەتنى يۇكسەلدۇرگۇچى.

مۆتەبەر (معتبر) ئېتىبارلىق، ئەتىۋار، مۆتىۋەر.

مۆجىز نىزام (معجز نظام) مۆجىزىلىك ئۇسلۇب.

مۇلك (ملك) پادىشاھلىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ دۆلەت؛ دۆلەت تېررىتورىيىسى.

مۇلكى يىگىت (ملك پيكيت) يىگىتلىك مەملىكتى.

مىرئاتۇس سەفا (مرآت الصفا) پاكلىق ئەينىكى.

مىزانۇل ئەۋزان (ميزان الاوزان) ۋەزنىلەر مىزانى.
مىسرى مۇئەززەم (مصر معظم) كاتتا شەھەر.
مىكىجىن (ميكجين) چىشى توڭگۇز.
مىلك (ملك) مۇلۈك؛ بايلىق.
مىم (ميم) چاغاتايچىدا "م" ھەرپىنىڭ نامى.
مىنھاجۇن نەجات (منهاج النجات) قۇتۇلۇش يولى، نىجاتلىق يولى.
مىھرى لامئ (مهر لامع) نۇرلۇق قۇياش.
مىئيار (معيار) ئۆلچىگۈچ، مىزان؛ ئۆلچەم، ئۆلچەك.

ن

نادىر (نادر) تېپىلماس، ئاز ئۇچرايدىغان.
نادىرى زەمان (نادر زمان) زامانىسىنىڭ نادىرى.
نازىل (نازل) چۈشۈرگۈچى، تۆۋەنگە چۈشۈرگەن.
نازىم (ناظم) شائىر، نەزمچى.
نافەرجام (نافرجام) پايدىسىز؛ نەتىجىسىز؛ بەختسىز.
نافەرمان (نافرمان) پەرمانسىزلىق، ئىتائەتسىزلىك.
نامۇتەناھى (نامتناهى) پۈتمەس-تۈگىمەس، چەكسىز.
نەبات (نبات) ئۆسۈملۈك.
نەبى (نبى) پەيغەمبەر.
نەئت (نعت) مەدھىيە، بايان.
نەتائىج (نتائج) ق. نەتايىج.
نەتايىج (نتايج) نەتىجە (نتيجه) نىڭ كۆپلۈكى: نەتىجىلەر.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى

نەزارە (نظارە) قاراش، كۆز سېلىش، كۆز تىكىش.
نەزاھەت (نزاھت) پاكلىق، ساپلىق؛ بىگۇناھلىق؛ پاك، غۇبارسىز.
نەززارە (نظارە) تاماشابىن؛ كۆزەتكۈچى.
نەزمپىرا (نظم پيرا) نەزمچى، نەزم ئۇستىسى، ئۇستا شائىر.
نەزمساز (نظم ساز) شائىر.
نەزمگۇستەر (نظم كستر) شائىر.
نەزمۇل جەۋاھىر (نظم الجواھر) جەۋھەرلەر تىزمىسى.
نەسايمۇل مۇھەببەت (نسايم المحبة) سۆيگۈ سەلكىنى.
نەسايە (نصايح) نەسىھەت (نصيحت) نىك كۆپلۈكى: نەسىھەتلەر.
نەسرۇل لەئالى (نشر اللاٴلى) ئۇنچىلەر چاچمىسى.
نەسىب (نصيب) نېسىۋە؛ نىسىپ.
نەسمۇل خۇلد (نسيم الخلد) جەننەت شامىلى، جەننەت سەلكىنى.
نەشات (نشاط) خۇشال، شاد؛ شادلىق، خۇشاللىق؛ شوخلۇق.
نەغمەسەراي (نغمه سراى) نەغمىچى؛ خۇش ناۋا.
نەفەسى مەسىھەدەم (نفس مسيح دم) ئەيسا پەيغەمبەردەك مۆجىزە نەپەسلىك.
نەفەھات (نفحات) نەفھەت (نفحت) نىك كۆپلۈكى: خۇش پۇراقلار.
نەفس (نفس) ماھىيەت؛ ئۆز ۋۇجۇدى.
نەفھەت (نفحت) خۇش پۇراق.
نەفى (نفى) ئىنكار، رەت قىلىش.
نەكات (نكات) نۇكتە (نكته) نىك كۆپلۈكى: نازۇك ئۇقۇملار.
نەكھەت (نكهت) خۇش پۇراق، پۇراق.
نەمۇدار (نمودار) روشەن، ئوچۇق، گەۋدىلىك؛ ئۆرنەك، ئۇلگە.

نەھار (نهار) كۈندۈز.
نەھنۇ (نحن) بىز.
نەۋا (نوا) كۆي، ناۋا، مۇقام؛ ئوزۇقلۇق، بيگۈلۈك. ك. پايدا، بەھرە.
نەۋادىرۇش شەباب (نوادرالشباب) يېگىتلىك نادىرلىقلىرى.
نەۋئ(نوع) تۈر، خىل.
نەۋرەس (نورس) پىشقان، يېتىلگەن؛ قىرانغا يەتكەن؛ ياش، يېڭى.
نەۋكەر (نوكر) ئەسكەر، لەشكەر.
نەۋرە مەرقەدەھۇ نۇران (نور مرقده نورا) ئاللا ئۇنىڭ ياتقان جايىنى نۇرغا پۈركىگەي.
نوش (نوش) ئىچىش، سۈمۈرۈش.
نۇبۇۋۋەت (نبوت) پەيغەمبەرلىك، ئالدىن بىلەرلىك.
نۇرۇل مىللەت (نورالملت) مىللەتنىڭ نۇرى.
نۇكتە (نكته) نازۇك ئۇقۇم، گۈزەل سۆز؛ نەسىھەت؛ مۇھىم نۇقتا.
نۇكھەت (نكهت) خۇش پۇراق، خۇش بۇي.
نۇھۇسەت (نحوست) نەس باسقان، پەسكەش؛ پەسلىك؛ نەسلىك.
نىسبەت (نسبت) باغلىنىش، ئالاقە، مۇناسىۋەت؛ تاناسىپ.
نىگارخانە (نگارخانه) سىزما رەسىملەر ئۆيى.
نىگارىش (نگارش) سۈپەتلەش، تەرىپلەش؛ سىزىش؛ بايان قىلىش، تەسۋىرلەش.
نىھانخانە (نهانخانه) مەخپىيەتخانا.
نىياز (نياز) ئىلتىجا، يالۋۇرۇش؛ تىلەك، ئارمان، ئېھتىياج؛ سوۋغا،

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

تۆھپە.
نىيازمەند (نيازمند) ھاجەتمەن، ئىلتىجا قىلىدىغان، تەلەبكار.
نىيش (نيش) نەشتەر؛ كۈچۈكنىڭ چىشى؛ مەسخىرە.

ھ

ھا (ھا) چاغاتايچىدا «ھ» ھەرپىنىڭ نامى.
ھاسىلى كەلام (حاصل كلام) گەپنىڭ خۇلاسىسى.
ھالا (حالا) ھازىرمۇ، ھېلىمۇ، تا ھازىرغىچە.
ھالات (حالات) ھالەت (حالت)نىڭ كۆپلۈكى: ھالەتلەر.
ھالان (حالا) ق. ھالا.
ھەبب (حب) دان، ئاشلىق.
ھەبىب (حبيب) سۆيۈملۈك، مەھبۇب؛ دوست.
ھەدەقە (حدقه) كۆز چانىقى.
ھەدد (حد) چەك، چېگرا.
ھەدىقە (حديقه) باغچا، گۈلزارلىق.
ھەرفى ۋەسل (حرف وصل) باغلىغۇچى سۆز (گ).
ھەرىم (حريم) ھەرەم، مۇقەددەس ماكان، چەكلەنگەن رايون.
ھەزە شەيئۇن ئەجىبۇن (هذا شيئ عجيب) بۇ كىشىنى ئەجەبلەندۈرىدىغان نەرسە.
ھەزەل قىياس (هذاالقياس) مۇشۇ قىلىپتىكى، مۇشۇ ئۆلچەملىك.
ھەسر (حصر) قورشاۋ، مۇھاسىرە؛ چەك، چەكلىمە.
ھەفت پەيكەر (هفت پيكر) يەتتە گۈزەل.
ھەقايىق (حقايق) ھەقىقەت (حقيقت)نىڭ كۆپلۈكى: ھەقىقەتلەر.

هەق سۇبھانەھۇ ۋە تەئالا (حق سبحانه وتعالى) ماختاشقا ئەرزىيدۇ.
غان ۋە قۇدرەتتە
تەڭدىشى يوق ئاللا.

هەقىر (حقير) پەس، ئەرزىمەس، بىچارە، پېقىر.
هەكەم (حكم) رېپىر، خالىس ھۆكۈم قىلغۇچى.
هەكك (حك) مۇلاھىزە.
هەللال (حلال) هەل قىلغۇچى، تۈگۈننى يەشكۈچى، ئېرىتكۈچى (خ)*
هەللالى مۇشكىلات (حلال مشكلات) مۇشكۈللەرنى هەل قىلغۇچى.
هەمانا (هـمانا) دەل مۇشۇنـداق، هەقـقەتەنـمۇ شۇنـداق؛ مۇشۇ خىلدىكى.
هەمۋار (هموار) تۈز، تەكشى؛ توسالغۇسىز؛ ئوڭاي، ئاسان.
هەيرەتتۇل ئەبرار (حيرت الابرار) ياخشىلار هەيرانلىقى.
هەيسىيەت (حيثيت) ئابروي، ئاتاق، شۆھرەت؛ ئىززەت؛ دەرىجە.
هوققە (حقه) قۇتا؛ ساندۇقچە.
هۇرۇف (حروف) هەرف (حرف) نىڭ كۆپلۈكى: هەرپلەر؛ گەپلەر، سۆزلەر.
هۇللە (حله) تون؛ كىيىم-كېچەك؛ قىممەتلىك بۇيۇم.
هۇمايۇن (همايون) قۇتلۇق، ياخشىلىق كەلتۈرىدىغان؛ شاھلارغا خاس.
هۇنە (هونه) ئەركەك كىيىك، ھاگىنا.
هۆرر (حر) ئەركىن، ئازات، هۆر، مۇستەقىل؛ ئېسىل؛ سەر خىل.
هۆرۈەش (حروش) پەرىزات.
هىدايەت (هدايت) توغرا يولغا يېتەكلەش؛ قۇتۇلدۇرۇش؛

---

* خ — "خىمىيىلىك ئاتالغۇ" مەنىسىدە.

ئەۋلاد گۈزۈپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

پەتە كچىلىك.

ھىرقەت (حرقت) كۆيۈش، ئوت كېتىش؛ قىزغىنلىق.
ھەزار (هزار) مىڭ، بىرمىڭ؛ بۇلبۇل.
ھەلىيە (حليه) زىننەت، بېزەك؛ تاشقى كۆرۈنۈش.
ھىممەت (همت) يۈكسەك نىيەت؛ تىرىشچانلىق؛ جۈرئەت؛ شجائەت.

ئو

ئوقۇبەت (عقوبت) ئازابلاش، جازالاش؛ ئازاب.
ئولۇس (اولوس) خەلق.
ئومدە (عمده) تۈتقا، ھالقا؛ مۇھىم نۇقتا، ئەجەللىك يەر.
ئويۇب (عيوب) ئەيب (عيب)نىڭ كۆپلۈكى: ئەيىبلەر، ئەيىب-نۇقسانلار.

ئۇ

ئۇتارىد (عطارد) مىركۇرى يۇلتۇزى.
ئۇزۇ (عضو) ئەزا.
ئۇستازى فەن (استاذفن) پەن ئۇستازى.
ئۇلۇۋۇ (علو) يۈكسەك، ئالىي؛ يۈكسەكلىك.

ئۆ

ئۆلەڭ (الىنك) يايلاق، چارۋا مەيدانى، ئوتلاق، ئۆيلەڭ.
ئۆمرى نەقدى (عمر نقدى) ئۆمۈر سەرپىياتى. ك. ۋاقىت.

ئۇ

ئۇلكۇچە (اولكوچه) كۆڭۈلدىكىدەك، چەندىكىدەك.

ۋ

ۋاجىبۇل ئىزئان (واجب الاذعان) «خوپ» دەپ باشىنى تۆۋەن سىلىپ تۇرۇش لازىم بولغان.
ۋازىھ (واضح) ئاساس سالغۇچى، ئىجادكار، كەشپىياتچى. ك. خۇدا.
ۋازىھ (واضع) ئېنىق، چۈشىنىشلىك، ئوچۇق، روشەن.
ۋافى (وافى) لىق، تولۇق، تولغان.
ۋاقئان (واقعا) ھەقىقى، ئەمەلىي، تۇتسا سېپى بار.
ۋاۋ (واو) چاغاتايچىدا «ۋ» ھەرپىنىڭ نامى.
ۋەجھ (وجه) يۈز، بەت؛ يۈزلىنىش؛ تەرەپ، جەھەت؛ سەۋەب، ۋەج.
ۋەزئ (وضع) ھالەت، ئەھۋال، ۋەزىيەت؛ ئورۇن، جاي؛ بېكىتىش، جايلاشتۇرۇش، ئورۇنلاشتۇرۇش.
ۋەزئ قىلماق (وضع قيلماق) ئوتتۇرىغا قويماق؛ بەرپا قىلماق.
ۋەسەت (وسط) ئوتتۇرا، ئورتا، مەركەز.
ۋەسف (وصف) سۈپەتلەش.
ۋەسل (وصل) ئۇلىشىش، يېتىشىش؛ بىرىكىش، باغلىنىش.
ۋەسىئ (وسيع) كەڭ، كەڭرى.
ۋەسىلە (وسيله) ۋاستە، چارە، ئۇسلۇب، يول.

ئەۋلاد گۈزۈپپىسى
www.ewlat.org

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ۋۇسۇ (وسع) ئىمكانىيەت، مۇمكىنچىلىك؛ قابىلىيەت.
ۋۇسئەت (وسعت) كەڭلىك؛ دائىرە، كاتېگورىيە؛ كەڭ.
ۋۇقۇف (وقوف) بىلىم، چۈشەنچە؛ خەۋەر؛ ۋاقىپلىنىش.
ۋۇقوفى تەۋانا (وقوف توانا) بىلىم جەھەتتىكى يېتىكلىك، كۈچلۈك بىلىم قابىلىيىتى.
ۋىلايەت (ولايت) ۋەلىلىك، ئەۋلىيالىق؛ ھۆكۈمرانلىق؛ مۇقەددەس، تەڭداشسىز؛ ۋىلايەت.

ئى

ئىبا (ابا) رەت قىلىش.
ئىبارات (عبارات) ئىبارەت (عبارت) نىڭ كۆپلۈكى: ئىبارىلەر، سۆزلەر، گەپلەر.
ئىبتىھاج (ابتهاج) خۇشاللىق، شاد-خۇراملىق؛ ھاياجان.
ئىبرە (عبره) مىسال، ئۆرنەك؛ ساۋاق.
ئىبكار (ابكار) سەھەردە يولغا چىقىش، تاڭ بىلەن تەڭلا سەپەرگە ئاتلىنىش.
ئىتلاق (اطلاق) قويۇپ بېرىش، ئازاد قىلىۋېتىش؛ ئىشلىتىش، قوللىنىش.
ئىتمام (اتمام) تاماملاش، تۈگىتىش.
ئىئتىدال (اعتدال) نورمال، ئېتىدال.
ئىئتىراز (اعتراض) نارازىلىق، قارشىلىق، ئېتىرازلىق؛ تاقابىل تۇرۇش.
ئىجمال (اجمال) ئىخچاملاش؛ ئىخچاملىق.

ئىختىسار (اختصار) يىغىنچاقلاش.
ئىختىلات (اختلاط) ئەبجەش، ئارىلاش، ئارىلاشما؛ ئارىلىشىش، ئالاقىلىشىش.
ئىرادە (ارادە) خاھىش، ئارزۇ، ئوي؛ ئىرادە.
ئىئىراز (اعراض) يىراقلىشىش، ئۇزاقلىشىش.
ئىرشاد (ارشاد) يېتەكلەش، يولباشچىلىق قىلىش.
ئىزار (عزار) يۇز، بەت، ياڭاق؛ چېكە چېچى.
ئىزافە (اضافە) قوشۇش، قوشۇپ قويۇش؛ ئاشۇرۇش.
ئىزدەتتۇ (ازددت) ئاشۇردۇم، زىيادە قىلدىم، تولۇقلىدىم.
ئىستىشھاد (استشهاد) پاكىت تەلەپ قىلىش؛ ئىسپاتلاش، ئاساسلاش.
ئىستىغنا (استغنا) بايلىق، ئېھتىياجسىزلىق، توققۇزى تەللىك.
ئىستىقسا (استقصا) مۇھاكىمە قىلىش، ئەتراپلىق ئىگەللەش، ئىزدىنىش.
ئىستىلاھ (اصطلاح) خاس ئاتالغۇ، تېرمىن؛ ئىدىئوم؛ ياراشتۇرۇش.
ئىستىئمال (استعمال) ئىشلىتىش، قوللىنىش.
ئىستىيفا (استيفا) ئورۇنلاش، ئادا قىلىش.
ئىسرار (اصرار) چىڭ تۇرۇش، ئۆز مەيدانىدا مەھكەم تۇرۇش؛ جاھىللىق
ئىشتىھار (اشتهار) مەشھۇرلۇق؛ شۆھرەت؛ داڭ چىقىرىش.
ئىفھەم (افهم) سەن چۈشەن، بىلگىن (بۇيرۇق پېئىلى).
ئىقتىزا (اقتضا) تەلەپ، ھاجەت.
ئىقلىم (اقليم) رايون.
ئىلدىرىم (ايلديريم) گۈلدۈرماما.
ئىلزام (الزام) مەجبۇرلاش؛ مەجبۇرىيەت، بۇرچ.

ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

ئىلھاق (الحاق) قوشۇش، قوشۇۋېتىش؛ قوشۇۋېلىش، ئۆزىنىڭ قىلىۋېلىش.

ئىمتىنان (امتنان) رەھمەت، تەشەككۈر.

ئىمداد (امداد) ياردەم، مەدەت.

ئىنەك (اينك) مۇشۇنداق؛ قارا، كۆرۈپ قويۇڭ؛ ئوغۇل بالا، ياش يىگىت.

ئىنتىشار (انتشار) يېيىلىش، تارقىلىش.

ئىنتىقال (انتقال) يۆتكىلىش، كۆچۈش.

ئىنساف (انصاف) ئادالەت، ئادىللىق، توغرىلىق.

ئىنشائاللاھ (ان شاء الله) ئىمكانىيەت بولسا، مۇمكىنچىلىك بولسا، خۇدا بۇيرۇسا.

ئىھتىمام (اهتمام) غەمخورلۇق؛ تىرىشچانلىق؛ سېغىنىش؛ ئەنسىرەش.

ئىيەر (ايياز) ئېگەر.

ئىيھام (ايهام) ئىككى بىسلىق سۆز، مەنىسى تۇتۇق گەپ.

ئىيھام ئەنگىز (ايهام انكيز) قارىمۇقارشى ئىككى خىل مەنە ئاڭلىتىدىغان.

ي

ي(يا) چاغاتايچىدا "ي" ھەرپىنىڭ نامى؛ "ى" شەكلى.

ياۋۇشماق (ياووشماق) يېقىنلاشماق.

يايى (يايى) ق. يا.

يەد (يد) قول.

يەقىن (يقين) ھەقىقەتەنمۇ، راستىنلا؛ شەكسىز.

يۇبۇسەت (يبوست) قۇرغاقلىق؛ قۇرۇق.
يىگانەئى ئەسر (يكانهٔ عصر) ئەسرىنىڭ يىگانىسى.

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى

مەسئۇل مۇھەررىر: غۇلام غوپۇرى
مەسئۇل كوررېكتور: رىشىت ۋاھىدى

ئەلىشىر ناۋايى

مۇھاكەمەتۇل لۇغەتەين

(ئىككى تىل توغرۇلۇق مۇھاكىمە)

خەمىت تۆمۈر
نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇرۇپ پولات

مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتابخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلىدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى

1988 ـ يىل 11 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
1988 ـ يىل 11 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى

باھاسى: 0.70 يۈەن

بىرھون ئىشلىمىسى

تور ئادرېسىمىز:

birhon.sinaapp.com

birhon.blogspot.com

www.birhon.tk

www.birhon.com

ئەۋلاد گۇرۇپپىسى
www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى